

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Інститут економіки та менеджменту
Кафедра економіки природокористування та економічної теорії

Наталія Матвійчук

ФІНАНСИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

КУРС ЛЕКЦІЙ

Луцьк 2015

УДК [338.4:502:336](075.8)

ББК 65.28-93я73-2

М 34

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № ____ від _____ 2015 р.).

Рецензенти: *Карлін М. І.* – д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів та оподаткування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Жмурко Н. В. – к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка

Матвійчук Н. М.

М-65 **Фінанси природокористування:** курс лекцій / Наталія Миколаївна Матвійчук. – Луцьк : Вид-во «Вежа», 2015. – 134 с.

В навчальному курсі викладено основні теоретичні і практичні підходи до фінансів природокористування. Визначені основні закономірності побудови фінансово-економічного механізму природокористування та особливості використання фінансових інструментів в екологічній політиці.

Рекомендовано студентам 5 курсу спеціальності 8.18010017 «Економіка довкілля і природних ресурсів»

УДК [338.4:502:336](075.8)

ББК 65.28-93я73-2

© Матвійчук Н.М., 2015

© Східноєвропейський національний університету імені Лесі Українки, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Тема 1. «Фінанси природокористування як особлива галузь науки».	5
Тема 2. «Фінансування природоохоронної діяльності в Україні».....	12
Тема 3. «Екологічний податок».....	19
Тема 4. «Рентна плата».....	33
Тема 5. «Майнове оподаткування»	44
Тема 6. «Плата за землю».....	52
Тема 7. «Оцінка земель».....	65
Тема 8. «Екологічне страхування».....	70
Тема 9. «Статистика навколишнього середовища та природних ресурсів».....	81
Тема 10. «Державне управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища в Україні».....	88
Тема 11. «Природоохоронна інфраструктура України».....	99
Тема 12. «Екологічна політика держави».....	110
Тема 13. «Нормативно-правова база забезпечення раціонального природокористування».....	121
Список використаної літератури.....	133

ПЕРЕДМОВА

Проблематика розвитку та функціонування фінансових відносин у сфері природокористування залишається однією з найактуальніших серед низки нагальних проблем теорії та практики фінансів в Україні. Це зумовлено насамперед тим, що попри двадцятирічний вік процесу державотворення, нинішня вітчизняна система економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності все ще перебуває в стадії становлення.

Основним предметом дослідження науки є відносини в системі «суспільство – виробництво – природа», а завдання – їх фінансова інтерпретація, пошук оптимальних форм і способів регулювання економічних відносин.

Взаємодія суспільства і природи реально здійснюється в процесі природокористування. Природокористування як суспільно корисна діяльність людства має декілька взаємопов'язаних між собою напрямків:

- використання природного простору як сфери життя, розселення та розміщення виробничого потенціалу;
- використання природних ресурсів з вилученням та без вилучення;
- використання природного середовища як приймальника відходів життєдіяльності, а також для розсіювання енергії.

Виходячи з вищезазначених напрямків діяльності природокористування, фінансові відносини можливо класифікувати як такі, які виникають за певними напрямками, цілями або суспільними потребами у використанні сукупної природної складової національного багатства. За цією ознакою фінансові відносини доцільно класифікувати, відповідно, як фінансово-географічні, фінансово-економічні, фінансово-екологічні.

В аспекті національного багатства фінанси природокористування класифікуються як такі, що пов'язані з окремими елементами його природної складової, і постають, відповідно, як: фінанси природного простору; фінанси природних ресурсів; фінанси природного середовища.

Тема 1. Фінанси природокористування як особлива галузь науки

1. Завдання, предмет і метод фінансів природокористування.
2. Еколого-економічні інструменти: принципи формування і механізми дії
3. Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності.
4. Економічне стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів.
5. Оцінка природного багатства України.

1. Завдання, предмет і метод фінансів природокористування

Дотепер проблематика розвитку та функціонування фінансових відносин у сфері природокористування залишається однією з найактуальніших серед низки нагальних проблем теорії та практики фінансів в Україні. Це зумовлено насамперед тим, що нинішня вітчизняна система економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності все ще перебуває в стадії становлення.

Саме фінансові відносини в сфері природокористування є **предметом** вивчення дисципліни «Фінанси природокористування», а її **метою** – формування еколого-економічного світогляду та набуття навичок застосування фінансових методів в даній сфері при прийнятті управлінських рішень.

Необхідність дослідження фінансових відносин у сфері природокористування зумовлена нагальною потребою усунення істотних розбіжностей між вимогою фінансового забезпечення екологічного захисту та фінансовими можливостями економіки в цілому.

В ринкових умовах перед керівниками та управлінським апаратом підприємств, а, особливо, підприємств агропромислового комплексу, постає задача організації системи раціонального природокористування з метою задоволення виробничих потреб, створення екологічно безпечних умов здійснення виробничих процесів при використанні безпечних матеріалів та технологій, спрямованих на випуск екологічно чистої, конкурентноспроможної продукції.

Вивчення основних положень фінансів природокористування необхідно зосередити в площині поєднання двох дисциплін «Фінанси» та «Економіка природокористування», котрі, з одного боку, досліджують різні процеси та явища, а з іншого – в сучасних умовах формування ринкових основ господарювання, сфери їх досліджень не можуть не перетинатися, бо механізми, що їх породжують, дуже схожі: фінансово-кредитне, податкове, дотаційне регулювання, удосконалення моделі ціноутворення на ринку товарів та послуг, кредитування, інвестування тощо.

Взаємодія суспільства і природи реально здійснюється в процесі природокористування. Природокористування – це процес використання людиною природних об'єктів, їх властивостей, законів природи тощо (природних благ, природного багатства) задля досягнення своїх цілей.

Природокористування як суспільно корисна діяльність людства має декілька взаємопов'язаних між собою напрямків:

- використання природного простору як сфери життя, розселення та розміщення виробничого потенціалу;
- використання природних ресурсів з вилученням та без вилучення;
- використання природного середовища як приймальника відходів життєдіяльності, а також для розсіювання енергії.

Виходячи з вищезазначених напрямків діяльності природокористування, фінансові

відносини можливо класифікувати як такі, які виникають за певними напрямками, цілями або суспільними потребами у використанні сукупної природної складової національного багатства. За цією ознакою фінансові відносини доцільно класифікувати, відповідно, як фінансово-географічні, фінансово-економічні, фінансово-екологічні.

В аспекті національного багатства фінанси природокористування класифікуються як такі, що пов'язані з окремими елементами його природної складової, і постають, відповідно, як: фінанси природного простору; фінанси природних ресурсів; фінанси природного середовища.

Визначення національного багатства як структурного центру фінансів природокористування значно розширює коло фінансових досліджень взагалі і залучає до нього досить специфічні питання. До таких питань належать актуальні проблеми роздержавлення та приватизації. Розробка цього блоку пов'язана з грошовою оцінкою природних об'єктів роздержавлення та приватизації, а також з грошовою оцінкою змін в їх стані, тобто можливою компенсацією, переоцінкою, індексацією національного багатства як фонду вартості у грошовій формі.

В свою чергу, фінанси слід розглядати як економічну категорію, що характеризує сукупність розподільчих та перерозподільних грошових відносин між окремими економічними суб'єктами, котрі виникають в процесі формування і використання ними централізованих та децентралізованих фондів з метою забезпечення умов ефективного здійснення процесу розширеного відтворення. Фінанси є наукою про створення, розподіл та використання фондів фінансових ресурсів задля досягнення високого рівня добробуту як держави так і окремих господарюючих суб'єктів і громадян.

Фінанси природокористування слід розглядати як економічну категорію, що відображує принципи, пропорції та особливості використання природних благ в процесі виробничо-господарської діяльності з метою забезпечення високоефективного виробництва і підвищення життєвого рівня громадян.

Функції фінансів природокористування, як однієї з складових фінансової системи держави збігаються з загальними функціями: розподільча; контрольна.

До інструментів економічного механізму природокористування відносять наступні:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);
- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);
- купівля-продаж дозволів, ліцензій, ринок екопродукції;
- система пільг, субсидій та пільгового кредитування, в тому числі і прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;
- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів в разі порушення встановлених норм і правил;
- створення фінансових інститутів в галузі природокористування – екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів серед суб'єктів господарювання, з урахуванням екологічної складової;
- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Основною метою економічних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності є:

1) стимулювання шляхом впровадження еколого-економічних інструментів природокористувачів до зменшення шкідливого впливу на довкілля, раціонального та ощадливого використання природних ресурсів і зменшення енерго- і ресурсомісткості

одиниці продукції;

2) створення за рахунок коштів, отриманих від екологічних зборів і платежів, незалежного від державного та місцевих бюджетів джерела фінансування природоохоронних заходів і робіт.

2. Еколого-економічні інструменти: принципи формування і механізми дії

Кількість інструментів екополітики, що використовуються для економічного захисту навколишнього природного середовища, постійно зростає.

Англійський економіст Д. Пірс відзначає: країни, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку, використовують до 150 прикладів економічних інструментів, з яких 80 – податки або платежі. Вдосконалення економічних інструментів для захисту природи дозволяє зберегти та покращити стан навколишнього природного середовища на планетарному рівні.

Із сукупності інструментів екополітики необхідно вибрати пріоритетні, тобто такі, які враховують національні еколого-економічні особливості природокористування і дозволяють досягти ефективних результатів від екополітики. Проаналізуємо окремі **види еколого-економічних інструментів.**

1. Податок – це обов'язкове і безповоротне вилучення коштів з юридичних та фізичних осіб до державного бюджету – для забезпечення цільових функцій. Особливістю податкового еколого-економічного інструментарію є те, що кошти спрямовуються на фінансування екологічних проблем.

Податки виражаються у формі екологічних податків, які мають на меті збільшити ціну за користування природними ресурсами до рівня, що відповідає реальним витратам цих ресурсів.

Одним з можливих шляхів зниження витрат на збирання податків є застосування екологічного податку на ресурси у формі акцизів. У здійсненні екологічної політики акцизи відіграють важливу роль завдяки можливості впливати на ціни енергоносіїв та мінеральної сировини.

Екологічний податок не завжди буде ефективним вирішенням екологічних проблем. У ситуаціях, коли незначна кількість небезпечної сировини може завдавати шкоди природному довкіллю та здоров'ю людини, необхідно надати перевагу командно-регулятивним методам. Екологічні податки підходять до тих ситуацій, коли існує просте та зрозуміле співвідношення між процесом забруднення та шкідливим впливом на довкілля.

2. Мита. Шляхами екологізації митної політики є застосування підвищених митних тарифів для екологічно несприятливих товарів (пестицидів, відходів) та звільнення від ввізного мита продукції екологічного призначення (зокрема екологічного устаткування).

3. Плата, платежі, збори – це сплата економічним суб'єктом за використання ресурсів, природних благ, за можливості здійснення господарської діяльності. В еколого-економічній сфері плати і платежі є найбільш поширеною формою інструментарію завдяки можливості встановлення зв'язку економічних показників з розмірами впливу на середовище. Сюди можна віднести: плату за забруднення навколишнього середовища, плату за викиди (скиди), плату за землю; плату за мінеральні ресурси; збори за спеціальне використання природних ресурсів, платежі за вирубування лісу тощо.

Виробники, які дотримуються певних стандартів забруднення, сплачують нижчі платежі за викиди (скиди), а ті, хто не виконує стандартів, – вищі.

4. Штрафи – це грошове покарання у вигляді стягнення з юридичних та фізичних

осіб, винних у порушенні чинних законів, договорів, правил. До екологічної сфери можна віднести такі види штрафних санкцій: міжнародні санкції за порушення умов міжнародних договорів у галузі навколишнього середовища; штрафи за недотримання екологічного законодавства у країні.

5. Субсидія – це цільова безповоротна допомога в грошовій чи натуральній формі, що надається за рахунок коштів державного бюджету або інших недержавних фондів економічним суб'єктам. В екологічній діяльності субсидії виділяють на здійснення природоохоронних програм, фінансування науково-дослідних робіт; фінансування міжнародних проектів екологічної спрямованості.

6. Дотація – це грошова допомога чи інші види допомоги за рахунок державних чи інших джерел, які надаються юридичним та фізичним особам для покриття збитків чи на заходи екологічного спрямування.

7. Грант – це вид економічної допомоги, що надається безповоротно державою чи іншими організаціями на конкурсній основі на виконання наукових досліджень, конструкторських розробок природоохоронного значення.

8. Кредит – це поворотна позика в грошовій чи натуральній формі, надана кредитором позичальнику з виплатою позичальнику відсотків за користування позичкою.

9. Прискорена амортизація основних засобів – це система заходів з застосуванням норм амортизації, що створює умови для збільшення розмірів амортизаційних фондів у перші роки експлуатації основних засобів природоохоронного значення.

10. Виплати, відшкодування витрат – це відшкодування витрат екологічного характеру. Виплати можуть проводитись прямо чи за посередництвом спеціально створених екологічних фондів. У практиці природокористування різних країн можна зустріти різноманітні форми використання виплат, у тому числі:

- виплати підприємствам чи окремим особам на компенсацію збитку від забруднення середовища (як аварійного, так і постійно діючого);
- виплати країнам, що мають негативний баланс забруднення середовища;
- виплати підприємствам чи населенню за згоду «терпіти» по сусідству екологічно несприятливий або потенційно небезпечний об'єкт;
- компенсація витрат підприємствам, що здійснюють екологічно необхідні, але економічно не прибуткові види діяльності (створення і підтримка охоронних, рекреаційних територій, переробка відходів та ін.).

11. Цінові інструменти – це система заходів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності, основним результуючим механізмом якої є цілеспрямована зміна різних видів діяльності (товарів) за допомогою зменшення чи збільшення цін. Можна назвати два основних напрямки використання цінових інструментів у природокористуванні: пряме регулювання цін і непряме регулювання цін.

Методи прямого регулювання цін використовуються в тих випадках, коли існують можливості адміністративного впливу на ціни.

Методи непрямого регулювання цін мають у ринковій економіці значно більші можливості. Ці методи засновані на механізмах впливу на рівень цін за допомогою інших інструментів. Кінцевими стратегічними цілями методів непрямого регулювання цін можна вважати:

- підвищення рівня цін на споживання екологічно несприятливої продукції, тобто на ті види продукції, виробництво і споживання якої пов'язані з процесами порушення

природного середовища;

– зниження рівня цін на споживання екологічно сприятливої продукції, тобто тих видів продукції, що сприяють зниженню екологічного тиску на різних стадіях виробництва і споживання продукції.

12. Сприяння обмеження на ринку – це комплекс організаційних заходів, що дозволяє надати додаткові економічні переваги екологічно орієнтованим суб'єктам, або створити економічні обмеження екологічно несприятливим суб'єктам, як правило, без прямого фінансового впливу на інтереси суб'єктів. У числі основних напрямків здійснення зазначеного виду заходів можна назвати:

– присудження нагород (звань, призів), сам факт володіння якими дає додаткові ринкові переваги екологічно повноцінним підприємствам;

– маркетингове сприяння екологічно прогресивним суб'єктам (у тому числі безкоштовна реклама);

– розширення сфер діяльності екологічно орієнтованим суб'єктам (збільшення розширеного часу роботи або додаткових сфер діяльності);

– інформаційна підтримка підприємств;

– державний протекціонізм для екологічно орієнтованих видів продукції в зовнішній торгівлі.

13. Премія, нагорода, приз – це грошова чи інша винагорода за успіхи у здійсненні екологічної діяльності. Найбільш поширеними є такі види нагород: премії і винагороди підприємствам, що мають успіхи в екологічній діяльності, премії і звання переможців у конкурсі на кращу екологічну територію, премії підприємцям, громадянам, домовласникам, що домоглися успіхів в економічній діяльності.

Проблема розробки та вдосконалення економічних інструментів екологічного спрямування є однією з найбільш актуальних в екополітиці сьогодення, адже за їхньою допомогою можна уникнути глобальної екологічної катастрофи та забезпечити надійну екологічну безпеку на планетарному рівні.

Одним із перших запроваджених еколого–економічних інструментів стала плата за забруднення навколишнього природного середовища.

Економічні інструменти:

– підтримують діяльність, спрямовану на покращення якості навколишнього середовища;

– стимулюють зменшення відходів і викидів, переробку і раціональну утилізацію відходів;

– сприяють виробництву екологічно чистої продукції і впровадженню відповідних технологій;

– сприяють збалансованому розвитку території;

– підтримують природоохоронні території і допомагають відновлювати порушені.

3. Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності

Важливим є стимулювання екологічно обумовленої діяльності економічних суб'єктів за допомогою системи пільгових податкових інструментів, що непрямо відіграють роль дотаційного інструментарію. До основних напрямків надання податкових пільг можна віднести: податкові пільги з ПДВ на виробництво продукції екологічного призначення для підприємств, податкові пільги з податку на прибуток на інвестиції екологічного призначення.

В Україні здійснюється фінансово-економічне стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища

шляхом:

- надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо охорони навколишнього природного середовища при переході на маловідходні і безвідходні ресурсо- та енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання та устаткування для утилізації забруднюючих речовин і переробки відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- надання на пільгових умовах короткотермінових та довгострокових кредитів для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

- звільнення від оподаткування спеціальних екологічних фондів;

- передача частини коштів позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи, спрямовані на гарантоване зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливого впливу господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;

- стимулювання працівників та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, а також розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища за рахунок частини грошових стягнень.

4. Економічне стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів

Держава здійснює економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами шляхом:

1. Надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель.

2. Звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою.

3. Компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель.

4. Застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення.

Компенсація витрат, понесених землевласниками та землекористувачами на покращення екологічного стану земель та підвищення родючості ґрунтів, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних і регіональних програм охорони земель.

Підставою для розгляду питання про економічне стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів є заява чи клопотання землевласників і землекористувачів до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання у сфері охорони земель, за місцезнаходженням земельної ділянки.

5. Оцінка природного багатства України

В Україні поки що немає адекватної сучасним реаліям оцінки природного капіталу в системі її національного багатства. Попередніми дослідженнями проведеними на початку 2000-х років, встановлено, що частка природного багатства, навіть без урахування окремих природних ресурсів (водних, повітряних, природно-рекреаційних), становить майже третину всього національного багатства країни.

Вирішення завдання економічної оцінки природного багатства України дозволить отримати системне уявлення про вартість і територіально-просторовий розподіл природного капіталу України та її регіонів, розробити наукові рекомендації щодо напрямів удосконалення використання природних ресурсів в обігу, їх капіталізації тощо.

Природне багатство – це цілісна сукупність природних багатств, представлених земельним, водним, лісовим, мінерально–сировинним та іншими видами природних капіталів.

Природне багатство (природний капітал) країни, одночасно з іншими видами капіталів, є однією з системних складових національного багатства держави. Воно визначається як накопичений у державі матеріально–енергетичний ресурс (капітал) природного походження, що несе в собі актуальний потенціал безпосереднього використання у виробництві в системі національної економіки в умовах ринку.

Дорогунцов, Я. Кваша, О. Ляховська, Б. Пасхавер, Н. Руденко, М. Хвесик, С. Шумська та ін. дотримуються думки, що природний капітал відіграє третю за важливістю, після людського і виробничого капіталів, допоміжну й обслуговуючу, на даний час, роль у структурі національного багатства нашої країни та світу.

Вартість компонентів сукупного природного капіталу визначається за його основними видами, а саме – земельного, водного, лісового та мінерально–сировинного. На даний момент для оцінки цих видів ресурсів використовують рентні, витратні, порівняльні ринкові та інші методики оцінки елементів природного багатства.

У ринкових умовах господарювання найбільш методологічно обґрунтованим є визначення вартісної ціни природного капіталу на основі дохідного підходу (віддачі капіталу від наявного природного багатства як безпосередньо використовуваного в господарському обігу елементу національного господарства). Однак це не виключає інших видів оцінок (витратної, ринкової порівняльної та ін.), однак саме за дохідним підходом побудовано більшість сучасних нормативних оцінок ресурсів, і, головне – саме цей підхід дозволяє оцінити ступінь соціально-економічної (включаючи екологічну складову) ефективності господарювання в природно-ресурсній сфері, інвестиційну привабливість природокористування, природну ренту та реальні можливості залучення наявних природних ресурсів у господарський обіг.

Питання для перевірки знань:

1. Що є предметом курсу «фінанси природокористування»?
2. Назвіть основні завдання фінансів природокористування.
3. Охарактеризуйте основні методи стимулювання природоохоронної діяльності.
4. Які завдання вирішують еколого-економічні інструменти регулювання природокористування?
5. Визначте роль податкових інструментів в реалізації екологічної політики.
6. Назвіть методи регулювання цін в межах реалізації політики ресурсозбереження.
7. Визначте найпоширеніші інструменти в еколого-економічній сфері.
8. Яка основна мета застосування прискореної амортизації основних засобів?

Тема 2. Фінансування природоохоронної діяльності в Україні

1. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності. Джерела фінансування екологічних заходів та програм
2. Фонди охорони навколишнього природного середовища.
3. Цільове використання фінансових ресурсів фондів охорони навколишнього природного середовища.
4. Проблеми та перспективи фінансування природоохоронної діяльності в Україні.

1. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності. Джерела фінансування екологічних заходів та програм

Охорона навколишнього природного середовища потребує значних фінансових затрат, акумуляції та належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів та відповідних екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів.

Ефективність фінансування екологічних заходів багато в чому залежить від дотримання певних принципів. Основний з них відомий як «забруднювач платить». Відповідно до цього принципу будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, невиконання встановлених екологічних вимог, тобто має платити за негативний вплив своєї діяльності на довкілля. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної та матеріальної заінтересованості забруднювачів здійснювати екологічні заходи, вирішувати природоохоронні завдання в межах виробництва.

Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності – це законодавчо встановлена система джерел і форм фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища. Базовими елементами системи економічного регулювання природокористування і природоохоронної діяльності є збори за спеціальне використання природних ресурсів (мінеральних, водних, земельних, лісових, біологічних), за забруднення навколишнього природного середовища, податкові важелі, штрафні санкції за порушення екологічного законодавства. З одного боку, ці елементи економічного регулювання є інструментами мотивації природокористувачів до екологоконструктивної діяльності, з іншого – джерелами надходження коштів для забезпечення природоохоронної діяльності.

На базі чинного в Україні природоохоронного, податкового і бюджетного законодавства сформовано фінансово-економічний механізм, який містить як запровадження зборів за природні ресурси, надання пільг при оподаткуванні, так і систему фінансового забезпечення природоохоронних заходів.

У загальному вигляді фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування включає:

- визначення джерел фінансування відповідних природоохоронних заходів;
- створення економічних, політичних та правових умов для здійснення екологічних інвестицій;
- розподіл надходження платежів за спеціальне природокористування та інших обов'язкових екологічних платежів між суб'єктами управління;
- визначення напрямів цільового використання коштів (наприклад, на заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення та охорону; впровадження екологічно чистих технологій тощо);
- надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів.

Фінансовий механізм забезпечення охорони довкілля реалізується на декількох рівнях: а) міжнародному, б) національному (загальнодержавному), в) регіональному та г) місцевому.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 42) визначає, що в Україні фінансування екологічних заходів здійснюється за рахунок: Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів; коштів підприємств, установ та організацій; фондів охорони навколишнього природного середовища; добровільних внесків та інших коштів.

Можна констатувати, що кошти для здійснення природоохоронної діяльності формуються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел. **Внутрішні джерела** представлені власними коштами підприємств і організацій, а **зовнішні** – позиченими і залученими коштами (кредити, кошти іноземних інвесторів, кошти Державного або місцевих бюджетів, міжнародних організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища тощо).

Крім того, джерела екологічного фінансування можуть носити як бюджетний (кошти Державного, республіканського та місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища), так і позабюджетний характер (добровільні внески, кредити та позики фінансових установ, гранти міжнародних організацій тощо).

На сьогодні питання забезпечення раціонального природокористування та охорони довкілля вирішуються не тільки їх державним фінансуванням, але й залученням більш ємних важелів – **екологічних інвестицій** (або екологічно орієнтованих інвестицій). Останні являють собою усі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в господарську діяльність і спрямовані на зниження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на довкілля; збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій, забезпечення екологічної безпеки в країні.

2. Фонди охорони навколишнього природного середовища

Базовим механізмом державного фінансування природоохоронних заходів та програм є **фонди охорони навколишнього природного середовища**. Це спеціалізований інститут концентрації грошових коштів з метою цільового фінансування екологічних потреб. На сьогодні запроваджено Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі відповідних державних бюджетів.

Порядок формування коштів Державного фонду, їх розподіл та контроль за використанням регулюються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 47) та Положенням про Державний фонд охорони

навколишнього природного середовища, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 7 квітня 2006 року № 462.

Фонди охорони навколишнього природного середовища створено у складі бюджетів усіх рівнів з метою акумулювання коштів і цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, пов'язаних з охороною довкілля, які спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення довкілля, в тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок: а) частини екологічного податку згідно із законом; б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень; в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності. Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Республіканський АРК та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету АРК та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок: а) частини екологічного податку згідно із законом; б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону довкілля в результаті господарської та іншої діяльності; в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. Розподіл коштів екологічного податку, що надходять до республіканського АРК та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою АРК, відповідними обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами за поданням обласних, державних адміністрацій.

На цей час в Україні функціонує понад 12 тисяч фондів охорони навколишнього природного середовища, в тому числі 1 Державний ФОНПС, 1 Республіканський АР Крим, 24 обласних. Майже 87 % в загальній кількості місцевих фондів складають сільські фонди.

Зростання надходжень до місцевих фондів не має позитивного впливу на зміцнення їх фінансових можливостей, а особливо сільських фондів, оскільки надходження до останніх є мізерними і не дозволяють здійснювати суттєві природоохоронні заходи в сільських населених пунктах.

На сьогодні система планування видатків місцевих фондів неврегульована, в регіонах відсутні органи, які б акумулювали інформацію про стан довкілля та необхідність проведення природоохоронних заходів.

На виконання ст. 44 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у 1992 р. в Україні була введена плата за забруднення навколишнього природного середовища. Відповідно до ст. 47 цього ж Закону були створені позабюджетні державні цільові фонди – державний, республіканський Автономної Республіки Крим, обласні, місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища – за рахунок зборів за забруднення навколишнього середовища.

Після прийняття в 1998 р. рішення щодо включення позабюджетних фондів до бюджету вищезазначені фонди змінили свій статус і були долучені до спеціальних видатків відповідних бюджетів. Для контролю виконання державного бюджету було засновано Державне казначейство і відкритий єдиний розрахунковий рахунок казначейства, через який проходять усі державні кошти. Таким чином, всі кошти

Державного фонду охорони навколишнього природного середовища витрачаються під контролем Державного казначейства. Крім того, Державна податкова адміністрація стала відповідати за збір платежів за забруднення навколишнього природного середовища. Для контролю бюджетних видатків державних установ була заснована Рахункова палата. Всі ці зміни в системі державного фінансування України пізніше були відображені в Бюджетному кодексі.

У 1998 р. були внесені зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (з відповідними положеннями у щорічних Законах «Про Державний бюджет»), згідно з якими Державний фонд охорони навколишнього природного середовища включався до державного бюджету України, а місцеві фонди – у відповідні місцеві бюджети.

Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища зазначає, що Державний фонд є складовою частиною Державного бюджету України, що його створено для концентрації коштів і цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, які спрямовані на запобігання, зменшення та усунення забруднення, в тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань.

Відповідно до Закону «Про внесення змін до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподілялися між відповідними місцевими, обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також державними фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно 20, 50 і 30 %.

Проте починаючи з 2006 р. по 2008 р. включно, було встановлено іншу пропорцію розподілу надходжень коштів від збору, згідно з якою 65 % коштів направлялося до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища. Законом України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» було повернуто співвідношення розподілу збору між фондами різних рівнів.

Для щорічного врахування інфляційного процесу окремою Постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2007 було вдосконалено механізм індексації нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища. Відповідно платники почали індексувати не базовий норматив збору, а проіндексований у попередньому році. Ужиті заходи дали змогу збільшити надходження до бюджетів різних рівнів, розширити фінансову базу для підтримки природоохоронної діяльності.

З прийняттям Податкового кодексу у 2011 р. збір за забруднення навколишнього середовища замінено на екологічний податок, що справляється за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти та розміщення відходів.

Екологічний податок (крім податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк) зараховується у таких пропорціях:

1) до спеціального фонду державного бюджету:

– у 2011-2012 роках – 30 %;

– у 2013 р. – 53 %, з них 33 % із спрямуванням на фінансове забезпечення виключно цільових проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

– з 2014 р. – 65 %, з них 50 % із спрямуванням на фінансове забезпечення виключно цільових проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

2) до спеціального фонду місцевих бюджетів:

– у 2011-2012 р. – 70 %, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 50 %, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 20 %, бюджетів міст Києва та Севастополя – 70 %;

– у 2013 р. – 47 %, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 33,5 %, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 13,5 %, бюджетів міст Києва та Севастополя – 47 %;

– з 2014 р. – 35 %

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування природоохоронних заходів та програм і проектів з раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Фінансування бюджетних програм, у межах яких виконуються роботи щодо поводження з радіоактивними відходами, які утворилися внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також фінансування Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами, інших заходів, пов'язаних з поводженням з радіоактивними відходами, здійснюється за рахунок коштів **Державного фонду поводження з радіоактивними відходами** в обсягах, передбачених за відповідними бюджетними програмами, а також за рахунок благодійних та інших внесків юридичних і фізичних осіб

3. Цільове використання фінансових ресурсів фондів охорони навколишнього природного середовища

Чинним екологічним законодавством встановлено безпосередній зв'язок між виконанням природоохоронних заходів і джерелами їх фінансування.

Кошти фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я людей. Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища затверджений відповідним наказом Мінприроди від 21 травня 2002 р. № 189. Він установлює правила подання запитів на виділення коштів з Державного фонду для певних цілей і порядок розгляду цих запитів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1147 затверджений Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється.

До витрат на охорону навколишнього природного середовища законодавство відносить усі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, при наданні послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансового

забезпечення цільових проектів екологічної модернізації підприємств» від 07.08.2013 р. визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за бюджетною програмою «Фінансове забезпечення цільових проектів екологічної модернізації підприємств», що надійшли від сплати екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк).

Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми є Мінприроди.

Одержувачами бюджетних коштів є підприємства – платники екологічного податку, безпосередні замовники заходів з модернізації об'єктів, які обліковуються на балансі таких підприємств, крім тих підприємств, яких визнано банкрутами, а також тих, що мають заборгованість із сплати податків і зборів до державного та місцевих бюджетів, внесків до Пенсійного фонду України та заборгованість із виплати заробітної плати.

Бюджетні кошти використовуються з метою зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, пов'язаного з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, їх скиданням безпосередньо у водні об'єкти, розміщенням відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, відповідно до **плану реалізації цільових проектів екологічної модернізації підприємств**, який затверджується Мінприроди за погодженням з Мінфіном з урахуванням переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, і спрямовуються на забезпечення:

- раціонального використання і зберігання відходів виробництва і побутових відходів;
- охорони і раціонального використання водних ресурсів;
- охорони атмосферного повітря.

Мінприроди у тижневий строк після затвердження зазначеного плану інформує підприємства про включення до нього цільових проектів екологічної модернізації підприємств, фінансове забезпечення яких здійснюється за рахунок бюджетних коштів.

Бюджетні кошти виділяються на безповоротній основі.

4. Проблеми та перспективи фінансування природоохоронної діяльності в Україні.

Порівняно з 2011 р. загальна сума видатків на охорону навколишнього природного середовища у 2012 р. збільшилася на 70 % відповідно. Найбільше видатків приходить на попередження та ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища – у 2012 р. вони становили 53 % від загальної суми видатків. Найменше витрачається коштів на наукові та дослідницькі роботи – близько 2 %. В 2013 р. видатки на охорону навколишнього природного середовища за зведеним бюджетом зменшились до 3481,7 млн. грн., у тому числі за державним бюджетом знизилась до 2597,0 млн. грн., що пов'язано із здійсненням у 2014 р. видатків за рахунок коштів, отриманих від продажу частин встановленої кількості викидів парникових газів, передбаченого ст. 17 Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату у сумі 388,5 млн. грн. проти 1834,0 млн. грн. у 2013 р.

Основні суми видатків на охорону навколишнього природного середовища здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України. У останні 10 років динаміка цих видатків була позитивною. Фактично єдиним джерелом фінансування

природоохоронних заходів, що здійснюються місцевими бюджетами, є відповідні фонди охорони навколишнього природного середовища.

На перший погляд, тенденція збільшення бюджетних надходжень від платежів та зборів за природокористування відбиває певні позитивні зрушення, однак поглиблений аналіз виявляє розвиток інших еколого-економічних явищ і процесів. Негативні процеси, пов'язані з використанням застарілих технологій та іншими недоліками господарювання, змушують природокористувачів сплачувати все більші кошти за погіршення якості довкілля.

Держава поступово посилює централізацію коштів фондів охорони навколишнього природного середовища для повного виконання державних і регіональних екологічних програм.

Питома вага видатків держбюджету на охорону навколишнього природного середовища у витратах держбюджету залишається низькою. Так, за період 2001–2011 рр. ця частка зменшується – з 1,32 до 0,62 %. Питома вага видатків у валовому внутрішньому продукті (ВВП) недопустимо низька і зменшилась з 0,27 до 0,15 %. Така тенденція, по суті, виявляє процес стагнації видатків на природоохоронні цілі попри необхідність збільшення їхніх обсягів.

Недостатня дієвість існуючого механізму фінансування природоохоронних заходів пояснюються такими причинами:

- недосконалість нормативно-правової бази щодо державної підтримки природоохоронної діяльності;
- низький рівень бюджетної дисципліни у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- розбалансованість дохідної та видаткової частин системи фінансування природоохоронних заходів;
- недостатня інформація щодо реальної (справжньої) вартості екологічних збитків для суспільства;
- нестабільність фінансово-податкової системи;
- нестабільність організаційного механізму екологічного регулювання;
- обмеженість фінансових ресурсів і низька ефективність використання коштів на природоохоронні заходи;
- недостатня концентрація коштів на пріоритетних напрямках, розпорошення їх по інших фондах і заходах, які не розв'язують основних екологічних проблем.

У зв'язку із збільшенням надходжень у державні і місцеві екологічні фонди виникає необхідність посилення контролю з боку державних органів влади і територіальних, спеціально уповноважених, органів за надходженням і цільовим використанням коштів екологічних фондів.

Питання для перевірки знань:

1. За рахунок яких джерел відбувається фінансування природоохоронної діяльності в Україні?
2. Назвіть основні джерела надходжень до фондів охорони навколишнього природного середовища ?
3. Яка основна мета функціонування Державного фонду поводження з радіоактивними відходами?
4. Охарактеризуйте основні проблеми фінансування природоохоронної діяльності в Україні.
5. На які цілі витрачаються кошти фондів охорони навколишнього природного

середовища?

Тема 3. Екологічний податок

1. Суть та значення екологічного оподаткування в податковій системі країни.
2. Платники податку. Об'єкт та база оподаткування.
3. Ставки податку:
  - 3.1. ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;
  - 3.2. ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
  - 3.3. ставки податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах;
  - 3.4. ставки податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк.
4. Порядок обчислення податку.
5. Порядок подання податкової звітності та сплати податку.
6. Зарубіжний досвід екологічного оподаткування.
7. Проблеми екологічного оподаткування в Україні та шляхи їх вирішення.

1. Суть та значення екологічного оподаткування в податковій системі країни

Однією з найбільш актуальних проблем охорони навколишнього середовища є проблема фінансування природоохоронних заходів, яку можливо вирішити за допомогою використання екологічного оподаткування. Це підтверджується і досвідом розвинених країн світу, насамперед Європейського Союзу. Основна ідея впровадження екологічних податків полягала в тому, щоб перенести податкове навантаження з праці, як основного фактора виробництва, на використання природних ресурсів, виробництво екологічно шкідливих товарів і видів діяльності.

Досвід розвинутих країн показує, що активне застосування екологічного податку сприяє зниженню загального рівня забруднення природного середовища, зростанню обсягів виробництва нової, екологічно чистої продукції, у такий спосіб зміцнюючи конкурентоспроможність і економічні позиції виробника.

Екологічним податком вважається плата за забруднення атмосферного повітря і водних басейнів шкідливими відходами виробництва і споживання, розміщення і складування відходів виробництва і споживання, за виробництво екологічно шкідливої продукції та застосування екологічно шкідливих технологій.

Екологічний податок в Україні – це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів. Економічна сутність екологічного податку полягає в тому, що забруднювач зобов'язаний компенсувати економічні збитки від негативного екологічного впливу на здоров'я людей, об'єкти житлово-комунального господарства, сільськогосподарські угіддя, водні, лісові, рибні, рекреаційні ресурси і т.д. Екологічний податок покликаний зробити не вигідним для підприємств і організацій неекономічне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища. Екологічне оподаткування виконує три основні функції: природоохоронну, стимулювальну та фіскальну.

Прийняття Податкового кодексу України обумовило трансформацію збору за забруднення навколишнього середовища в екологічний податок, який функціонує з 1

січня 2011 р. У цілому всі норми, що діяли для цього збору, перекочували і до VIII розділу Податкового кодексу України, який визначає порядок нарахування і сплати екологічного податку. З прийняттям кодексу відбулися такі нововведення в механізмі обчислення та сплати екологічного податку (у порівнянні зі збором за забруднення навколишнього природного середовища):

1) істотне спрощення формул для розрахунку ставок екологічного податку за рахунок виключення багатьох коригуючих коефіцієнтів, в результаті чого відбулося підвищення ставок екологічного податку в середньому в 3,6 рази (в 3 рази зросли ставки податку за розміщення окремих видів надзвичайно небезпечних відходів, у 1,5 рази збільшилися ставки за скиди забруднюючих речовин у ставки та озера);

2) відсутні будь-які вимоги до застосування понадлімітного коефіцієнта при розрахунку екологічного податку за скиди у водні джерела та за розміщення відходів (до 2011 р. були встановлені ліміти, перевищення яких оподатковувалося в 10-кратному розмірі);

3) встановлено податкову ставку за викиди двоокису вуглецю;

4) встановлено податкову ставку за викиди в атмосферне повітря забруднювальних речовин авіаційним транспортом.

5) в перелік платників податку було включено всіх суб'єктів, які використовують паливо для пересувних джерел забруднення. (державні, приватні підприємства та власники приватного транспорту). При цьому сам податок включався у вартість пального.

б) відмінено механізм індексації ставок екологічного податку – ставки будуть коригуватися щороку (проект щодо зміни ставок треба вносити до Верховної Ради щороку до 1 червня) [1].

Однак Законом № 71 від 28 грудня 2014 року в Податковий кодекс були внесені зміни, згідно з якими оподаткування викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення екологічним податком припинено із відповідним збільшенням ставок акцизного податку на всі види моторного палива.

Водночас із розділу VIII «Екологічний податок» Кодексу виключено відповідні норми щодо визначення платників, податкових агентів, об'єкта та бази оподаткування, ставок, порядків обчислення, подання податкової звітності та сплати податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення.

2. Платники податку. Об'єкт та база оподаткування

Платниками податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності яких на території України здійснюються:

– викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;

– скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;

– розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;

– утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);

– тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Не є платниками податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже

накопичені) суб'єкти діяльності у сфері використання ядерної енергії, які:

– до останнього календарного дня (включно) звітного кварталу, у якому придбано **джерело іонізуючого випромінювання**, уклали договір щодо повернення відпрацьованого закритого джерела іонізуючого випромінювання за межі України до підприємства – виробника такого джерела;

– здійснюють поводження з радіоактивними відходами, що утворилися внаслідок Чорнобильської катастрофи, в частині діяльності, пов'язаної з такими відходами.

Не є платниками податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк, державні спеціалізовані підприємства з поводження з радіоактивними відходами, основною діяльністю яких є зберігання, переробка та захоронення тих радіоактивних відходів, що знаходяться у власності держави, а також дезактивація радіаційно-забруднених об'єктів.

Не є платниками податку за розміщення відходів суб'єкти господарювання, які розміщують на власних територіях (об'єктах) виключно відходи як вторинну сировину.

Об'єктом та базою оподаткування є:

– обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

– обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;

– обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання;

– обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк;

– обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).

До стаціонарних джерел забруднення (роз'яснення ДПА) відносяться підприємство, цех, агрегат, установка або інший нерухомий об'єкт, що зберігає свої просторові координати протягом певного часу і здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферу та/або скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти. Також до стаціонарних джерел забруднення можна віднести генератори, міні електростанції, газозварювальне обладнання (установки), які працюють на пальному при спаленні якого утворюються та викидаються в атмосферне повітря забруднюючі речовини або суміш таких речовин, що є об'єктом та базою оподаткування екологічним податком за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами.

Стосовно з'ясування питання віднесення іншого виробничого обладнання підприємства до стаціонарних джерел забруднення, то з цього питання слід звертатися до відповідного органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Інвентаризацію викидів забруднюючих речовин в атмосферу на підприємстві виконують спеціалізовані організації, відповідні підрозділи підприємств, які мають певний досвід роботи, технічне обладнання і знаходяться на обліку в Мінекобезпеки України.

Джерело іонізуючого випромінювання як об'єкт оподаткування екологічним

податком (далі – ДІВ) – фізичний об'єкт, крім ядерних установок, що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання. Радіоактивні матеріали – це джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали та радіоактивні відходи (РАВ). Суб'єкт господарювання, у разі придбання з 1 січня 2011 р. джерел іонізуючого випромінювання, сплачує екологічний податок щокварталу у загальному розмірі 10 % вартості (без урахування ПДВ) кожного джерела іонізуючого випромінювання, яка визначається з дати придбання (купівлі-продажу) цього джерела. У кожному окремому випадку СГД необхідно з'ясувати питання віднесення ДІВ до об'єкту оподаткування екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів в умовах п. 249.7 ст. 249 ПКУ з територіальними органами Держатомрегулювання відповідно до їх функціональних повноважень. Екологічний податок не сплачується за придбані до 1 січня 2011 р. джерела іонізуючого випромінювання (до 1 січня 2011 р. сплачувався збір за забруднення навколишнього природного середовища).

Держатомрегулювання поінформувало ДПА України, що радіоактивні відходи (далі – РАВ) утворюються внаслідок провадження діяльності з використання тільки радіонуклідних джерел іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ). Наприклад, РАВ не утворюються внаслідок провадження діяльності з використання ДІВ – генеруючих пристроїв, зокрема, спектрометр енергій рентгенівського випромінювання (СЕР-01). Кожне нове радіонуклідне ДІВ, яке заплановано придбати та характеристики якого не відповідають критеріям звільнення та рівням звільнення може стати РАВ.

До ДІВ відносять мамографи, стоматологічні рентгенівські апарати, мікроскопи, рентгенівські апарати (виключаючи прискорювачі) для догляду багажу в пунктах перетинання державного кордону, поштових відділеннях, правоохоронних закладах тощо.

В Україні з 2007 р. функціонує Державний реєстр джерел іонізуючого випромінювання (далі – Реєстр) – державна система обліку та контролю джерел іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ).

На обліку у Реєстрі знаходиться 4 122 юридичних та фізичних осіб, які є власниками 28 852 ДІВ (12 156 радіонуклідних та 16 696 генераторів випромінювання).

У 2013 році зареєстровано 2 072 ДІВ, з них: 565 радіонуклідних джерел та 1 507 генераторів випромінювання; знято з обліку в Реєстрі 1 084 ДІВ відпрацьованих ДІВ, з них 796 радіонуклідних ДІВ та 288 генеруючих пристроїв; продовжено термін експлуатації 1 476 радіонуклідних джерел.

У 2013 р. виготовлено 15 радіонуклідних ДІВ (третієві мішені); ввезено 235 радіонуклідних джерел, основні споживачі яких за сферою застосування розділяються таким чином: медичного призначення – 21,3 %; для використання у промисловості, при митному та іншому контролі – 71,9 %; для науково-дослідних установ та інших організацій – 6,8 %.

У 2013 р. ввезено в Україну близько 200 генеруючих пристроїв, зокрема: 1 медичний лінійний прискорювач; 1 мобільна хірургічна система; 1 двопроекційна рентгенохірургічна ангіографічна система, 18 комп'ютерних томографів; 13 апаратів для промислової дефектоскопії; 7 апаратів для догляду багажу; 174 рентгенівські установки різного призначення для медичних закладів.

В 2013 р. виведено з експлуатації 288 генеруючих пристроїв, непридатних для подальшого використання. В Україні використовуються генеруючі пристрої, виготовлені: в 60-і роки минулого століття – 372; в 70-і роки – 1 747; в 80-і роки – 5 948; в 90-і роки – 2 902.

3. Ставки податку

Ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення:

Найменування забруднюючої речовини	Ставка податку, гривень за 1 тонну
Азоту оксиди	1553,79
Аміак	291,41
Ангідрид сірчистий	1553,79
Ацетон	582,83
Бенз(о)пірен	1977992,51
Бутилацетат	349,96
Ванадію п'ятиокис	5828,32
Водень хлористий	58,54
Вуглецю окис	58,54
Вуглеводні	87,81
Газоподібні фтористі сполуки	3846,95
Тверді речовини	58,54
Кадмію сполуки	12298,01
Марганець та його сполуки	12298,01
Нікель та його сполуки	62658,23
Озон	1553,79
Ртуть та її сполуки	65863,81
Свинець та його сполуки	65863,81
Сірководень	4993,53
Сірковуглець	3245,03
Спирт н-бутиловий	1553,79
Стирол	11346,13
Фенол	7052,52
Формальдегід	3846,95
Хром та його сполуки	41713,2

Ставки податку за викиди в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 243.1 Податкового кодексу та на які встановлено клас небезпечності:

Клас небезпечності	Ставка податку, гривень за 1 тонну
I	11113,26
II	2545,11
III	379,22
IV	87,81

Для забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 243.1 Податкового кодексу та на які не встановлено клас небезпечності (крім двоокису вуглецю), ставки податку застосовуються залежно від установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу таких речовин (сполук) в атмосферному повітрі населених пунктів:

Орієнтовно безпечний рівень впливу речовин (ук), міліграмів на 1 куб. метр	Ставка податку, гривень за 1 тонну
Менше ніж 0,0001	467807,81

0,0001 – 0,001 (включно)	40081,78
Понад 0,001 – 0,01 (включно)	5536,9
Понад 0,01 – 0,1 (включно)	1553,79
Понад 0,1	58,54

Ставка податку за викиди двоокису вуглецю становить 0,26 гривні за 1 тонну.

Для забруднюючих речовин (сполук), на які не встановлено клас небезпечності та орієнтовнобезпечний рівень впливу (крім двоокису вуглецю), ставки податку встановлюються як за викиди забруднюючих речовин I класу небезпечності згідно з п. 243.2 Податкового кодексу.

Ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти:

Найменування забруднюючої речовини	Ставка податку, гривень за 1 тонну
Азот амонійний	1020,6
Органічні речовини (за показниками біохімічного ивання кисню (БСК 5)	408,5
Завислі речовини	29,27
Нафтопродукти	6003,94
Нітрати	87,81
Нітриди	5012,61
Сульфати	29,27
Фосфати	815,72
Хлориди	29,27

Ставки податку за скиди у водні об'єкти забруднюючих речовин, які не увійшли до п. 245.1 Податкового кодексу та на які встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовно безпечний рівень впливу:

Гранично допустима концентрація забруднюючих речовин або орієнтовно безпечний рівень впливу, мг/л або мг/літр	Ставка податку, гривень за 1 тонну
До 0,001 (включно)	106936,91
Понад 0,001 – 0,1 (включно)	77534,45
Понад 0,1 – 1 (включно)	13366,96
Понад 1 – 10 (включно)	1360,37
Понад 10	272,33

За скиди забруднюючих речовин, на які не встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовнобезпечний рівень впливу, застосовуються ставки податку за найменшою величиною гранично допустимої концентрації, наведеної у п. 245.2 Податкового кодексу.

За скиди забруднюючих речовин у ставки та озера ставки податку, зазначені у п. 245.1 і 245.2 Податкового кодексу, збільшуються у 1,5 раза.

Ставки податку за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах:

- обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням, – 548,47 гривня за одиницю;
- люмінесцентних ламп – 9,54 гривні за одиницю.

Ставки податку за розміщення відходів, які встановлюються залежно від класу

небезпеки та рівня небезпечності відходів:

Клас небезпеки відходів	Рівень небезпечності відходів	Ставка податку, гривень за куб. м
I	надзвичайно небезпечні	890,79
II	високонебезпечні	32,45
III	помірно небезпечні	8,14
IV	малонебезпечні	3,17
	малонебезпечні нетоксичні відходи чодобувної промисловості	0,31

За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпеки, застосовується ставка податку, встановлена за розміщення відходів I класу небезпеки.

За розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів, ставки податку збільшуються у 3 рази.

Коефіцієнт до ставок податку, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі:

Місце (зона) розміщення відходів	Коефіцієнт
В межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від таких меж	3
На відстані від 3 км і більше від меж населеного пункту	1

Ставки податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені)

Ставка податку за утворення радіоактивних відходів виробниками електричної енергії – експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій), включаючи вже накопичені, становить 0,008 гривні у розрахунку на 1 кВт-год виробленої електричної енергії.

Коригуючий коефіцієнт, який встановлюється для експлуатуючих організацій ядерних установок (атомних електростанцій) залежно від активності радіоактивних відходів:

Категорія відходів	Коефіцієнт
Високоактивні	50
Середньоактивні та низькоактивні	2

Ставки податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк

Ставки податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк:

Категорія відходів	Ставка податку за тимчасове зберігання активних відходів (крім відходів, ставлених як джерела іонізуючого випромінювання), гривень за 1 куб. м.	Ставка податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів, ставлених як джерела іонізуючого випромінювання, грн. за 1 куб. см
Високоактивні	381767,57	12725,59
Середньоактивні та низькоактивні	7126,32	2545,11

4. Порядок обчислення податку

Суми податку обчислюються за податковий (звітний) квартал платниками податку, податковими агентами. Податкові агенти обчислюють суми податку на дату подання митної декларації для митного оформлення.

У разі якщо під час провадження господарської діяльності платником податку здійснюються різні види забруднення навколишнього природного середовища та/або забруднення різними видами забруднюючих речовин, такий платник зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення та/або за кожним видом забруднюючої речовини.

Суми податку, який справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (Пвс), обчислюються платниками податку самостійно щокварталу виходячи з фактичних обсягів викидів, ставок податку за формулою:

$$Пвс = Мі * Нпі$$

де $Мі$ – фактичний обсяг викиду i -тої забруднюючої речовини в тоннах (т);

$Нпі$ – ставки податку в поточному році за тонну i -тої забруднюючої речовини у гривнях з копійками.

Суми податку, який справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (Пс), обчислюються платниками самостійно щокварталу виходячи з фактичних обсягів скидів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів за формулою:

$$(Пс) = Млі * Нпі * Кос$$

де $Млі$ – обсяг скиду i -тої забруднюючої речовини в тоннах (т);

$Нпі$ – ставки податку в поточному році за тонну i -того виду забруднюючої речовини у гривнях з копійками;

$Кос$ – коефіцієнт, що дорівнює 1,5 і застосовується у разі скидання забруднюючих речовин у ставки і озера (в іншому випадку коефіцієнт дорівнює 1).

Суми податку, який справляється за розміщення відходів (Прв), обчислюються платниками самостійно щокварталу виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів за формулою:

$$Прв = Нпі * Млі * Кт$$

де $Нпі$ – ставки податку в поточному році за тонну i -того виду відходів у гривнях з копійками;

$Млі$ – обсяг відходів i -того виду в тоннах (т);

$Кт$ – коригуючий коефіцієнт, який враховує розташування місця розміщення відходів і який наведено у п. 246.5 ст. 246 Податкового Кодексу;

$Ко$ – коригуючий коефіцієнт, що дорівнює 3 і застосовується у разі розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів.

Суми податку, який справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені), обчислюються платниками податку – експлуатуючими організаціями (операторів) атомних електростанцій, включаючи експлуатуючі організації (оператори) дослідницьких реакторів, самостійно щокварталу на основі показників виробництва електричної енергії, ставки податку, а також пропорційно обсягу та активності радіоактивних відходів виходячи з фактичного об'єму радіоактивних відходів, утворених за базовий податковий (звітний) період, і з фактичного об'єму радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 р., та коригуючого коефіцієнта за формулою:

$$АЕС = O_n \times H + (p_{нс} \times C_{1нс} \times V_{1нс} + p_v \times C_{1v} \times V_{1v}) + 1/32 (p_{нс} \times C_{2нс} \times V_{2нс} + p_v \times C_{2v} \times V_{2v}),$$

де АЕС – сума податку, який справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) експлуатуючими організаціями (операторами) атомних електростанцій, обчислена за базовий податковий (звітний) період, у гривнях з копійками;

O_n – фактичний обсяг електричної енергії, виробленої за базовий податковий (звітний) період експлуатуючими організаціями (операторами) атомних електростанцій, кВт–год (для дослідницьких реакторів дорівнює 0);

H – ставка податку, який справляється за електричну енергію, вироблену експлуатуючими організаціями (операторами) атомних електростанцій, що переглядається у разі потреби один раз на рік, визначена у п. 247.1 ст. 247 Податкового Кодексу, у гривнях за 1 кВт-год;

$1/32$ – коефіцієнт реструктуризації податку за накопичені до 1 квітня 2009 р. радіоактивні відходи (коефіцієнт діє з 1 квітня 2011 р. до 1 квітня 2019 р., протягом іншого періоду дорівнює 0);

p_v – коригуючий коефіцієнт для високоактивних відходів, наведений у п. 247.2 ст. 247 Кодексу;

$p_{нс}$ – коригуючий коефіцієнт для середньоактивних та низькоактивних відходів, наведений у п. 247.2 ст. 247 Податкового Кодексу;

$C_{1нс}$ – собівартість зберігання 1 куб. м. (1 куб. см. радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, утворених їх виробниками за базовий податковий (звітний) період, у гривнях з копійками;

C_{1v} – собівартість зберігання 1 куб. м. (1 куб. см. радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) високоактивних радіоактивних відходів, утворених їх виробниками за базовий податковий (звітний) період, у гривнях з копійками;

$C_{2нс}$ – собівартість зберігання 1 куб. м. (1 куб. см. радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, накопичених їх виробниками до 1 квітня 2009 р., у гривнях з копійками;

C_{2v} – собівартість зберігання 1 куб. метра (1 куб. сантиметра радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) високоактивних радіоактивних відходів, накопичених їх виробниками до 1 квітня 2009 р., у гривнях з копійками;

$V_{1нс}$ – фактичний об'єм низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, прийнятих до сховища експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій за базовий податковий (звітний) період, куб. м. (куб. см. – для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);

V_{1v} – фактичний об'єм високоактивних радіоактивних відходів, прийнятих до сховища експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій за базовий податковий (звітний) період, куб. метрів (куб. сантиметрів – для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);

$V_{2нс}$ – фактичний об'єм низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, накопичених у сховищах експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій до 1 квітня 2009 р., куб. метрів (куб. сантиметрів – для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);

V_{2в} – фактичний об'єм високоактивних радіоактивних відходів, накопичених у сховищах експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій до 1 квітня 2009 р., куб. метрів (куб. см. – для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання).

Інші платники податку – суб'єкти діяльності у сфері використання ядерної енергії обчислюють суми податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів їх виробниками, пропорційно обсягу та активності радіоактивних матеріалів щокварталу, що сплачується (ПДВ) кожного джерела іонізуючого випромінювання, яка визначається з дати придбання (купівлі–продажу) цього джерела. Вартість здавання накопичених до 1 квітня 2009 р. радіоактивних відходів для таких суб'єктів визначається за договорами між виробниками радіоактивних відходів і спеціалізованими підприємствами з поводження з радіоактивними відходами.

Суми податку, який справляється за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, обчислюються платниками податку – виробниками радіоактивних відходів самостійно щокварталу на підставі ставок податку, наведених у п. 248.1 Податкового Кодексу, та пропорційно строку зберігання таких відходів понад установлений строк за формулою:

$S \text{ зберігання} = N \times V \times T \text{ зберігання}$,

де S зберігання – сума податку, який справляється за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, обчислена за базовий податковий (звітний) період, календарний квартал, у гривнях з копійками;

N – ставка податку, який справляється за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, наведена у п. 248.1 Податкового Кодексу;

V – фактичний об'єм радіоактивних відходів, які зберігаються у виробника таких відходів понад установлений особливими умовами ліцензії строк, куб. метрів (куб. сантиметрів – для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);

T зберігання – кількість повних календарних кварталів, протягом яких радіоактивні відходи зберігаються понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

5. Порядок подання податкової звітності та сплати податку

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному кварталу.

Платники податку складають податкові декларації за формою, встановленою у порядку, передбаченому ст. 46 Податкового Кодексу, подають їх протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, до контролюючих органів та сплачують податок протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації:

– за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, розміщення протягом звітного кварталу відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах – за місцем розміщення стаціонарних джерел, спеціально відведених для цього місць чи об'єктів;

– за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів понад установлений особливими умовами ліцензії строк – за місцем перебування платника на податковому обліку у контролюючих органах.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері

охорони навколишнього природного середовища, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації до 1 грудня року, що передує звітному, подають до контролюючих органів переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – підприємців, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів, а також направляють інформацію про внесення змін до переліку до 30 числа місяця, що настає за кварталом, у якому такі зміни відбулися.

Орган державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки до 1 грудня року, що передує звітному, подає до контролюючого органу переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, у результаті діяльності яких утворилися, утворюються або можуть утворитися радіоактивні відходи та які тимчасово зберігають такі відходи понад установлений особливими умовами ліцензії строк, а також направляє інформацію про внесення змін до переліку до 30 числа місяця, що настає за кварталом, у якому такі зміни відбулися.

Платники податку перераховують суми податку, що справляється за викиди, скиди забруднюючих речовин та розміщення відходів, одним платіжним дорученням на рахунки, відкриті в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, які забезпечують розподіл цих коштів у співвідношенні, визначеному законом.

Платники податку, який справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, перераховують суми податку до державного бюджету, які використовуються відповідно до Закону України "Про поводження з радіоактивними відходами" та Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік. За рішенням платника податку сума податку може сплачуватися щомісяця в розмірі однієї третьої частини планового обсягу за квартал із перерахунком за результатами базового податкового (звітного) періоду.

Звітність про фактичні обсяги радіоактивних відходів, утворених за базовий податковий (звітний) період, календарний квартал (включаючи вже накопичені до 1 квітня 2009 р.), та фактичні обсяги радіоактивних відходів, які зберігаються у виробника таких відходів понад установлений особливими умовами ліцензії строк, погоджується органом державної санітарно-епідеміологічної служби та органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Вимоги щодо строків подання та змісту зазначеної звітності встановлюються особливими умовами ліцензії. Копії звітності подаються платниками податків разом з податковою декларацією.

Якщо місце подання податкових декларацій не збігається з місцем перебування на податковому обліку підприємства, установи, організації, громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, яким в установленому порядку видано дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, спеціальне водокористування та розміщення відходів, до контролюючого органу, в якому таке підприємство, установа, організація або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності перебуває на обліку, подаються протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) періоду, копії відповідних податкових декларацій.

Якщо платник податку з початку звітного року не планує здійснення викидів, скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів, утворення радіоактивних відходів протягом звітного року, то такий платник податку повинен повідомити про це відповідний контролюючий орган за місцем розташування джерел забруднення та

скласти заяву про відсутність у нього у звітному році об'єкта обчислення екологічного податку.

У разі якщо:

– платник податку має кілька стаціонарних джерел забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів в межах кількох населених пунктів (сіл, селищ або міст) або за їх межами (коди згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ) різні), то такий платник податку зобов'язаний подати до відповідного контролюючого органу за місцем розташування стаціонарного джерела забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів податкову декларацію щодо кожного стаціонарного джерела забруднення або спеціально відведеного для розміщення відходів місця чи об'єкта окремо;

– платник податку має кілька стаціонарних джерел забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів в межах одного населеного пункту (села, селища або міста) або за його межами (код згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ) один і той самий), то такий платник податку може подавати до відповідного контролюючого органу одну податкову декларацію податку за такі джерела забруднення;

– платник податку перебуває на податковому обліку в місті з районним поділом, то такий платник може подавати одну податкову декларацію за викиди, скиди усіма своїми джерелами забруднення та/або розміщення відходів, якщо ці джерела та/або спеціально відведені місця для розміщення відходів розташовані на території такого міста (зазначається код згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ), за місцем перебування платника податку на податковому обліку (міської ради).

6. Зарубіжний досвід екологічного оподаткування

З погляду Європейської комісії екологічні податки є всіма податками, база справляння яких чинить специфічний негативний вплив на навколишнє середовище. Необхідно зазначити, що Європейська комісія неодноразово піднімала питання щодо гармонізації екологічних податків країн-членів ЄС, оскільки існують значні розбіжності у структурі і методах застосування національних екологічних податків, що суттєво впливає на умови економічної конкуренції.

Платежі екологічного спрямування, що застосовуються у світі, можна умовно поділити на чотири великі категорії: енергетичні податки, неенергетичні транспортні податки, податки за забруднення НПС та податки за користування природними ресурсами.

У 2010 році у країнах-членах Європейського Союзу загальні надходження від екологічних податків становили 292,4 млн. євро, що відповідає 2,4% загальної величини ВВП, або 6,2% загальних податкових надходжень у цих країнах за аналогічний період.

У практиці екологічного оподаткування країн-членів ОЕСР досить поширеними є підгрупа податків/зборів на екологічно шкідливу продукцію або продукцію, яка містить екологічно шкідливі речовини, які негативно впливають як на навколишнє середовище, так і на здоров'я споживачів. Цей інструмент найефективніше застосовується до продукції, що споживається у великих кількостях (енергоносії; транспортні засоби; добрива; пестициди; мастильні масла; різні види упаковки; шини; озоноруйнівні речовини; фарби та іншу продукцію, що містить розчинники; електричні лампи; електротехнічне та електронне обладнання, гальванічні елементи, акумулятори,

побутова техніка). Ці податки діють у формі платежів акцизного типу на товари і послуги з високим рівнем екологічного ризику та спрямовуються на відповідні технологічно-організаційні заходи щодо їх усунення. Так, в Німеччині введено збір на продукти, виробництво або споживання яких забруднює довкілля у вигляді надбавки до ціни. Відповідно, у Польщі – плату за продукцію, що не відповідає екологічним стандартам, а у Латвії – плату за продукцію, яка шкодить довкіллю.

У Норвегії справляється податок за викиди вуглекислого газу; податок на відходи та їх утилізацію; податок на викиди транспортних засобів; податок на продукцію, що містить екологічно шкідливі речовини; податок на упаковку (скло, метал, пластик).

Впровадження податків акцизного типу на товари і послуги з високим рівнем екологічного ризику є одним із можливих шляхів не тільки підвищення свідомості населення, але й акумулювання коштів для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з утилізацією та переробленням побутових відходів, очищенням стічних побутових вод тощо.

Законодавці Латвійської Республіки вважають, що негативний вплив на стан навколишнього середовища справляють не тільки суб'єкти господарювання, діяльність яких пов'язана з викидами забруднювальних речовин в атмосферне повітря чи водні об'єкти стаціонарними джерелами забруднення, а й ті, які здійснюють діяльність, пов'язану з роздрібною торгівлею, та надають послуги щодо громадського харчування, у результаті якої спричинено забруднення довкілля. Також, у багатьох державах запроваджено оподаткування імпорту товарів, що забруднюють довкілля, оподаткування енергоносіїв, запроваджено податок на кар'єрні розробки з метою зменшення забруднення повітря при видобутку корисних копалин відкритим способом тощо.

У всіх успішних відносно екологічного оподаткування пострадянських країнах оподатковується упаковка та пакувальні матеріали. Ставки різняться: від еквівалента 30 коп. за кілограм картонної, паперової чи дерев'яної упаковки та упаковки з біопластмаси до еквівалента 27 грн. за кілограм металевої упаковки. При цьому діє система стимулювання вторинної переробки пакувальних матеріалів через звільнення від оподаткування виробників, які налагодили господарську систему прийому та вторинної переробки тари та пакувальних матеріалів.

Поряд з цим необхідно звернути увагу й на зарубіжний досвід застосування економічних інструментів у системі охорони навколишнього природного середовища. Він суттєво відрізняється від вітчизняного, насамперед системою стимулювання раціонального використання природних ресурсів. Ця система охоплює податкові знижки з продажу екологічного устаткування (Німеччина, Франція, Японія, США), пільги за умови застосування прискореної амортизації очисного обладнання, субсидій підприємствам і пільгові кредити на природоохоронне устаткування. Крім того, у США поширені безвідсоткові позики інвестиційних банків для придбання «чистих технологій» під державні гарантії, а також довгострокові позики (до 30 років) обсягом 0,5 млн дол. за 6,65% річних.

7. Проблеми екологічного оподаткування в Україні та шляхи їх вирішення

Екологічне оподаткування в Україні на сьогодні не відіграє істотної ролі ні з фінансової точки зору, ні як інструмент захисту навколишнього середовища.

Якщо порівняти екологічне оподаткування України і європейських країн, то можна помітити, що Податковий кодекс України не приділяє належної уваги такому виду екологічних податків, як плата за продукцію, яка містить шкідливі речовини, що

негативно впливають як на навколишнє середовище, так і на здоров'я споживачів (скло, метал, пластик).

Ставки екологічного податку, незважаючи на їх періодичне підвищення, залишаються надзвичайно низькими. Наприклад, ставка податку за розміщення тонни надзвичайно небезпечних та високонебезпечних відходів у спеціально відведених для цього місцях становить відповідно 890,70 і 32,45 грн. Також норми Податкового кодексу не передбачають встановлення лімітів на викиди та скиди забруднюючих речовин і відповідно відсутнє прогресивне оподаткування понадлімітного забруднення навколишнього середовища, що не забезпечує стимулювання платників податку до зниження викидів забруднювальних речовин.

Недоліком Податкового кодексу є відсутність податкових пільг, для підприємства, які займаються впровадженням ресурсозберігаючих і природозахисних технологій.

На сьогодні екологічне оподаткування готової продукції в Україні відсутнє, але поширене в економічно розвинених країнах світу у вигляді додаткових податків на продукцію, яка забруднює навколишнє середовище на стадії виробництва або споживання (акумулятори, пакети тощо).

Проблемним аспектом вітчизняної податкової системи є також джерело сплати екологічного податку – його відносять на витрати підприємства, що не вирішує завдання держави щодо дестимулювання шкідливої діяльності підприємств, оскільки фактично сплачений податок закладається у ціну продукції та переноситься на кінцевого споживача.

На сьогодні в Україні склалася критична ситуація зі станом водних ресурсів і якістю питної води, що зумовлено скидами, утвореними в результаті як господарської діяльності промислових підприємств, так і санітарно-побутових потреб населення. До найбільш небезпечних поллютантів, що надходять у водні об'єкти, належать засоби побутової хімії, зокрема на основі фосфатів.

Згідно зі статистичними даними у структурі роздрібного товарообороту підприємств в Україні (за 9 місяців 2012 р.) частка засобів для миття, чищення та догляду становить 3,8 млн. грн. За даними AC Nielsen Ukraine, місткість ринку засобів побутової хімії становить приблизно 900 тис. т на рік. На частку засобів для прання на ринку побутової хімії припадає більша частина – 57,5%, потім – підбілювачі і засоби, які доповнюють дію прального порошку – 14%, універсальні засоби для чищення – 12,1%, а також засоби для миття посуду – 11,9%. Аналіз основних показників використання та охорони водних ресурсів в Україні свідчить, що потужність очисних споруд за період 2007–2011 рр. залишається на попередньому рівні і становить 7400–7700 млн куб. м.

Впровадження зборів та акцизів за продукцію, споживання якої забруднює довкілля (в тому числі на ряд товарів побутової хімії), та цільове спрямування відповідних коштів на модернізацію та будівництво нових потужностей щодо перероблення відходів, очищення стічних вод є важливим напрямом збереження і відтворення навколишнього природного середовища та забезпечення сприятливих умов для здоров'я людини.

В Україні на сьогодні відсутні оцінки реального потенціалу природних ресурсів, тому економічні методи розрахунку величини екологічних платежів майже не стимулюють природокористувачів до збереження і відтворення природних ресурсів. Такий стан справ спричиняє значний дефіцит державного і місцевого бюджетів у частині акумулювання коштів на фінансування природоохоронних заходів.

Безумовно, за останні роки спостерігаються позитивні тенденції в цьому напрямі –

це і впровадження Податкового кодексу України, і Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», але необхідність у створенні дієвої системи екологічних податків та втіленні дієвих економічних інструментів очевидна.

Для підвищення фіскального потенціалу і стимулюючого ефекту екологічного оподаткування в Україні потрібно:

– розробити систему податкових пільг для підприємств, які запроваджують інноваційні технології щодо зниження рівня шкідливого впливу на навколишнє середовище (прискорена амортизація, пільгові кредити на купівлю природоохоронного устаткування);

– збільшити ставки екологічного податку до обґрунтованого рівня (наявні на сьогодні ставки податку є на один-два порядки нижчими, ніж у розвинених країнах), який би міг стимулювати суб'єктів господарювання до впровадження заходів із гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин; диференціювати їх залежно від потенційної шкоди довкіллю та обсягів викидів, встановити додаткову плату за перевищення визначених лімітів викидів шкідливих речовин та її утримання з прибутку підприємства. Доцільним є підвищення ставок за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях щонайменше у 10 разів, але не менше 30 грн. за тону – для малонебезпечних відходів та малонебезпечних нетоксичних відходів гірничодобувної промисловості, а також підвищення ставок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти щонайменше у 10 разів зі збільшенням коефіцієнта для закритих водойм;

– розширення кола об'єктів оподаткування екологічним податком, включивши до нього виробництво та імпорт ряду енергоносіїв (вугілля, коксу), тари, пакувальних матеріалів та інших шкідливих для довкілля товарів (акумулятори та гальванічні елементи, автомобільні шини, побутова техніка тощо) зі створенням системи важелів стимулювання безпечної утилізації та вторинної переробки шкідливих для довкілля товарів.

Отримувані при оподаткуванні кошти мають направлятися на стимулювання охорони природи, розробку і впровадження безвідходних технологій, утилізацію відходів, розчищення старих звалищ і т. д., а не для латання дір в бюджеті, адже екологічні податки – це податки, що слугують для охорони навколишнього середовища.

Питання для перевірки знань:

1. Що таке екологічне оподаткування?
2. Яке значення екологічного оподаткування у фінансовій та екологічній політиці держави?
3. Що є об'єктом оподаткування екологічним податком?
4. Назвіть основні нововведення стосовно екологічного податку в Україні з прийняттям Податкового кодексу.
5. Які заходи є необхідними для підвищення ролі екологічного оподаткування в Україні?

Тема 4. Рентна плата

1. Рентна плата: сутність та склад. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин.
2. Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

3. Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України.
4. Рентна плата за спеціальне використання води.
5. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів.
6. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.
7. Порядок нарахування і сплати рентної плати.

1. Рентна плата: сутність та склад. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин

Рентна плата складається з:

- рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
- рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;
- рентної плати за спеціальне використання води;
- рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;
- рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів на користування надрами в межах конкретних ділянок надр з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення (або геологічного вивчення з подальшою дослідно-промисловою розробкою) в межах зазначених у таких спеціальних дозволах об'єктах (ділянках) надр.

Платником рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин під час виконання договорів про спільну діяльність без утворення юридичної особи є уповноважена особа – один із учасників такого договору, на якого згідно з його умовами покладено обов'язок нарахування, утримання та внесення податків і зборів до бюджету з єдиного поточного рахунку спільної діяльності, за умови, що один з учасників зазначеного договору має відповідний спеціальний дозвіл. Облік результатів спільної діяльності ведеться таким учасником окремо від обліку його господарської діяльності. Такий учасник додатково береться на облік як платник рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин у порядку, визначеному цим Кодексом.

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є землевласники та землекористувачі, крім суб'єктів підприємництва, які відповідно до законодавства відносяться до фермерських господарств, що провадять господарську діяльність з видобування підземних вод на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є землевласники та землекористувачі, крім суб'єктів підприємництва, які відповідно до законодавства відносяться до фермерських господарств, – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що в межах наданих їм земельних ділянок,

розмір яких перевищує норми, передбачені статтею 121 Земельного кодексу України, видобувають прісні підземні води із застосуванням електричних пристроїв у обсязі понад 13 куб. м. на особу в місяць (за показниками лічильників).

Платники рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин здійснюють для цілей оподаткування окремих (від інших видів операційної діяльності) бухгалтерський та податковий облік витрат і доходів за кожним видом мінеральної сировини за кожним об'єктом надр, на який надано спеціальний дозвіл.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин по кожній наданій у користування ділянці надр, що визначена у відповідному спеціальному дозволі, є обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин у податковому (звітному) періоді, приведеної у відповідність із стандартом, встановленим галузевим законодавством, до якої належать:

- обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими, ніж платник рентної плати, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною;

- обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин з відходів (втратах, хвостів тощо) гірничого виробництва, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими, ніж платник рентної плати, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, якщо для її видобутку відповідно до законодавства необхідно отримати спеціальний дозвіл.

До об'єкта оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин не належать:

- не включені до державного балансу запасів корисних копалин корисні копалини місцевого значення і торф, видобуті землевласниками та землекористувачами для власного споживання, загальною глибиною розробки до двох метрів, і прісні підземні води до 20 метрів;

- видобуті (зібрані) мінералогічні, палеонтологічні та інші геологічні колекційні зразки, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

- корисні копалини, видобуті з надр під час створення, використання, реконструкції геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, якщо використання цих корисних копалин не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

- дренажні та супутньо-пластові підземні води, які не враховуються в державному балансі запасів корисних копалин, що видобуваються під час розробки родовищ корисних копалин або під час будівництва та експлуатації підземних споруд, і використання яких не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

- обсяги мінеральних вод, що видобуті державними дитячими спеціалізованими

санаторно-курортними закладами, в частині обсягів, що використовуються для лікування на їх території.

Базою оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин є вартість обсягів видобутих у податковому (звітному) періоді корисних копалин (мінеральної сировини), яка окремо обчислюється для кожного виду корисної копалини (мінеральної сировини) для кожної ділянки надр на базових умовах поставки (склад готової продукції гірничого підприємства).

Вартість відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у податковому (звітному) періоді обчислюється платником для кожної ділянки надр на базових умовах поставки (склад готової продукції гірничого підприємства) за більшою з таких її величин:

- за фактичними цінами реалізації відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини);
- за розрахунковою вартістю відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), крім вуглеводневої сировини.

Обсяг (кількість) відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) визначається платником рентної плати самостійно у журналі обліку видобутих корисних копалин.

Податкові декларації з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин подаються її платником починаючи з календарного кварталу, що настає за кварталом, у якому такий платник отримав спеціальний дозвіл.

Платник рентної плати та уповноважена особа сплачують податкові зобов'язання:

- за місцезнаходженням ділянки надр, з якої видобуті корисні копалини, у разі розміщення такої ділянки надр у межах території України;
- за місцем обліку платника рентної плати у разі розміщення ділянки надр, з якої видобуто корисні копалини, в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України.

2. Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин

Платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи – суб'єкти господарювання, які використовують у межах території України ділянки надр для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;
- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Не є платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, військові частини, заклади, установи і організації Збройних Сил України та інші військові формування, утворені відповідно до закону, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є обсяг підземного простору (ділянки) надр.

Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, не справляється:

- за використання транспортних тунелів та інших підземних комунікацій, колекторно-дренажних систем та об'єктів міського комунального господарства;
- за використання підземних споруд на глибині не більш як 20 метрів, збудованих відкритим способом без засипання або з подальшим ґрунтовим засипанням.

Ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, встановлюються залежно від корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки під час їх використання у таких розмірах:

3. Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України

Платниками рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України є загальні користувачі радіочастотного ресурсу України, визначені законодавством про радіочастотний ресурс, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі:

- ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України;
- ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, отриманого на підставі договору з власником ліцензії на мовлення;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування радіочастотним ресурсом України є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та користувачів, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм.

Перелік користувачів радіочастотного ресурсу – платників рентної плати та/або зміни до нього подаються центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, із зазначенням виду зв'язку, смуги радіочастотного ресурсу, регіонів користування радіочастотним ресурсом двічі на рік: до 1 березня та до 1 вересня поточного року, станом на 1 січня та 1 липня відповідно за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, за погодженням з центральним органом з регулювання у сфері телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом та надання послуг поштового зв'язку.

Платники рентної плати обчислюють суму рентної плати виходячи з виду радіозв'язку, розміру встановлених ставок та ширини смуги радіочастот по кожному регіону окремо.

Платники рентної плати, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України на підставі ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України, сплачують рентну плату починаючи з дати видачі ліцензії.

4. Рентна плата за спеціальне використання води

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи – підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Не є платниками рентної плати за спеціальне використання води водокористувачі, які використовують воду виключно для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення. Під терміном «санітарно-гігієнічні потреби» слід розуміти використання води в туалетних, душових, ванних кімнатах і умивальниках та використання для утримання приміщень у належному санітарно-гігієнічному стані.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів є:

для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;

для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води для потреб рибництва є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування).

Рентна плата за спеціальне використання води не справляється:

– за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення, у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та платників єдиного податку;

– за воду, що використовується для протипожежних потреб;

– за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;

– за воду, що використовується для пилозаглушення у шахтах і кар'єрах;

– за воду, що забирається науково-дослідними установами, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, для проведення наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;

– за воду, що втрачена в магістральних та міжгосподарських каналах зрошувальних систем та магістральних водогонах;

– за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення, зсуву, забруднення тощо), крім кар'єрної, шахтної та дренажної води, що використовується у господарській діяльності після вилучення та/або отримується для використання іншими користувачами;

– за воду, що забирається для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риби та інших водних живих ресурсів у водні об'єкти;

– за воду, що використовується садівницькими та городницькими товариствами

(кооперативами);

– за воду, що забирається для реабілітації, лікування та оздоровлення реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, підприємствами, установами та організаціями фізкультури та спорту для інвалідів та дітей-інвалідів, які засновані всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів відповідно до закону;

– для потреб водного транспорту.

Ставки рентної плати за спеціальне використання води розрізняються за спеціальне використання поверхневих вод та за спеціальне використання підземних вод.

Для потреб гідроенергетики ставка становить 6,93 грн. за 10 тис. куб. метрів води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій;

Для потреб водного транспорту з усіх річок, крім Дунаю:

– для вантажного самохідного і несамохідного флоту, що експлуатується, – 0,1188 грн. за 1 тоннаж-добу експлуатації;

– для пасажирського флоту, що експлуатується, – 0,0132 грн. за 1 місце-добу експлуатації;

Для потреб рибництва:

– 36,39 гривні за 10 тис. куб. м. поверхневої води;

– 43,75 гривні за 10 тис. куб. м. підземної води;

За воду, що входить виключно до складу напоїв:

– 33,85 гривні за 1 куб. м. поверхневої води;

– 39,48 гривні за 1 куб. м. підземної води;

За шахтну, кар'єрну та дренажну воду – 7,84 грн. за 100 куб. м. води.

Житлово-комунальні підприємства застосовують до ставок рентної плати коефіцієнт 0,3.

Водокористувачі самостійно обчислюють рентну плату за спеціальне використання води та за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і рибництва щокварталу наростаючим підсумком з початку року, а за спеціальне використання води для потреб водного транспорту – починаючи з першого півріччя поточного року, у якому було здійснено таке використання.

Рентна плата обчислюється виходячи з фактичних обсягів використаної води (підземної, поверхневої, отриманої від інших водокористувачів) водних об'єктів з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування, лімітів використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

За умови експлуатації водних шляхів вантажними самохідними і несамохідними суднами рентна плата за спеціальне використання води для потреб водного транспорту обчислюється виходячи з фактичних даних обліку тоннаж-доби та ставки рентної плати, а пасажирськими суднами – виходячи з місяця-доби та ставки рентної плати.

Обсяг фактично використаної води обчислюється водокористувачами самостійно на підставі даних первинного обліку згідно з показаннями вимірювальних приладів.

За відсутності вимірювальних приладів обсяг фактично використаної води визначається водокористувачем за технологічними даними (тривалість роботи агрегатів, обсяг виробленої продукції чи наданих послуг, витрати електроенергії, пропускна спроможність водопровідних труб за одиницю часу тощо). У разі відсутності вимірювальних приладів, якщо можливість їх встановлення існує, рентна плата сплачується у двократному розмірі.

У разі перевищення водокористувачами встановленого річного ліміту використання води рентна плата обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі

виходячи з фактичних обсягів використаної води понад встановлений ліміт використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

За відсутності у водокористувача дозволу на спеціальне водокористування із встановленими в ньому лімітами використання води рентна плата справляється за весь обсяг використаної води, що підлягає оплаті як за понадлімітне використання.

Платники рентної плати подають одночасно з податковими деклараціями контролюючим органам копії дозволу на спеціальне водокористування, договору на поставку води та статистичної звітності про використання води.

У межах встановленого в дозволі на спеціальне водокористування ліміту використання води рентна плата включається до складу витрат, а за понадлімітне використання справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні водокористувача після оподаткування.

Рентна плата за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і водного транспорту повністю включається до складу витрат.

5. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів

Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі – юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є:

– деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

– деревина, заготовлена під час проведення заходів:

1) щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки);

2) з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

– другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

– побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

– використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Ставки рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюються

за заготівлю деревини основних лісових порід, за заготівлю деревини неосновних лісових порід. Ставки рентної плати за заготівлю деревини застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами.

До першого поясу належать усі ліси, за винятком лісів Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і лісів гірської зони Львівської області. До другого поясу належать ліси Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і ліси гірської зони Львівської області.

Розряди встановлюються для кожного кварталу (урочища) виходячи з нижчезазначеної відстані між центром кварталу і найближчим нижнім складом лісозаготівельника, до якого деревина вивозиться безпосередньо з лісосіки, або пунктом відвантаження деревини залізницею:

Розряди	1	2	3	4	5
Відстань, кілометрів	до 10	10,1–25	25,1–40	40,1–60	60,1 і більше

Відстань (пряма) від центру кварталу (урочища) до нижнього складу або пункту відвантаження деревини залізницею визначається за картографічними матеріалами і коригується залежно від геоморфологічних умов місцевості за такими коефіцієнтами:

- у лісах з рівнинним рельєфом – 1,1;
- у лісах з горбистим рельєфом або у лісах, понад 30 відсотків площі яких зайнято болотами, – 1,25;
- у лісах з гірським рельєфом – 1,5.

До великої деревини всіх лісових порід належать відрізки стовбура (у верхньому перетині без кори) діаметром від 25 см. і більше, до середньої – діаметром від 13 до 24 см., до дрібної – діаметром від 3 до 12 см.

За ліквід з крони встановлюється рентна плата у розмірі 40 %, а за порубкові залишки, що підлягають використанню, – 20 % ставок рентної плати за дров'яну деревину відповідної лісової породи.

На деревину, заготовлену під час вибіркового рубок головного користування ставки рентної плати знижуються на 20 %, а заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування) – на 50 %. Знижки у відсотках обчислюються за кожною ставкою рентної плати окремо.

Сума рентної плати обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Сума рентної плати, зазначена в лісорубному та в лісовому квитках, підлягає перерахунку суб'єктом лісових відносин, який видає спеціальні дозволи, у разі коли:

- загальна кількість фактично заготовленої деревини під час її відпуску з обліком за площею перевищує зазначену в лісорубному квитку та кількість більше ніж на 10 %;
- фактичний обсяг використання лісових ресурсів перевищує зазначений у лісовому квитку на весь обсяг такого перевищення.

Підставою для перерахунку є спеціальні дозволи та акти огляду місць використання лісових ресурсів.

Незалежно від способу обліку деревини, що відпускається на пні (за площею, пеньками, приблизною кількістю), лісокористувачі, які допустили неповну заготівлю деревини, що дозволена для вирубки за виписаними лісорубними квитками, або взагалі її не проводили, рентну плату обчислюють і сплачують повністю за всю дозволена для заготівлі кількість деревини, що зазначена в дозволі.

Про надходження суми рентної плати в касу суб'єкта лісових відносин, що видає

спеціальні дозволи, у спеціально заведеній книзі робиться запис і лісокористувачеві видається квитанція. Одночасно в лісорубних та лісових квитках робиться позначка про сплату рентної плати в касу (зазначаються номер і дата квитанції про сплату).

6. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України

Платниками рентної плати є суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування (переміщення) вантажу трубопроводами України.

Платником рентної плати за транзит природного газу територією України є уповноважений Кабінетом Міністрів України суб'єкт господарювання, який надає (організує) послуги з його транзиту територією України.

Об'єктом оподаткування рентною платою:

- для нафти та нафтопродуктів є їх фактичні обсяги, що транспортуються територією України у податковому (звітному) періоді;
- для природного газу та аміаку є сума добутоків відстаней відповідних маршрутів їх транспортування (переміщення), узгоджених між платником рентної плати та замовником на відповідний податковий (звітний) період, на обсяги природного газу та аміаку, транспортованих (переміщених) кожним маршрутом транспортування.

Ставки оподаткування:

- 0,21 долара США за транзитне транспортування 1000 куб. м. природного газу за кожні 100 км. відстані відповідних маршрутів його транспортування;
- 0,56 долара США за транспортування однієї тонни нафти магістральними нафтопроводами;
- 0,56 долара США за транспортування однієї тонни нафтопродуктів магістральними нафтопродуктопроводами;
- 0,64 долара США за транзитне транспортування однієї тонни аміаку за кожні 100 км. відстані відповідних маршрутів його транспортування.

7. Порядок нарахування і сплати рентної плати

Базовий податковий (звітний) період для рентної плати дорівнює календарному кварталу. Платники рентної плати самостійно обчислюють суму податкових зобов'язань з рентної плати.

Платник рентної плати до закінчення граничного строку подання податкових декларацій за податковий (звітний) період, що дорівнює календарному кварталу, подає до відповідного контролюючого органу за відповідною формою податкову декларацію, яка містить додатки:

- 1) з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин:
  - за місцезнаходженням ділянки надр, з якої видобуті корисні копалини, у разі розміщення такої ділянки надр у межах території України;
  - за місцем обліку платника рентної плати у разі розміщення ділянки надр, з якої видобуто корисні копалини, в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України;
- 2) з рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин – за місцезнаходженням ділянки надр;
- 3) з рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України – за місцем податкової реєстрації;

4) з рентної плати за спеціальне використання води – за місцем податкової реєстрації;

5) з рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів – за місцезнаходженням лісової ділянки;

б) з рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України – за місцем його податкової реєстрації.

У податковому (звітному) періоді платники рентної плати сплачують авансові внески з рентної плати у податковому (звітному) періоді до 30 числа кожного місяця (у лютому – до 28 або 29 числа). Розмір таких авансових внесків складається з однієї третини суми податкових зобов'язань з рентної плати, визначеної у податковій декларації за попередній податковий (звітний) період.

Сума податкових зобов'язань з рентної плати, визначена у податковій декларації за податковий (звітний) період, сплачується платником до бюджету протягом 10 календарних днів після закінчення граничного строку подання такої податкової декларації з урахуванням фактично сплачених авансових внесків.

У разі якщо місце обліку платника рентної плати не збігається з місцезнаходженням ділянки надр, платник рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин та платник рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, подає за місцем податкової реєстрації платника або уповноваженої особи копію податкової декларації та копію платіжного документа про сплату податкових зобов'язань з рентної плати.

На платника рентної плати покладається відповідальність за правильність обчислення, повноту і своєчасність її внесення до бюджету, а також за своєчасність подання контролюючим органам відповідних податкових декларацій згідно із нормами цього Кодексу та інших законодавчих актів.

На суму податкових зобов'язань з рентної плати, що нарахована платником рентної плати за податковий (звітний) період, але не сплачена протягом 10 календарних днів, що настають за останнім календарним днем граничного строку подання податкової декларації, нараховується пеня в порядку, встановленому розділом II Податкового Кодексу.

Контроль за правильністю обчислення, своєчасністю і повнотою справляння рентної плати здійснюють контролюючі органи.

За фактами, які відбуваються протягом шести місяців, щодо невнесення, несвоєчасного внесення платником рентної плати сум податкових зобов'язань або невиконання платником податкових зобов'язань з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, порушує перед відповідним центральним органом виконавчої влади питання зупинення дії відповідного спеціального дозволу.

До доходів, що виникли у платника в результаті реалізації таким платником прав користування ділянкою надр у період невнесення, несвоєчасного внесення платником сум податкових зобов'язань з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин (за виключенням випадків донарахувань та штрафних санкцій за результатами перевірок контролюючих органів) протягом шести місяців, а також на період зупинення дії відповідного спеціального дозволу, застосовується адміністративно-господарська санкція у вигляді вилучення отриманого (нарахованого)

платником або відповідним контролюючим органом прибутку (доходу) від господарської діяльності з видобування корисних копалин.

Питання для перевірки знань:

1. Яке значення відіграють рентні платежі у фінансовій та екологічній політиці держави?
2. Назвіть основні складові рентної плати в Україні.
3. Назвіть основні нововведення стосовно рентних платежів в Україні, які вступили в дію в 2015 році.
4. Що є об'єктом рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин?
5. Хто є платником рентної плати за спеціальне використання води?
6. В залежності від яких факторів диференціюється розмір рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів?
7. Які заходи є необхідними для підвищення ролі рентних платежів в Україні?

Тема 5. Майнове оподаткування

1. Сутність майнових податків та їх значення в податковій системі.
2. Світовий досвід майнового оподаткування.
3. Особливості справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в Україні.
4. Порядок справляння туристичного збору в Україні.

1. Сутність майнових податків та їх значення в податковій системі

Податки на майно ще називаються податками на власність і залежно від ступеня стаціонарності об'єктів оподаткування поділяються на два основні види: на рухоме (транспортні засоби) і нерухоме майно (будівлі, споруди, земля). Найбільш вагомими серед майнових податків є податки на нерухоме майно.

Згідно із законодавством України земельні ділянки і нерухомі об'єкти, що розміщені на цій земельній ділянці, виступають окремими об'єктами оподаткування. У зарубіжній практиці більш поширене оподаткування єдиного земельно-майнового комплексу, що включає землю і все, що нерозривно з нею пов'язане природно-фізичним шляхом чи господарсько-виробничими діями людини. У цьому випадку говоримо про комплексний податок на нерухомість.

До складу податків, якими оподатковується нерухомість як об'єкт володіння, у світовій практиці відносяться податки на землю, будівлі, споруди, а також податки на цілісні земельно-майнові комплекси. Об'єктом оподаткування цими податками є земельні ділянки, будівлі та споруди, для яких характерні певні фізичні та економічні ознаки і окремий правовий статус. У багатьох країнах податки на операції з нерухомістю (спадщину, дарування, продаж) віднесено, як і в Україні, до площини прибуткового оподаткування. Лише в окремих країнах є спеціальні податки, які утримують саме при здійсненні такого роду операцій

Варто зауважити, що при неточному перекладі іноземної літератури про податки на російську та українську мови часто виникають проблеми, що сприяють непередбаченій заміні термінів. Нерідко ототожнюють майнові податки і податки на нерухомість, податки на нерухомість і податки на багатство. Тому доцільним є чіткіше розмежування цих понять.

Основною відмінністю цих податків є база оподаткування. Податком на нерухоме майно оподатковуються окремі види нерухомого майна (земля, будівлі, споруди), або земля разом із покращеннями на ній (будівлями і спорудами). Податок нараховується на ринкову вартість нерухомості, або на його площу, тобто на “валову вартість майна”. Податок на багатство нараховується на чисту вартість (за вирахуванням зобов’язань (боргів), пов’язаних із оподатковуваним майном і активами) як рухомого, так і нерухомого майна.

Необхідно зазначити, що податок на багатство, на відміну від податку на нерухомість, застосовується лише в 14 країнах світу. Це пов’язано з деклараційним способом сплати податку, що створює умови для ухилення від нього (приховування окремих об’єктів оподаткування і/або заниження оціночної вартості). Можливості перевірки правильності нарахування податку обмежені через високу трудомісткість, труднощі з отриманням інформації з банківської сфери, проблеми ринкових оцінок різних видів майна і т. ін. Крім того, багаті верстви населення, як і їх активи, є мобільними, і при підвищенні податку на багатство майно багатих верств може бути виведено в країни з більш сприятливим податковим режимом.

Податки на нерухоме майно в більшості країн становлять одне з основних джерел доходів місцевих бюджетів і вважаються найефективнішими на місцевому рівні. Для цього є низка важливих причин:

а) саме на місцевому рівні простіше обліковувати, оцінювати та спостерігати за всіма змінами щодо бази оподаткування;

б) цей податок відповідає принципу вигоди більше, ніж інші податки. Якщо вартість майна платників податку збільшується внаслідок оподаткування, то податок на нерухомість асоціюється з платою за послуги, що надають місцеві органи влади.

в) податки на володіння нерухомим майном є більш стабільними і прогнозованими порівняно з іншими податками. Адже нерухомість, як база оподаткування, досить стійка щодо приросту і вибуття, менше зазнає впливу політичної кон’юнктури, ніж рухоме майно, здатна до збільшення своєї економічної цінності та практично не враховує результативність господарської діяльності.

Крім того, циклічність економічного розвитку не здійснює такого впливу на податки на нерухоме майно, як це стосувалося б податку на прибуток підприємств чи податку на додану вартість, які дуже залежні від економічної кон’юнктури. Податок на нерухомість забезпечує стабільні та прогнозовані надходження місцевим органам влади та гарантує певну незалежність навіть у періоди економічного спаду.

Від податків на нерухомість практично неможливо ухилитися. Для цього нерухомість має необхідні ознаки: наочність і візуальний контроль (наявність блага, очевидність рівня доходу, добробуту), сталість місця розташування, тривалість існування, обов’язковість державної реєстрації (як об’єкта власності й застави), оцінки та обліку. Отже, нерухомість неможливо приховати (через обов’язковість державної реєстрації), перемістити на іншу територію (виходячи з економічної природи об’єкту оподаткування), визначення її вартості з метою оподаткування відбувається незалежно від власника.

За допомогою податків на нерухоме майно можливо піддавати оподаткуванню ті види доходів, які не можуть бути базою прибуткового податку (вмінені доходи від користування власною нерухомістю, незадекларовані доходи, “тіньові” доходи). При цьому таке оподаткування не суперечить вимозі щодо врахування платоспроможності платників і сприяє підвищенню горизонтальної та вертикальної справедливості оподаткування, адже основними ознаками платоспроможності є не лише доходи, а й

видатки, тому що володіння землею, нерухомістю, транспортними засобами є ознаками певного рівня доходів і водночас накопиченим багатством (альтернативним вимірником платоспроможності).

Розглянуті позитивні аспекти податків на нерухоме майно не зменшують їхніх негативних ознак. До негативних особливостей податків нерухоме майно належить те, що вони досить непопулярні серед населення, а їхнє запровадження завжди наштовхується на жорсткий опір. Недоліки податків на нерухомість:

- ним оподатковується майно, придбане за доходи (теперішнього чи колишнього власника), які вже було оподатковано. З огляду на вторинність податків на нерухомість, їх необхідно застосовувати максимально обдуманно і обережно;

- податки на власність складніші в адмініструванні, ніж інші прямі та непрямі податки через відсутність простих методик оцінки вартості майна, необхідного досвіду та кваліфікованих кадрів, а також відповідної бази даних;

- санкції за несплату податку досить жорсткі: примусовий продаж об'єкта оподаткування (будівлі) на аукціоні;

- об'єктом податків на нерухомість є не доходи платників, а безпосередньо нерухомість, тому ці податки сплачуються незалежно від того, чи дає власність якийсь прибуток, чи ні.

Іноді низькі доходи власників не дозволяють їм заплатити податок. Насамперед це стосується осіб із фіксованими доходами – пенсіонерів. Із одного боку, податок на власність може змусити їх відмовитись від нерухомого майна, а з іншого – змушує до ефективнішого використання нерухомого майна. Проте система пільг, що відпрацьована в країнах, які використовують податки на майно, дає змогу уникнути імовірних небажаних наслідків і захистити найуразливіші верстви.

2. Світовий досвід майнового оподаткування

У розвинених країнах найчастіше податок на нерухоме майно сплачується із сукупної вартості земельної ділянки та поліпшень (будинки та споруди), розташованих на цих ділянках, тобто об'єктом оподаткування виступає єдиний земельно-майновий комплекс. У цьому випадку використовується поняття “єдиний податок на нерухомість”. В деяких країнах конкретні види нерухомого майна оподатковуються окремими податками (податки на майно і на землю), є країни, де оподатковується лише земля.

Об'єкти податку на нерухоме майно мають особливості в кожній країні, що передусім пов'язано із структурою майнових податків, тобто від того, які, крім податку на нерухомість, майнові податки, сплачуються в країні. У Франції існують чотири податки, якими оподатковується нерухомість: податок на забудовані ділянки, на незабудовані ділянки, податок на житло та податок на комерційну нерухомість. Вони можуть накладатися одночасно. У Німеччині використовується подібний принцип, спрямований на потрійне оподаткування майна підприємств, у країні сплачується три податки на майно юридичних осіб: промисловий, поземельний та податок на власність.

У США різні рівні влади мають право утримувати свої податки на нерухомість, тому майно може оподатковуватися двічі, а то і тричі. В окремих штатах США, до бази податку на нерухомість відносять і особисту власність, що є рухомим майном, але можливості оподаткування такого майна обмежені, оскільки за ним важко стежити і обліковувати.

У незначній кількості країн (Австралія, Велика Британія, Ірландія, Нідерланди, Швеція) сільськогосподарські землі можуть звільнитися від оподаткування з метою

захисту сільськогосподарського сектору економіки. Преференційний режим оподаткування надається для заохочення внесення добрив, проведення заходів з охорони та відновлення земель, вирощування певних видів культур. У Франції від податку звільнені фермерські будівлі, у Канаді, Німеччині та США для земель сільськогосподарського призначення передбачені знижені ставки. В Японії з метою оподаткування їх вартість зменшується удвічі. У більшості розвинених країн оподаткування сільських та міських об'єктів нерухомості відбувається на рівній основі.

У світовій практиці існує два способи визначення бази оподаткування. Перший спосіб значно полегшує адміністрування податку і ґрунтується на простій методиці, яка передбачає встановлення ставки в залежності від фактичної площі, яку займає нерухомість. Досвід країн Центральної та Східної Європи, Латинської Америки та Африки свідчить, що використання цього методу значно спрощує та здешевлює адміністрування цього податку в перехідний період його запровадження в податкову практику.

Ця модель застосовується за відсутності розвиненого ринку нерухомості та низького рівня доходів населення, що не дають змоги запроваджувати податок на нерухомість, заснований на ринковій вартості. Основне завдання при введенні податку полягає в ідентифікації всіх об'єктів оподаткування.

Для коригування якісних і функціональних особливостей нерухомості використовують коефіцієнти, що враховують цілі використання нерухомості, її географічне розташування, наявність транспортних сполучень, інші фактори, які впливають на визначення вартості нерухомості. Коригуючі коефіцієнти розраховуються для груп майна різного функціонального призначення в межах заздалегідь визначених зон.

Незважаючи на використання коригуючих коефіцієнтів, цей метод не може адекватно визначити вартість чи прибутковість земельних ділянок. Тому, дана методика використовується все меншою кількістю країн, особливо розвинених. Адже при її використанні найбільше податкове навантаження припадає на великі за розміром об'єкти нерухомості. Занадто високе оподаткування застарілих промислових чи торговельних об'єктів, що не мають значної економічної цінності та неспроможні сплачувати податки, може призвести до їх банкрутства.

Другий спосіб побудований на основі трьох вартісних підходів до вибору податкової бази:

- ринкової вартості;
- орендної вартості;
- відновної вартості об'єкта.

Ринкову вартість об'єкта визначають найчастіше, як найбільш вірогідну ціну об'єкта на відкритому і конкурентному ринку, за яку він передається іншому власнику в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами і за умови, що на ціну не впливають нетипові фактори. Тобто ринкова вартість визначається шляхом порівняння цін ринкових угод із подібними об'єктами нерухомості.

Метод оподаткування нерухомості на основі ринкової вартості нерухомості використовується в умовах активного ринку, коли здійснюється достатня для порівняння кількість продажів об'єктів нерухомості з подібними характеристиками. Такий метод характерний для країн із розвиненими економічними відносинами (Австралія, Данія, Канада, Нідерланди, США, Швейцарія, Швеція, Японія).

Орендна вартість – сума потенційного річного рентного доходу, одержаного від оренди майна. Цей метод використовується для оцінки промислового, комерційного,

житлового та інших видів нерухомого майна. Метод вартості оренди використовується невеликою кількістю країн. Це пояснюється тим, що це дохідний метод, який розглядає потенційно найкраще і найвигідніше використання нерухомого майна. Однак не завжди нерухомість може використовуватися найвигідніше. Це насамперед стосується житлової нерухомості. Цей метод стимулює найкраще використання нерухомості, але з іншого боку він може призвести до виникнення непосильного податкового тягара для власника,

Метод відновної вартості (витратний метод) при визначенні вартості нерухомості в світовій практиці не набув значного поширення і застосовується лише в кількох країнах (Індонезія, Південна Корея, Японія). Метод полягає в розрахунку суми витрат на будівництво аналогічного об'єкту за вирахуванням суми амортизації. Він вживається для визначення вартості будівель, квартир, нерухомості промислового призначення, але непридатний для оцінки вартості землі. Цей метод використовується для оцінки нових, унікальних об'єктів нерухомості, якщо на ринку не уклалися угоди з аналогічними об'єктами.

З метою оподаткування використовується не індивідуальна оцінка кожного окремого об'єкта нерухомості, а масова (кадастрова) оцінка всього нерухомого майна окремої адміністративно-територіальної одиниці на основі комп'ютеризованих моделей масової оцінки. Це дозволяє відносно недорого оцінити велику кількість об'єктів нерухомості.

Світовий досвід оцінки нерухомості свідчить, що все-таки ринкова вартість нерухомості є найточнішим і найсправедливішим показником її вартості, адже більші податки сплачують власники дорожчої нерухомості. Проте оцінка за ринковою вартістю можлива лише за умови наявності повноцінного ринку нерухомості, що дозволяє легко вирахувати ринкові ціни. Тому, для країн із перехідним типом економіки Міжнародний банк пропонує використати площу, як базу оподаткування, оскільки відсутність розвинених ринкових операцій із нерухомістю (особливо в сільській місцевості) ускладнює методи ринкової оцінки, стимулює розвиток тіньових послуг.

Платниками податків на нерухомість у більшості країн світу виступають як юридичні, так і фізичні особи, що володіють чи користуються нерухомістю. Переважно податок сплачується власниками нерухомості, рідше орендарем або обома особами, як наприклад у Франції.

Пільги по податках на нерухомість надаються або за категоріями платників податків (соціально незахищеним платникам податків), або з врахуванням характеру власності (за нерухомістю, що знаходиться в державній (муніципальній) власності, щоб уникнути "перекладання грошей із однієї кишені в іншу").

При оподаткуванні нерухомого майна можуть виникнути ускладнення у тих платників, які володіють значним майном, але не мають достатніх поточних доходів (пенсіонери та інші особи з фіксованими доходами). Фактор податкового навантаження іноді є вирішальним для здійснення продажу нерухомості і придбання натомість дешевшого житла.

У практиці надання пільг переважає об'єктний принцип (пільгування типів нерухомості), а не платників, відповідно до принципу: податком безпосередньо оподатковується сама нерухомість, а не її власник.

3. Особливості справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в Україні

Податок на майно складається з:

- податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

- транспортного податку;
- плати за землю;

Платниками податку є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості.

Визначення платників податку в разі перебування об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості у спільній частковій або спільній сумісній власності кількох осіб:

а) якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній частковій власності кількох осіб, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку;

б) якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділений в натурі, платником податку є одна з таких осіб-власників, визначена за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

в) якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб і поділений між ними в натурі, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку.

Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його частка.

Не є об'єктом оподаткування:

а) об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, які перебувають у власності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також організацій, створених ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідного державного бюджету чи місцевого бюджету і є неприбутковими (їх спільній власності);

б) об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, які розташовані в зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначені законом, в тому числі їх частки;

в) будівлі дитячих будинків сімейного типу;

г) гуртожитки;

г) житлова нерухомість непридатна для проживання, в тому числі у зв'язку з аварійним станом, визнана такою згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради;

д) об'єкти житлової нерухомості, в тому числі їх частки, що належать дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа, визаним такими відповідно до закону, дітям-інвалідам, які виховуються самотніми матерями (батьками), але не більше одного такого об'єкта на дитину;

е) об'єкти нежитлової нерухомості, які використовуються суб'єктами господарювання малого та середнього бізнесу, що провадять свою діяльність в малих архітектурних формах та на ринках;

е) будівлі промисловості, зокрема виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових підприємств;

ж) будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників, призначені для використання безпосередньо у сільськогосподарській діяльності;

з) об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, які перебувають у власності громадських організацій інвалідів та їх підприємств.

Базою оподаткування є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток. База оподаткування об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі їх часток, які перебувають у власності фізичних осіб, обчислюється контролюючим органом на підставі даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що безоплатно надаються органами державної

реєстрації прав на нерухоме майно та/або на підставі оригіналів відповідних документів платника податків, зокрема документів на право власності.

База оподаткування об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі їх часток, що перебувають у власності юридичних осіб, обчислюється такими особами самостійно виходячи із загальної площі кожного окремого об'єкта оподаткування на підставі документів, що підтверджують право власності на такий об'єкт.

Пільги із сплати податку

База оподаткування об'єкта/об'єктів житлової нерухомості, в тому числі їх часток, що перебувають у власності фізичної особи платника податку, зменшується:

- а) для квартири/квартир незалежно від їх кількості - на 60 кв. м.;
- б) для житлового будинку/будинків незалежно від їх кількості - на 120 кв. м.;
- в) для різних типів об'єктів житлової нерухомості, в тому числі їх часток (у разі одночасного перебування у власності платника податку квартири/квартир та житлового будинку/будинків, у тому числі їх часток), - на 180 кв. м.

Таке зменшення надається один раз за кожний базовий податковий (звітний) період (рік).

Сільські, селищні, міські ради можуть збільшувати граничну межу житлової нерухомості, на яку зменшується база оподаткування встановлена цим підпунктом.

Пільги з податку, що сплачується на відповідній території, з об'єктів житлової нерухомості для фізичних осіб визначаються виходячи з їх майнового стану та рівня доходів.

Пільги з податку, що сплачується на відповідній території з об'єктів житлової нерухомості, для фізичних осіб не надаються на:

- об'єкт/об'єкти оподаткування, якщо площа такого/таких об'єкта/об'єктів перевищує п'ятикратний розмір неоподатковуваної площі, затвердженої рішенням органів місцевого самоврядування;
- об'єкти оподаткування, що використовуються їх власниками з метою одержання доходів (здаються в оренду, лізинг, позичку, використовуються у підприємницькій діяльності).

Органи місцевого самоврядування до 1 лютого поточного року подають до відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням об'єкта житлової нерухомості відомості стосовно пільг, наданих ними відповідно до абзацу першого та другого цього підпункту.

Ставки податку для об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, встановлюються за рішенням сільської, селищної або міської ради в залежності від місця розташування (зональності) та типів таких об'єктів нерухомості у розмірі, що не перевищує 2 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 кв. метр бази оподаткування.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року.

Обчислення суми податку з об'єкта/об'єктів нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних осіб, здійснюється контролюючим органом за місцем податкової адреси (місцем реєстрації) власника такої нерухомості виходячи із загальної площі кожного з об'єктів нежитлової нерухомості та відповідної ставки податку.

Податкове/податкові повідомлення-рішення про сплату суми/сум податку та відповідні платіжні реквізити, зокрема, органів місцевого самоврядування за місцезнаходженням кожного з об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, надсилаються (вручаються) платнику податку контролюючим органом за місцем його

податкової адреси (місцем реєстрації) до 1 липня року, що настає за базовим податковим (звітним) періодом (роком).

Платники податку - юридичні особи самостійно обчислюють суму податку станом на 1 січня звітного року і до 20 лютого цього ж року подають контролюючому органу за місцезнаходженням об'єкта/об'єктів оподаткування декларацію за формою, встановленою у порядку, передбаченому статтею 46 цього Кодексу, з розбивкою річної суми рівними частками поквартально.

Податок сплачується за місцем розташування об'єкта/об'єктів оподаткування і зараховується до відповідного бюджету згідно з положеннями Бюджетного кодексу України.

Податкове зобов'язання за звітний рік з податку сплачується:

- а) фізичними особами - протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення;
- б) юридичними особами - авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що наступає за звітним кварталом, які відображаються в річній податковій декларації.

4. Порядок справляння туристичного збору в Україні

Туристичний збір - це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету.

Платниками збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк.

Платниками збору не можуть бути особи, які:

- а) постійно проживають, у тому числі на умовах договорів найму, у селі, селищі або місті, радами яких встановлено такий збір;
- б) особи, які прибули у відрядження;
- в) інваліди, діти-інваліди та особи, що супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше одного супроводжуючого);
- г) ветерани війни;
- г) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- д) особи, які прибули за путівками (курсівками) на лікування, оздоровлення, реабілітацію до лікувально-профілактичних, фізкультурно-оздоровчих та санаторно-курортних закладів, що мають ліцензію на медичну практику та акредитацію центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;
- е) діти віком до 18 років;
- е) дитячі лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі та санаторно-курортні заклади.

Ставка встановлюється у розмірі від 0,5 до 1 % до бази справляння збору.

Базою справляння є вартість усього періоду проживання (ночівлі) в місцях, визначених підпунктом ст. 268.5.1 Податкового кодексу за вирахуванням ПДВ.

До вартості проживання не включаються витрати на харчування чи побутові послуги (прання, чистка, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), телефонні рахунки, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкове страхування, витрати на усний та письмовий переклади, інші документально оформлені витрати, пов'язані з правилами в'їзду.

Податкові агенти. Згідно з рішенням сільської, селищної та міської ради справляння збору може здійснюватися:

а) адміністраціями готелів, кемпінгів, мотелів, гуртожитків для приїжджих та іншими закладами готельного типу, санаторно-курортними закладами;

б) квартирно-посередницькими організаціями, які направляють неорганізованих осіб на поселення у будинки (квартири), що належать фізичним особам на праві власності або на праві користування за договором найму;

в) юридичними особами або фізичними особами - підприємцями, які уповноважуються сільською, селищною або міською радою справляти збір на умовах договору, укладеного з відповідною радою.

Податкові агенти справляють збір під час надання послуг, пов'язаних з тимчасовим проживанням (ночівлею), і зазначають суму сплаченого збору окремим рядком у рахунку (квитанції) на проживання.

Сума туристичного збору, обчислена відповідно до податкової декларації за звітний (податковий) квартал, сплачується щоквартально, у визначений для квартального звітного (податкового) періоду строк, за місцезнаходженням податкових агентів.

Питання для перевірки знань:

1. Яка відмінність між податком на майно і податком на багатство?
2. Яке значення мають податки на нерухоме майно в податковій системі?
3. Що є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в Україні?
4. Які пільги стосовно сплати податку на нерухомість застосовуються до фізичних осіб?
5. За якою ставкою справляється податок на нерухомість в Україні?
6. Як відбувається нарахування і сплата туристичного збору в Україні?

Тема 6. Плата за землю

1. Особливості справляння плати за землю в Україні.
2. Платники податку. Об'єкт і база оподаткування.
3. Пільги щодо сплати плати за землю.
4. Ставки земельного податку.
5. Порядок обчислення і сплати плати за землю фізичними і юридичними особами.
6. Орендна плата: ставки, порядок обчислення та сплати.
7. Проблеми земельного оподаткування в Україні.
8. Напрями вдосконалення плати за землю в Україні.
9. Фіксований сільськогосподарський податок

1. Особливості справляння плати за землю в Україні

Оподаткування земель є одним із найважливіших інструментів економічного регулювання земельних відносин. Дослідження механізму оподаткування земельних ділянок в Україні дає можливість отримати важелі для забезпечення раціонального землекористування, зростання надходжень від плати за землю та ефективного регулювання операцій із земельними ділянками.

Земельні відносини в Україні регулює Земельний кодекс від 25.10.2001р. № 2768–III, а земельне оподаткування – Податковий кодекс України від 04.12.2010 р. № 2755–VI. Закон України “Про плату за землю” від 03.07.1992 р. № 2535–XII (далі – Закон

№ 2535) втратив чинність з 01.01.2011 р., в зв'язку з введенням в дію Податкового кодексу. Плата за землю в Україні справляється з 1 січня 1993 р. у вигляді земельного податку (для власників землі та землекористувачів), орендної плати (для орендарів) та фіксованого сільськогосподарського податку. Складовою орендної плати є плата за оренду земель державної та комунальної власності.

З метою наближення бази плати за землю до ринкової оцінки з 1996 р. оподаткування землі в Україні здійснюється на основі її грошової нормативної оцінки, яка проводиться Держгеокадастром України за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, виходячи з вартості 1 м² земель. Порядок проведення грошової оцінки земель, земельних ділянок та землеоціночної діяльності визначається і регулюється Законом України від 11.12.2003 р. № 1378-IV “Про оцінку земель”.

Необхідно звернути увагу на факт, що всі землі України за цільовим призначенням поділяються на такі категорії: сільськогосподарського призначення; житлової та громадської забудови; природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; оздоровчого призначення; рекреаційного призначення; історико-культурного призначення; лісового фонду; водного фонду; промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Відповідно до кожної групи застосовується особлива методика проведення грошової оцінки та диференційоване оподаткування.

У межах населених пунктів ставка податку за землю встановлюється у розрахунку на 1 м², а за межами населеного пункту – на 1 га. Податок за землю для земель, нормативна грошова оцінка яких проведена, вираховується, як відсоток від її вартості з врахуванням коефіцієнта індексації. Ставки податку на землі сільськогосподарського призначення встановлюються у відсотках від грошової оцінки одного гектара сільськогосподарських угідь і диференціюються для ріллі, сіножатей та пасовищ (0,1 % від грошової оцінки одного гектара) та для багаторічних насаджень (0,03 %). За земельні ділянки в межах населених пунктів ставка податку становить 1 % від грошової оцінки. Податок за земельні ділянки, зайняті житловим фондом, автостоянками, гаражами, дачами громадян, справляється в розмірі 3 % від суми земельного податку, обчисленого для населених пунктів.

Для земель населених пунктів, щодо яких грошова оцінка не проведена, застосовуються ставки земельного податку (у гривнях за квадратний метр), що розрізняються для населених пунктів залежно від чисельності населення (див. табл 1.), скориговані на:

- коефіцієнт для міст обласного значення з населенням більше 20 тис. осіб);
- коефіцієнт для курортних населених пунктів .

Табл. 1

Ставки податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. осіб	Ставки податку, грн. за 1 м ²	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного значення
до 3	0,3	
від 3 до 10	0,61	
від 10 до 20	0,97	
від 20 до 50	1,52	1,2
від 50 до 100	1,83	1,4
від 100 до 250	2,13	1,6
від 250 до 500	2,45	2,0

від 500 до 1000	3,05	2,5
від 1000 і більше	4,28	3,0

У населених пунктах, віднесених Кабінетом Міністрів України до курортних, до ставок земельного податку застосовуються коефіцієнти коригування, значення яких подано в таблиці 2.

Таблиця 2.

Значення коефіцієнта коригування ставок податку для земель курортних населених пунктів, яким не встановлено нормативну грошову оцінку

Місце розташування населеного пункту	Коефіцієнт
Південне узбережжя Автономної Республіки Крим	3,0
Південно-східне узбережжя Автономної Республіки Крим	2,5
Західне узбережжя Автономної Республіки Крим	2,2
Чорноморське узбережжя Миколаївської, Одеської та Херсонської областей	2,0
Гірські та передгірні райони Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, крім населених пунктів, які за Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» віднесені до категорії гірських	2,3
Узбережжя Азовського моря та інші курортні місцевості	1,5

Згідно з Податковим кодексом України місцевим радам надається право диференціювати базові ставки (за винятком сільськогосподарських і лісогосподарських угідь), виходячи з функціонального призначення та місцезнаходження земельної ділянки, але не більше трикратного розміру цих ставок податку з врахуванням коригуючих коефіцієнтів.

Розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу:

– не може бути меншою:

а) для земель сільськогосподарського призначення – розміру земельного податку, що встановлюється цим розділом;

б) для інших категорій земель – трикратного розміру земельного податку, що встановлюється цим розділом;

– не може перевищувати:

а) для земельних ділянок, наданих для розміщення, будівництва, обслуговування та експлуатації об'єктів енергетики, які виробляють електричну енергію з відновлюваних джерел енергії, включаючи технологічну інфраструктуру таких об'єктів (виробничі приміщення, бази, розподільчі пункти (пристрої), електричні підстанції, електричні мережі), – 3 % нормативної грошової оцінки;

б) для інших земельних ділянок, наданих в оренду, – 12 % нормативної грошової оцінки;

– може бути більшою граничного розміру орендної плати у разі визначення орендаря на конкурентних засадах.

Плата за суборенду земельних ділянок не може перевищувати орендної плати.

Зазначений вище механізм справляння плати за землю був актуальним до 2015 р. включно. Законом України від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких закон одавчих актів України щодо податкової реформи» (далі – Закон 71) внесено зміни, зокрема в частині плати за землю. З 1 січня 2015 р. плату за землю віднесено до місцевих податків і зборів, зокрема, податку на

майно.

До прийняття Закону № 71 плата за землю належала до загальнодержавних податків і ставки податку встановлювались виключно Податковим кодексом України. Згідно з Податковим кодексом України місцевим радам надається право диференціювати базові ставки (за винятком сільськогосподарських і лісогосподарських угідь), виходячи з функціонального призначення та місцезнаходження земельної ділянки, але не більше трикратного розміру цих ставок податку з врахуванням коригуючих коефіцієнтів.

Податковим кодексом встановлено, що плата за землю – обов'язковий платіж у складі податку на майно, що справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності.

Оскільки з 2015 р. земельний податок віднесено до місцевих податків і зборів, місцеві ради повинні прийняти Рішення про встановлення місцевих податків та зборів, які офіційно оприлюднюються відповідним органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування встановлюваних місцевих податків та зборів або змін (плановий період). В іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом.

2. Платники податку. Об'єкт і база оподаткування

Платниками податку є: власники земельних ділянок, земельних часток (паїв), землекористувачі.

Об'єктами оподаткування є: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Базою оподаткування є:

- нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим розділом;
- площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Рішення рад щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок розташованих у межах населених пунктів офіційно оприлюднюється відповідним органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування нормативної грошової оцінки земель або змін (плановий період). В іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом.

Податок за лісові землі справляється як складова рентної плати, що визначається податковим законодавством.

Ставки податку за один гектар нелісових земель, які надані у встановленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства, встановлюються відповідно до ст. 274 Податкового Кодексу.

Ставка податку за земельні ділянки, розташовані за межами населених пунктів, грошову оцінку яких не проведено, встановлюється у розмірі не більше 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області.

3. Пільги щодо сплати плати за землю

Пільги щодо сплати податку для фізичних осіб

Від сплати податку звільняються:

- інваліди першої і другої групи;

- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Звільнення від сплати податку за земельні ділянки, передбачене для відповідної категорії фізичних осіб, поширюється на одну земельну ділянку за кожним видом використання у межах граничних норм:

- для ведення особистого селянського господарства – у розмірі не більш як 2 га;
- для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка): у селах – не більш як 0,25 га, в селищах – не більш як 0,15 га, в містах – не більш як 0,10 га;
- для індивідуального дачного будівництва – не більш як 0,10 га;
- для будівництва індивідуальних гаражів – не більш як 0,01 га;
- для ведення садівництва – не більш як 0,12 га.

Від сплати податку звільняються на період дії єдиного податку четвертої групи власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок та земельних часток (паїв) в оренду платнику єдиного податку четвертої групи.

Пільги щодо сплати податку для юридичних осіб

Від сплати податку звільняються:

- санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів, реабілітаційні установи громадських організацій інвалідів;
- громадські організації інвалідів України, підприємства та організації, які засновані громадськими організаціями інвалідів та спілками громадських організацій інвалідів і є їх повною власністю, де протягом попереднього календарного місяця кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить не менш як 50 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менш як 25 % суми загальних витрат на оплату праці.
- бази олімпійської та паралімпійської підготовки, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України.

Земельні ділянки, які не підлягають оподаткуванню земельним податком:

- сільськогосподарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій, визначених відповідно до закону такими, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (зон відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого добровільного відселення і посиленого радіоекологічного контролю), і хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства;
- землі сільськогосподарських угідь, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння;
- земельні ділянки державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур;
- землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування – землі під проїзною частиною, узбіччям, земляним полотном, декоративним озелененням, резервами, кюветами, мостами, штучними спорудами, тунелями, транспортними розв'язками, водопропускними спорудами, підпірними стінками,

шумовими екранами, очисними спорудами і розташованими в межах смуг відведення іншими дорожніми спорудами та обладнанням, а також землі, що знаходяться за межами смуг відведення, якщо на них розміщені споруди, що забезпечують функціонування автомобільних доріг, а саме:

- паралельні об'їзні дороги, поромні переправи, снігозахисні споруди і насадження, протилавинні та протисельові споруди, вловлюючі з'їзди, захисні насадження, шумові екрани, очисні споруди;

- майданчики для стоянки транспорту і відпочинку, склади, гаражі, резервуари для зберігання паливно-мастильних матеріалів, комплекси для зважування великогабаритного транспорту, виробничі бази, штучні та інші споруди, що перебувають у державній власності, власності державних підприємств або власності господарських товариств, у статутному капіталі яких 100 % акцій (часток, паїв) належить державі;

- земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень;

- земельні ділянки кладовищ, крематоріїв та колумбаріїв;

- земельні ділянки, на яких розташовані дипломатичні представництва;

- земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення діяльності релігійних організацій України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку.

Скасувавши майже всі пільги по земельному податку для юридичних осіб, тим самим розширено повноваження місцевих рад щодо встановлення пільг із цього податку своїми рішеннями.

При цьому існують неузгодженості норм законодавства при наданні таких пільг. З одного боку, як визначено п.п. 12.3.7 ст. 12 розділу I «Перехідні положення» Податкового кодексу, сільським, селищним, міським радам не дозволяється звільняти окремих юридичних та фізичних осіб – підприємців і фізичних осіб від сплати таких податків та зборів, відповідно і від земельного податку.

Разом з тим, враховуючи норму п. 284.1 ст. 284 Податкового кодексу, місцевим радам надано право своїми рішеннями звільняти від сплати земельного податку юридичних та/або фізичних осіб.

Очевидним є те, що норма вимагає законодавчого врегулювання.

Якщо платники податку, які користуються пільгами з цього податку, надають в оренду земельні ділянки, окремі будівлі, споруди або їх частини, податок за такі земельні ділянки та земельні ділянки під такими будівлями (їх частинами) сплачується на загальних підставах з урахуванням прибудинкової території.

4. Ставки земельного податку

Законом № 71 не лише надано право органам місцевого самоврядування встановлювати ставки земельного податку в межах граничного розміру, а й підвищено верхню межу ставок податку для всіх категорій земель, крім сільськогосподарських угідь, в три рази. При цьому скасовано ряд спеціальних ставок податку, які були встановлені для окремих категорій земель, – земель сільськогосподарського призначення, житлового фонду, садівницьких товариств, земельних ділянок під господарськими будівлями і спорудами сільськогосподарських та водогосподарських підприємств, земель залізниць та гірничодобувних підприємств тощо.

Одночасно для суб'єктів господарювання, які мають земельні ділянки в постійному користуванні, але згідно із Земельним кодексом не можуть мати їх на такому праві, максимальна ставка збільшена до 12 % від нормативної грошової оцінки, тобто до рівня максимального граничного розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності. Це, з одного боку, є стимулом у переоформленні ними прав на земельні ділянки відповідно до вимог земельного законодавства, а з іншого – значно збільшує податкове навантаження. Ставки зі сплати земельного податку, а саме: ставка податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено, встановлюється у розмірі не більше 3 % від їх нормативної грошової оцінки, а для сільськогосподарських угідь – не більше 1 % від їх нормативної грошової оцінки.

Ставка податку встановлюється у розмірі не більше 12 % від їх нормативної грошової оцінки за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання (крім державної та комунальної форми власності).

Разом з тим, у ст. 277 Податкового кодексу викладені ставки земельного податку за земельні ділянки, розташовані за межами населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено, і встановлюється у розмірі не більше 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області.

Органи місцевого самоврядування до 25 грудня року, що передує звітному, подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки рішення щодо ставок земельного податку та наданих пільг зі сплати земельного податку юридичним та/або фізичним особам.

У разі якщо сільська, селищна або міська рада не прийняла рішення про встановлення відповідних місцевих податків і зборів до прийняття рішення податки справляються виходячи з норм Податкового кодексу України із застосуванням їх мінімальних ставок, а плата за землю справляється із застосуванням ставок, які діяли до 31 грудня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування плати за землю, з урахуванням коефіцієнта індексації.

Таким чином, у 2015 р. справляння земельного податку здійснюється по ставках, які діяли у 2014 р. та з урахуванням коефіцієнта індексації 1,249.

5. Порядок обчислення і сплати плати за землю фізичними і юридичними особами

Підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру.

Платники плати за землю (крім фізичних осіб) самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями. Подання такої декларації звільняє від обов'язку подання щомісячних декларацій. При поданні першої декларації (фактичного початку діяльності як платника плати за землю) разом з нею подається довідка (витяг) про розмір нормативної грошової оцінки земельної ділянки, а надалі така довідка подається у разі затвердження нової нормативної грошової оцінки землі.

Нарахування фізичним особам сум податку проводиться контролюючими органами, які видають платникові до 1 липня поточного року податкове повідомлення–рішення про внесення податку.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у спільній власності кількох юридичних або фізичних осіб, податок нараховується з урахуванням

прибудинкової території кожному з таких осіб:

1) у рівних частинах – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділена в натурі, або одній з таких осіб–власників, визначеній за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

2) пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній частковій власності;

3) пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності і поділена в натурі.

Податкове зобов'язання щодо плати за землю, визначене у податковій декларації на поточний рік, сплачується рівними частками власниками та землекористувачами земельних ділянок за місцезнаходженням земельної ділянки за податковий період, який дорівнює календарному місяцю, щомісяця протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) місяця.

Податок фізичними особами сплачується протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення.

6. Орендна плата: ставки, порядок обчислення та сплати

Підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди такої земельної ділянки оформлений та зареєстрований відповідно до законодавства.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які укладають договори оренди землі, повинні до 1 лютого подавати контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки переліки орендарів, з якими укладено договори оренди землі на поточний рік, та інформувати відповідний контролюючий орган про укладення нових, внесення змін до існуючих договорів оренди землі та їх розірвання до 1 числа місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися зазначені зміни.

Платником орендної плати є орендар земельної ділянки. Об'єктом оподаткування є земельна ділянка, надана в оренду. Розмір та умови внесення орендної плати встановлюються у договорі оренди між орендодавцем (власником) і орендарем.

Розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу:

- не може бути меншою 3 % нормативної грошової оцінки;
- не може перевищувати 12 % нормативної грошової оцінки.

Середня вартість орендованого гектара в Україні на квітень 2015 р. складає 727 грн. на рік. Такі результати аналізу середньої вартості оренди земель сільськогосподарського призначення, проведеного Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру. Найвищі ставки в Полтавській області, де орендна плата одного гектара земель сільськогосподарського призначення в середньому становить 1327 гривень за гектар на рік, Черкаській, відповідно – 1121,7 гривень, Рівненській – 1068,8 гривень.

Крім того, річна орендна плата по Україні відрізняється в окремих регіонах майже у вісім разів.

7. Проблеми земельного оподаткування в Україні

Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення, прийняті Урядом відповідно у 1995-му та 1997 роках як тимчасові, базуються на неринкових показниках. В той час це була єдина доступна інформаційна база оцінки, однак їх подальше використання невиправдане, адже при оподаткуванні земельних ділянок населених пунктів не враховуються такі

фактори, як існування поліпшень на ділянці, що порушує принцип справедливості оподаткування, і зміну ринкової привабливості землі та її поліпшень. Причина цього – відсутність законодавчого визначення нерухомості як цілісного об'єкта (земельна ділянка та поліпшення на ній) оцінки та оподаткування. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення враховує лише урожайність зернових культур, що порушує принцип об'єктивності оподаткування.

Враховуючи значну вартість проведення нормативної грошової оцінки земель, тривалість її проведення та дефіцит бюджетних коштів, неможливо проводити регулярну (раз у кілька років) грошову оцінку земель, які змінюють свої властивості, що призводить до порушення об'єктивності як принципу оподаткування. Хоча згідно з Законом “Про оцінку земель” нормативна грошова оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення має проводитися не рідше одного разу на п'ять – сім років, несільськогосподарського призначення – раз у сім – десять років.

У 2013 р. в Україні на 100 % завершено проведення нормативної грошової оцінки земель усіх населених пунктів відповідно до ст. 13 Закону України “Про оцінку земель”. Для порівняння, у 2007 р. було проведено оцінку 69 % загальної площі земель у межах населених пунктів, 1,6 % загальної площі несільськогосподарських земель за межами населених пунктів.

Одним із недоліків сучасного землекористування часто називають відсутність впливу земельного оподаткування на ринкові трансакції із земельними угіддями. Дуже часто внаслідок операцій з земельними ділянками (дарування, успадкування, продажу) змінюється призначення угідь, найчастіше це стосується сільськогосподарських угідь, які переводяться в інші категорії. Вилучення земельних ресурсів із сільськогосподарського обороту завдає збитків аграрному виробництву та скорочує площі сільськогосподарських угідь. Із іншого боку, земельна ділянка є власністю особи, що має право вільно нею розпоряджатися, тому всілякі обмеження щодо напряму використання земель, що переходять до іншого власника, є неприпустимими.

Як зазначає В. Заяць, “надання пільг щодо сплати земельного податку ґрунтується переважно на суб'єктному (платникам податків), а не об'єктному (на об'єкт нерухомості) принципі, що ігнорує чинник вартості. Часто це призводить до пільгового оподаткування найпривабливіших для ринку об'єктів нерухомості”. Такий принцип оподаткування викликає багато суперечностей, адже окремі категорії фізичних осіб (ветерани Великої Вітчизняної війни, інваліди 1 та 2 груп, пенсіонери та інші подібні категорії громадян), які найчастіше отримують пільги у вигляді звільнення від сплати податку, навряд чи використовують земельні ділянки в господарській діяльності. Натомість пільги непрямо використовуються працездатними і здоровими родичами пільговиків.

Не позбавлені недоліків і орендні відносини щодо землі, які на сьогодні регулюються в Україні Законом “Про оренду землі” від 06.10.1998 р. № 161–ХІУ, а їх оподаткування – Податковим кодексом України. Орендодавцями землі в Україні є місцеві Ради і власники землі. Згідно з типовим договором оренди земельної ділянки орендна плата встановлюється у відсотках від нормативної грошової оцінки цієї ділянки. Це посилює економічну значущість системних помилок оцінки, оскільки ринковий рівень ставок орендної плати мав би бути одним із суттєвих інформаційних джерел визначення ринкової вартості об'єктів земельної власності.

Одним із недоліків сучасних земельних орендних відносин є те, що в структурі орендної плати за землю переважають виплати не в грошовій формі. Так, за даними Держгеокадастру в Україні за 2008 р. частка розрахунків за оренду землі у грошовій формі склала лише 23 %, решту 76 % – становили розрахунки продукцією, з яких 58 % –

зернова продукція. Станом на 1 квітня 2014 р. серед форм орендних платежів також переважає натуральна форма – 54,7 %.

На початок 2010 р. середній розмір орендної плати за 1 га землі, призначеної для товарного сільськогосподарського виробництва, становив в Україні всього 260,2 грн. на рік. В 2013 р. середня вартість оренди землі зросла до 616,5 грн. за га, що на 10 % більше, ніж у попередньому році 2012 р.

Незважаючи на підвищення розміру орендної плати, вона залишається невиправдано низькою за користування одними із найродючіших ґрунтів у світі. Якраз низький рівень орендної плати за землю приваблює іноземних інвесторів. Дослідження, проведені спеціалістами Харківського національного аграрного університету ім. В. Докучаєва, показали, що орендна плата за землі сільськогосподарського призначення в Україні в розрахунку на 1 га (обчислена в євро) у 97–275 разів нижча, ніж у країнах – “старих” членах Європейського Союзу і навіть у 9,6 раза нижча, ніж у Литві. Наприклад, у Нідерландах середня ставка орендної плати становить 12,2 % від ринкової вартості землі, у Бельгії – 14,3 %, у Німеччині – 17,4 %, у Великій Британії – 24,4 %, у Данії – 26,9 %.

Тому звичною є ситуація, коли орендодавець втрачає в декілька разів більше, ніж отримує. Адже, як показує практика, орендарі з метою отримання прибутку за нетривалий період нерационально використовують землі, не дотримуються сівозмін, результатом чого стає втрата угіддями своїх якісних характеристик. Орендарям із невеликим терміном оренди не вигідно вносити добрива, дія яких може проявитися не в перший рік господарювання. Після закінчення терміну оренди землі орендар повертає її орендодавцю у спустошеному стані. Тому орендодавець змушений внести добрива на значно більшу суму, щоб відновити чи принаймі підвищити урожайність земельної ділянки. Механізм контролю за поверненням орендованих ділянок після закінчення терміну оренди в належному стані відсутній.

Цю проблему могло б вирішити законодавче встановлення мінімально можливого терміну оренди, що дозволило б планувати господарську діяльність, здійснювати сівозміни, покращувати родючість ґрунтів. Подібна практика застосовується в розвинених країнах, які здійснюють державну політику, спрямовану на подовження терміну оренди землі. Так, мінімальний термін оренди землі у Нідерландах становить 6 років для землі без приміщень і 12 років для всієї ферми; у Бельгії і Франції – 9 років; Італії – 15 років; Фінляндії – 5 років; Ірландії – 3 роки; Греції – 4 роки

В Україні в 2014 р. частка договорів оренди землі, укладених терміном на 1–5 роки, становила – 50,4 %, на 6–10 років – 35,4 %, на 11–50 років – 14,4 %. Середні терміни угод слід визначити як прийнятні з огляду на можливість планування діяльності підприємства на перспективу.

8. Напрями вдосконалення плати за землю в Україні

Насамперед необхідно збільшити податок на землю і перенести податкове навантаження з оподаткування оплати праці на оподаткування капіталу та ресурсів. Реформування земельного оподаткування в Україні має бути спрямоване на посилення фіскальної та регулюючої функцій земельних платежів у регулюванні земельних відносин.

Для розрахунку вартості земельних ділянок в умовах фактичної відсутності ринку землі найдоцільніше використовувати середній нормативний рівень цін для окремого регіону в залежності від функціонального використання (землі промислового, сільськогосподарського, житлового, комерційного призначення, землі, що не

обробляються, незабудовані ділянки, лісовий фонд). Середнє нормативне значення вартості повинно спочатку встановлюватися для земельних ділянок певного типу, а потім – диференціюватися з врахуванням низки додаткових факторів, використовуючи коригуючі коефіцієнти. Додатковими факторами оцінки можуть бути: для земель сільськогосподарського призначення – родючість, для інших земель – місце розташування, рівень розвитку інфраструктури. Розрахунок середньої вартості землі для регіону може здійснюватися на основі капіталізації орендних платежів, отриманих від земельної ділянки або дохідності на одиницю площі від того виду діяльності, для якого використовується земля з врахуванням ринкової вартості аналогічної землі.

Першочерговим етапом у вдосконаленні оподаткування землі має стати проведення Держгеокадастром України робіт із повної інвентаризації земель, грошової оцінки земель населених пунктів та земель несільськогосподарського призначення. Це дозволить отримати точні дані щодо кількості землевласників (землекористувачів) на території окремої адміністративно-територіальної одиниці, розмірів їх земельних ділянок із зазначенням функціонального призначення. Крім того, методика визначення бази земельного податку повинна включати не лише обчислення розрахункових рентних доходів від вирощування зернових культур, а й доходи від вирощування інших основних сільськогосподарських культур, характерних для цього регіону.

Реформування механізму справляння плати за землю має передбачати стимулювання ефективнішого використання земельних ділянок за допомогою податкових важелів. Стосовно цього у проєкті Податкового кодексу України висувалась пропозиція застосовувати підвищувальний коефіцієнт 1,2 до сільськогосподарських угідь, на яких упродовж трьох років не здійснюється сільськогосподарське виробництво, із щорічним збільшенням такого коефіцієнта на 20 %. Це дозволило б передавати землю у користування тим особам, які могли забезпечити її ефективніше використання, і уникнути існування земельних площ, що облогуєть. Приймаючи кінцеву редакцію Податкового кодексу України, на жаль, цю норму вилучили. Це мотивовано тим, що несплата за різними причинами податку упродовж декількох років підряд (у тому числі – пенсіонерами) призведе до масового вилучення земель у населення. Однак, ми вважаємо, що такий захід мав би позитивний результат, адже земельні ділянки переходили б у користування тих осіб, які мали б бажання їх результативно використовувати.

Враховуючи значну частку пільг із податку за землю в загальній сумі його надходжень, вважаємо за доцільне звільняти від оподаткування лише органи державної влади та місцевого самоврядування, заповідники, заклади культури, охорони здоров'я, освіти, науки, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, тобто заклади, які фінансуються з бюджету, для того, щоб не здійснювати зайвий перерозподіл коштів у суспільному секторі. Крім того, необхідно заборонити обласним, селищним та сільським радам встановлювати додаткові пільги по платі за землю, крім тих, що встановлені Податковим кодексом України, аби не ставити у привілейоване становище окремих громадян.

Звільнення від оподаткування земельним податком повинно надаватися фермерським господарствам на певний період (наприклад, на 5 років з моменту надання їм земельних ділянок).

Рекомендації щодо вдосконалення орендної плати:

- орендна плата за землю повинна бути в межах 10–12 %, а не 3 % від грошової оцінки землі;
- продовження практики застосування типових договорів оренди, обов'язкових

для використання всіма учасниками ринку оренди землі;

- затвердити Порядок визначення якості та вартості сільськогосподарської продукції, яка передається орендарями орендодавцям при сплаті орендної плати за землю у натуральній формі;

- сприяти залученню громадських об'єднань до перевірки договорів оренди на предмет дотримання законодавства та недопущення положень, які значно порушують баланс інтересів в орендних правовідносинах

9. Фіксований сільськогосподарський податок

Главу 2 "Фіксований сільськогосподарський податок" виключено з Податкового кодексу. З 1 січня 2015 р. платники фіксованого сільськогосподарського податку автоматично стають платниками єдиного податку четвертої групи.

Відтепер, у відповідності з п. 2921.2 ПКУ базою оподаткування податком для платників єдиного податку четвертої групи є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого розділом XII цього Кодексу.

Ставки податку для платників єдиного податку четвертої групи виросли втричі. Як і раніше, їх розмір залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та у відповідності з пп. 293.9 ПКУ становить (у відсотках бази оподаткування):

- для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди) – 0,45;

- для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,27;

- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,27;

- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,09;

- для земель водного фонду – 1,35;

- для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди, – 3.

Беручи до уваги, що нормативна грошова оцінка одного гектара для цілей оподаткування застосовується з урахуванням коефіцієнта індексації та той факт, що безпосередньо підвищення ставок для сільгоспвиробників зросло втричі, навантаження для вчорашніх платників фіксованого сільськогосподарського податку зросло більш, ніж у десять раз. У відповідності з пп. 295.9.2. ПКУ платники єдиного податку четвертої групи сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у по 10 %, у III – таких розмірах: у I кварталі та II кварталі – 50 %, у IV кварталі – 30 %. У разі надання сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду в оренду іншому платникові податку, враховують орендовану площу земельних ділянок у своїй декларації. У декларації орендаря така земельна ділянка не враховується. У разі оренди

ними сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду в особи, яка не є платником податку, враховують орендовану площу земельних ділянок у своїй декларації; Єдиний податок перераховують в установлений строк на відповідний рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки (пп. 295. 9.8).

Згідно з пп. 298.8.1 ПКУ: Сільськогосподарські товаровиробники для переходу на спрощену систему оподаткування або щорічного підтвердження статусу платника єдиного податку подають до 20 лютого поточного року (форма декларації для платників єдиного податку 4 групи на сьогодні відсутня): загальну податкову декларацію з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок (сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень), та/або земель водного фонду внутрішніх водойм (озер, ставків та водосховищ), – контролюючому органу за своїм місцезнаходженням (місцем перебування на податковому обліку); звітну податкову декларацію з податку на поточний рік окремо щодо кожної земельної ділянки – контролюючому органу за місцем розташування такої земельної ділянки; розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва – контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову та митну політику; відомості (довідку) про наявність земельних ділянок – контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок. У відомостях (довідці) про наявність земельних ділянок зазначаються дані про кожний документ, що встановлює право власності та/або користування земельними ділянками, у тому числі про кожний договір оренди земельної частки (паю).

Пунктом 298.8.4 ПКУ встановлено, що у разі коли у податковому (звітному) році частка сільськогосподарського товаровиробництва становить менш як 75 %, сільськогосподарський товаровиробник сплачує податки у наступному податковому (звітному) році на загальних підставах. Якщо така частка не перевищує 75 % у зв'язку із виникненням обставин непереборної сили у попередньому податковому (звітному) році, до платника податку в наступному податковому (звітному) році зазначена вимога не застосовується.

Питання для перевірки знань:

1. Охарактеризуйте основні зміни в порядку справляння плати за землю, які вступили в дію з прийняттям Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014.
2. Які зміни відбулися у справлянні фіксованого сільськогосподарського податку з 1 січня 2015 року.
3. Які пільги по платі за землю передбачені Податковим кодексом для фізичних осіб?
4. Які пільги по платі за землю передбачені Податковим кодексом для юридичних осіб?
5. Яким чином відбувається нарахування і сплата плати за землю фізичними особами?
6. Яким чином відбувається нарахування і сплата плати за землю юридичними особами?
7. Як встановлюється ставка земельного податку?

8. Назвіть основні проблеми земельного оподаткування в Україні?
9. Яка структура плати за землю склалася в Україні?
10. Які зміни відбулися в справлянні земельного податку у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України?

Тема 7. Оцінка земель

1. Правове регулювання оцінки земель. Види оцінки земель.
2. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок та принципи її здійснення.
3. Експертна грошова оцінка земельних ділянок та порядок її проведення.
4. Особливості оціночної діяльності у сфері оцінки земель. Суб'єкти оціночної діяльності.
5. Індиксація нормативної грошової оцінки земель.

1. Правове регулювання оцінки земель. Види оцінки земель

Правове регулювання оцінки земель здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні", цього Закону, законів України, інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до них.

Об'єктами оцінки земель є: територія адміністративно-територіальних одиниць або їх частин, території оціночних районів та зон, земельні ділянки чи їх частини або сукупність земельних ділянок і прав на них, у тому числі на земельні частки (паї), у межах території України.

Оцінка земель проводиться на основі **принципів**:

- законності, додержання законів України, інших нормативно-правових актів у сфері оцінки земель;
- єдності методологічного та інформаційного простору у сфері оцінки земель;
- безперервності процесу оцінки земель;
- доступності використання даних з оцінки земель;
- рівності перед законом суб'єктів оціночної діяльності у сфері оцінки земель.

Залежно від мети та методів проведення оцінка земель поділяється на такі види:

- 1) бонітування ґрунтів;
- 2) економічна оцінка земель;
- 3) грошова оцінка земельних ділянок.

Дані **бонітування ґрунтів** є складовою частиною державного земельного кадастру та є основою проведення економічної оцінки сільськогосподарських угідь і враховуються при визначенні екологічної придатності ґрунтів для ирощування сільськогосподарських культур, а також втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

Бонітування ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення проводиться не рідше як один раз у 7 років.

Дані з **економічної оцінки земель** є основою при проведенні нормативної грошової оцінки земельних ділянок, аналізі ефективності використання земель порівняно з іншими природними ресурсами та визначенні економічної придатності земель сільськогосподарського призначення для вирощування сільськогосподарських культур.

Економічна оцінка земель сільськогосподарського призначення проводиться не рідше як один раз у 5–7 років.

Грошова оцінка земельних ділянок залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною і експертною.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні (крім випадків спадкування спадкоємцями першої та другої черги за законом (як випадків спадкування ними за законом, так і випадків спадкування ними за заповітом) і за правом представлення, а також випадків спадкування власності, вартість якої оподатковується за нульовою ставкою) та даруванні земельних ділянок згідно із законом, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 га для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно–оздоровчих споруд, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок та прав на них проводиться з метою визначення вартості об'єкта оцінки.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок використовується при здійсненні цивільно–правових угод щодо земельних ділянок та прав на них, крім випадків, визначених цим Законом, а також іншими законами.

Підставою для проведення оцінки земель (бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок) є рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Фінансування робіт з оцінки земель та земельних ділянок може проводитися за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштів землевласників і землекористувачів та інших джерел, не заборонених законом.

2. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок та принципи її здійснення

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі:

- визначення розміру земельного податку;
- визначення розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності;
- визначення розміру державного мита при міні, спадкуванні (крім випадків спадкування спадкоємцями першої та другої черги за законом (як випадків спадкування ними за законом, так і випадків спадкування ними за заповітом) і за правом представлення, а також випадків спадкування власності, вартість якої оподатковується за нульовою ставкою) та даруванні земельних ділянок згідно із законом;
- визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва;
- розробки показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель;
- відчуження земельних ділянок площею понад 50 га, що належать до державної або комунальної власності, для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно–оздоровчих споруд.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться відповідно до державних стандартів, норм, правил, а також інших нормативно–правових актів на землях усіх категорій та форм власності.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться:

- 1) розташованих у межах населених пунктів незалежно від їх цільового призначення – не рідше ніж один раз на 5–7 років;

2) розташованих за межами населених пунктів земельних ділянок сільськогосподарського призначення – не рідше ніж один раз на 5–7 років, а несільськогосподарського призначення – не рідше ніж один раз на 7–10 років.

3. Експертна грошова оцінка земельних ділянок та порядок її проведення

Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі:

– відчуження та страхування земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності, крім випадку, передбаченого абзацом сьомим частини першої цієї статті;

– застави земельної ділянки відповідно до закону;

– визначення інвестиційного вкладу в реалізацію інвестиційного проекту на земельні поліпшення;

– визначення вартості земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності, у разі якщо вони вносяться до статутного фонду господарського товариства;

– визначення вартості земельних ділянок при реорганізації, банкрутстві або ліквідації господарського товариства (підприємства) з державною часткою чи часткою комунального майна, яке є власником земельної ділянки;

– виділення або визначення частки держави чи територіальної громади у складі земельних ділянок, що перебувають у спільній власності;

– відображення вартості земельних ділянок та права користування земельними ділянками у бухгалтерському обліку відповідно до законодавства України;

– визначення збитків власникам або землекористувачам у випадках, встановлених законом або договором;

– рішення суду.

У всіх інших випадках грошова оцінка земельних ділянок може проводитися за згодою сторін та у випадках, визначених цим та іншими законами України.

Суб'єкти оціночної діяльності не можуть проводити експертну грошову оцінку земельних ділянок у разі, якщо:

1) земельні ділянки, що підлягають експертній грошовій оцінці, належать суб'єкту оціночної діяльності або оцінювачам, які працюють у його складі;

2) оцінювач з експертної грошової оцінки земельних ділянок має родинні зв'язки із замовником оцінки земельної ділянки або суб'єктом господарювання, керівництво якого має родинні зв'язки із замовником;

3) земельні ділянки, що підлягають експертній грошовій оцінці, належать засновникам або учасникам суб'єкта оціночної діяльності.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок, проведена з порушенням вимог, а також проведена не суб'єктами оціночної діяльності, є недійсною.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться на основі таких методичних підходів:

– капіталізація чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок;

– зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок;

– врахування витрат на земельні поліпшення.

Експертна грошова оцінка вільних від будівель та споруд земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, що проводиться у зв'язку з викупом цих земельних ділянок для суспільних потреб чи їх примусовим відчуженням з мотивів суспільної необхідності,

проводиться на основі методичного підходу капіталізації чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок з урахуванням їх використання за цільовим призначенням (використанням), встановленим на день прийняття рішення про викуп таких земельних ділянок для суспільних потреб.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться суб'єктами оціночної діяльності у сфері оцінки земель відповідно до вимог цього Закону, Закону України "Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні", а також інших нормативно-правових актів та державних стандартів, норм і правил.

4. Особливості оціночної діяльності у сфері оцінки земель. Суб'єкти оціночної діяльності

Суб'єктами оціночної діяльності у сфері оцінки земель є:

– органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які здійснюють управління у сфері оцінки земель, а також юридичні та фізичні особи, заінтересовані у проведенні оцінки земельних ділянок;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, що мають у своєму складі оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок та які отримали ліцензії на виконання землеоціночних робіт у встановленому законом порядку;

– фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які отримали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок та ліцензію на виконання землеоціночних робіт у встановленому законом порядку;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, що мають у своєму складі сертифікованих інженерів-землевпорядників.

Оцінювачами з експертної грошової оцінки земельних ділянок можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які склали кваліфікаційний іспит та одержали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок відповідно до вимог цього Закону та Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні".

Оцінювачем з експертної грошової оцінки земельних ділянок не може бути особа, яка має судимість за корисливі злочини, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку.

Професійна підготовка оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок проводиться навчальними закладами, які уклали угоди про співробітництво щодо професійної підготовки оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, повинен сприяти створенню конкурентного середовища серед навчальних закладів, які здійснюють професійну підготовку оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Професійна підготовка оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок складається з навчання за програмами базової підготовки та підвищення кваліфікації. Загальні вимоги до змісту навчальних програм підлягають обов'язковому погодженню центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, який забезпечує здійснення контролю за якістю професійної підготовки оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Фізичні особи, які пройшли навчання за програмою базової підготовки з експертної грошової оцінки земельних ділянок та стажування протягом одного року у складі суб'єкта оціночної діяльності разом з оцінювачем з експертної грошової оцінки земельних ділянок, який має не менше ніж дворічний досвід практичної діяльності з експертної грошової оцінки земельних ділянок, отримали його позитивну рекомендацію та успішно склали кваліфікаційний іспит, отримують кваліфікаційне свідоцтво.

Рішення про видачу кваліфікаційного свідоцтва приймає екзаменаційна комісія. Склад цієї комісії формується з представників органів виконавчої влади, до повноважень яких належить реалізація державної політики з питань експертної грошової оцінки земельних ділянок і які мають необхідний рівень підготовки з цих питань, та представників, делегованих саморегулювними організаціями оцінювачів у сфері оцінки землі, і затверджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, веде Державний реєстр оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, які отримали кваліфікаційне свідоцтво.

Порядок ведення Державного реєстру оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, які отримали кваліфікаційне свідоцтво, встановлює Кабінет Міністрів України.

Оцінювачі з експертної грошової оцінки земельних ділянок зобов'язані не рідше одного разу в два роки підвищувати кваліфікацію за програмою підвищення кваліфікації. Невиконання цієї вимоги є підставою для зупинення дії кваліфікаційного свідоцтва оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Рішення про позбавлення оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок кваліфікаційного свідоцтва (його анулювання) приймає екзаменаційна комісія за письмовим поданням заінтересованих осіб з таких підстав: неодноразове грубе порушення оцінювачем нормативно-правових актів з оцінки земель; рішення суду за фактами непрофесійної оцінки земельних ділянок, яка проведена оцінювачем; наявності в оцінювача судимості за корисливі злочини, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку; з'ясування факту неправомірної видачі кваліфікаційного свідоцтва.

5. Індксація нормативної грошової оцінки земель

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, за індексом споживчих цін за попередній рік щороку розраховує величину коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки земель, на який індексується нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь, земель населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення за станом на 1 січня поточного року, що визначається за формулою:

$$K_i = I : 100,$$

де I – індекс споживчих цін за попередній рік.

У разі якщо індекс споживчих цін не перевищує 100 відсотків, такий індекс застосовується із значенням 100.

Коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель застосовується кумулятивно залежно від дати проведення нормативної грошової оцінки земель.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та

Севастопольська міські державні адміністрації не пізніше 15 січня поточного року забезпечують інформування центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, і власників землі та землекористувачів про щорічну індексацію нормативної грошової оцінки земель.

Коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель, на який індексується нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь, населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення, розрахований відповідно до вимог пункту 289.2 статті 289 Податкового кодексу України, і станом на 01 січня 2015 року складає 1,249.

Питання для перевірки знань:

1. Якими нормативно–правовими актами регулюється проведення оцінки земель в Україні?
2. Що таке бонітування ґрунтів?
3. На основі яких принципів здійснюється оцінка земель в Україні?
4. Які види оцінки земельних ділянок здійснюються в Україні?
5. Для яких цілей здійснюється нормативна грошова оцінка земельних ділянок?
6. Для яких цілей здійснюється експертна оцінка земельних ділянок?
7. Хто може виконувати роль суб'єкта оціночної діяльності?
8. В яких випадках суб'єктам оціночної діяльності забороняється проводити оцінку земельної ділянки?
9. З якою періодичністю здійснюється оцінка земельних ділянок?
10. Які методичні підходи лежать в основі проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок?

Тема 8. Екологічне страхування

1. Екологічне страхування: суть, мета та значення.
2. Об'єкт та суб'єкти екологічного страхування. Умови екологічного страхування.
3. Договір екологічного страхування.
4. Світовий досвід екологічного страхування.
5. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків.
6. Проблеми та перспективи проведення екологічного страхування в Україні.

1. Екологічне страхування: суть, мета та значення

Запобігання ризику екологічних аварій та катастроф може сприяти розроблення та впровадження екологічного страхування – механізму забезпечення екологічної безпеки.

Розвиток системи страхування екологічних і катастрофічних ризиків дозволяє:

- зменшити витрати підприємств по задоволенню претензій третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним їм забрудненням навколишнього середовища;
- дати гарантію постраждалим в одержанні належних їм за законом сум відшкодування незалежно від фінансового положення підприємства забруднювача;
- виконувати функції контролю за здійсненням підприємствами мір безпеки;
- бути одним із джерел фінансування заходів щодо забезпечення безпеки і т. д.

Таке страхування може бути як добровільним, так і обов'язковим, але насамперед має поширюватися на відповідальність суб'єктів господарювання, діяльність яких становить підвищену екологічну небезпеку, що пов'язана з експлуатацією промислових підприємств, магістральних та промислових нафто – і газотрубопроводів та інших об'єктів транспорту, поводженням з небезпечними відходами тощо, або має особливе

значення для охорони навколишнього природного середовища, життя та здоров'я людей та пов'язаного з цим захисту майнових прав юридичних і фізичних осіб.

Екологічне страхування – це страхування цивільно–правової відповідальності виробництв – джерел підвищеної небезпеки для довкілля за заподіяну шкоду, яка може бути завдана громадянам та юридичним особам, внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища

Мета екологічного страхування – утворення страхових фондів для запобігання екологічним аваріям і катастрофам; відшкодування збитків, заподіяних юридичним і фізичним особам внаслідок забруднення довкілля; забезпечення умов мешкання населення і функціонування підприємств всіх форм власності в зонах надзвичайних екологічних ситуацій; зниження навантаження на державний та місцеві бюджети, оскільки збитки від екологічних катастроф є надто великими і держава їх повністю не покриває.

Залежно від сфери діяльності, страхування підрозділяється на внутрішнє і зовнішнє (іноземне). **Внутрішнє страхування** здійснюється страховими комерційними організаціями України.

Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страхувальника і страховика. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страхувальнику, страховик зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки.

Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страховика і страхувальника. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страховику, страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки. Пряма залежність виявляється в тому, що з ростом імовірності аварії зростають і розміри страхових премій; тим більше зацікавлений у зниженні екологічного ризику страховик, оскільки витрати страхової компанії пов'язані з кількістю і тяжкістю наслідків аварії. Зацікавленість страховика в зниженні ступеня екологічного ризику активізує його діяльність щодо проведення попереджувальних заходів, наприклад, екологічного аудиту страхувальника. Частина різниці між страховою премією і страховим відшкодуванням страховику вигідно витратити на екологічний аудит, поліпшення якості моніторингу навколишнього середовища та інші екологічні заходи.

2. Об'єкт та суб'єкти екологічного страхування. Умови екологічного страхування

Об'єктом екологічного страхування є майнові інтереси застрахованої особи, пов'язані з обов'язком останньої в порядку, встановленому цивільним кодексом, нести відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу і третім особами, у зв'язку зі здійсненням застрахованими особами діяльності, що представляє підвищену небезпеку для оточуючих.

Суб'єктами екологічного страхування є:

1) **страхувальники (застраховані особи)** – громадяни і юридичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною екологічною небезпекою;

2) **страховики** – юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, в обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування особам, яким (чи їхньому майну) завданий збиток діяльністю страхувальника;

3) **вигодоотримувачі** – громадяни, юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, яким може бути заподіяна шкода внаслідок порушення

екологічного благополуччя і на користь яких укладається договір екологічного страхування.

Страховою діяльністю у сфері екологічного страхування є діяльність страховиків з екологічного страхування, співстрахування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

Обов'язкове екологічне страхування забезпечує гарантію відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, обумовленого діяльністю страхувальника, створює умови та забезпечує економічне стимулювання попередження аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

Страховальниками в системі обов'язкового екологічного страхування є підприємства незалежно від форми власності, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою аварійного забруднення навколишнього середовища.

Страховий випадок – подія, внаслідок настання якої заподіяна шкода майновим інтересам третіх осіб, яка спричинена аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, що зумовлює виконання страховиком зобов'язання з виплати страхового відшкодування потерпілим третім особам.

До страхового випадку не відносяться:

- скидання та викиди небезпечних речовин, які мають повторювальний характер;
- забруднення навколишнього природного середовища внаслідок умисних дій або дій непереборної дії.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування у разі настання страхового випадку.

Страхова сума визначається на основі оцінки шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, та зазначається в договорі обов'язкового екологічного страхування.

Для визначення розміру страхової суми та оцінки шкоди, яка може бути заподіяна аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, страховик зобов'язаний провести екологічний аудит суб'єкта господарювання – джерела ризику аварійного забруднення до укладення договору обов'язкового екологічного страхування.

Страховий внесок (страховий платіж, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити страховику згідно з договором екологічного страхування за прийнятті останнім ризику.

Страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за річний період страхування.

Страховий внесок встановлюється у відсотках від страхової суми.

Розмір страхового внеску страхувальника може бути збільшений в залежності від категорії страхувальника за ступенем ризику.

Страхове відшкодування – страхова виплата, яка здійснюється страховиком в межах страхової суми третім особам, майновим інтересам яких спричинено шкоду, внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

Страхове відшкодування не може перевищувати розмір прямих збитків, заподіяних майновим інтересам третіх осіб, внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища та ліміт відповідальності страховика у разі його встановлення у договорі екологічного страхування.

Виплата страхового відшкодування страховиком здійснюється на підставі документів, що підтверджують факт настання страхового випадку та розмір спричиненої шкоди, зокрема:

- страхового акту, складеного страховиком або уповноваженою ним особою, яка із законодавством має право визначати причини настання страхового випадку та розмір шкоди, заподіяної внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища;

- документу, що підтверджує факт настання страхового випадку, який видається уповноваженим на те органом санітарно–епідеміологічної служби;

- заяв, поданих у зв'язку з настанням страхового випадку;

- інших документів, передбачених договором екологічного страхування;

Відшкодуванню при екологічному страхуванні не підлягає шкода:

- пов'язана з генетичними наслідками, зумовленими аварійним забрудненням навколишнього природного середовища;

- заподіяна майну, життю та здоров'ю осіб, працюючих у страхувальника;

- пов'язана з причинами, які були відомі страхувальнику до початку дії договору екологічного страхування, але про які не було повідомлено страховику;

- пов'язана із сплатою штрафних санкцій за забруднення навколишнього природного середовища.

Підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування є:

- надання страхувальником свідомо недостовірної інформації, необхідної для оцінки ступеня ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища, а також причин, обставин і наслідків страхового випадку, що стався;

- навмисне вчинення страхувальником або його посадовими особами, потерпілою третьою стороною дій, що призвели до виникнення страхового випадку;

- отримання потерпілою третьою особою страхового відшкодування за шкоду, заподіяну аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, від особи винної за заподіяння шкоди;

- страховий випадок, спричинений ризиком, не зазначеним у договорі екологічного страхування;

- інші випадки, передбачені законодавством.

Умови страхування екологічної відповідальності передбачають також встановлення для страховика граничних сум страхового відшкодування (ліміту відповідальності страховика) та частки збитків, яка не відшкодовується страховиком (франшиза), порядок та умови виплати страхового відшкодування.

Суми страхових внесків, що направляються на обов'язкове ЕС страхувальником, включаються в собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства – страхувальника. У випадку понаднормативного забруднення навколишнього середовища, що не є страховою подією, покриття збитків здійснюється підприємством самостійно відповідно до чинного законодавства.

Добровільне екологічне страхування можуть виконувати державні страхові установи чи незалежні самостійні організації.

3. Договір екологічного страхування

Екологічне страхування здійснюється на підставі угод про страхування, що укладаються страхувальником і страховиком.

Договір екологічного страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання

страхового випадку відшкодувати заподіяну шкоду в межах страхової суми третім особам, а страхувальник зобов'язується здійснювати страхові платежі у визначені договором строки та виконувати інші умови договору.

Договір страхування повинен містити:

- назву документа;
- найменування та адресу страховика;
- найменування страхувальника, його адресу;
- зазначення об'єкта страхування;
- розмір страхової суми за договором;
- перелік страхових випадків, страхових ризиків;
- розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
- страховий тариф;
- строк дії договору;
- порядок зміни і припинення дії договору;
- умови здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);
- причини відмови у страховій виплаті;
- права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- інші умови за згодою сторін;
- підписи сторін.

Факт укладення договору обов'язкового екологічного страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

Строк дії договору екологічного страхування, як правило, встановлюється на один рік з правом його пролонгації на умовах, визначених у договорі.

4. Світовий досвід екологічного страхування

Екологічне страхування вважається одним із найбільш молодих видів страхування відповідальності. Перші страхувальні контракти припадають на 60–70 рр. ХХ ст. Саме в цей час у промислово розвинених країнах почали приймати закони про охорону навколишнього середовища.

Система екологічних страхових полісів у європейських країнах розвивалась на основі старої полісної системи та досвіду роботи з позовами про відшкодування збитку. Так, одна з перших норм про екологічну відповідальність містилася у Законі Німеччини "Про захист водних ресурсів", що набув чинності 1 березня 1960 р.

У ньому зазначено, що винний у скиданні у водне середовище будь-яких речовин або у впливі на воду таким чином, що змінюються її фізичні, хімічні або біологічні властивості, зобов'язаний відшкодувати обумовлений цим збиток. Окрім цього, власник джерела, із якого шкідливі речовини потрапляють у водне середовище, спричиняючи при цьому збитки третім особам, зобов'язаний відшкодувати їх цим особам. У той же час зобов'язання відшкодування збитку не виникає, якщо збиток зумовлений обставинами непереборної сили.

У законодавстві багатьох зарубіжних країн (Канади, Нової Зеландії, Австралії, Ізраїлю, Японії) досить детально прописані питання цивільної відповідальності судновласників за збиток, спричинений розливом нафти.

У багатьох високорозвинених країнах екологічне страхування є обов'язковим. Під обов'язковим екологічним страхуванням у Сполучених Штатах, наприклад, розуміють вимогу до фінансової стійкості й платоспроможності компанії, яке гарантує наявність

коштів на відшкодування витрат, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища.

У деяких випадках альтернативою обов'язковому страхуванню є банківські та інші фінансові гарантії, які видаються виробнику небезпечних відходів. Наприклад, в Італії умовою видачі ліцензії на збереження небезпечних речовин є наявність у компанії фінансової гарантії. Вимоги з надання фінансових гарантій (у формі страхування, банківських гарантій, поруки) для підприємств, які працюють із небезпечними відходами, передбачаються також законодавчими актами Австрії, Бельгії, Швеції. Чинне законодавство Швеції зобов'язує будь-яку компанію, яка теоретично може викликати забруднення землі, придбати спеціальне страхове покриття. Це забезпечує покриття екологічних збитків, якщо неможливо знайти спричинювача шкоди, якщо винуватець шкоди банкрут або якщо до нього неможливо висунути претензію у зв'язку із закінченням строку позовної давності (10 років).

У Фінляндії чинним законодавством про страхування екологічної шкоди, прийнятим у 1997 році, встановлено, що всі компанії, діяльність яких може викликати таку шкоду, зобов'язані застрахувати свою відповідальність за шкоду довкіллю. Страхування розповсюджується на ті випадки, коли спричинювач шкоди або фінансово неспроможний, або його неможливо встановити.

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. в Голландії, Великобританії, Японії, Швеції та інших країнах почали з'являтися страхові пули, які розширили як поле страхової діяльності, так і сам страховий ринок. У різних державах існують спеціальні пули екологічного страхування, які використовують, в основному, при страхуванні небезпечних, величезних або маловідомих ризиків. Уперше такий пул було створено в Японії в 1979 р. для страхування відповідальності за аварійний розлив нафти. Він об'єднав 38 учасників, зокрема 22 – японських і 16 – іноземних. Пули екологічного страхування створені також у Великобританії, Нідерландах, Франції, Швеції й інших країнах. Перевага пулів полягає в тому, що вони дають змогу об'єднувати страхові компанії для спільного страхування екологічних ризиків. Кожна компанія передає в пул застраховані ризики, отримує певну частку зібраних пулом внесків (премій) і в тій же частці несе відповідальність щодо відшкодування збитків.

Усесвітньо відомим є пул перестрахування екологічних ризиків ASSURPOL, який сьогодні є монополістом у цьому секторі страхування. До пулу входять 49 страхових та 13 перестрахових товариств, які пропонують комплекс видів страхового покриття.

Страхування в США здійснюють приватні страхові компанії, страхові кооперативи, уряд. Приватні страхові компанії – одна з найбільш потужних ланок американської фінансово-кредитної системи. Разом із тим, у США немає єдиної для держави системи страхування. Кожний штат має власне страхове законодавство. При цьому страхові організації мають широкі повноваження в розробці власної страхової політики, визначенні розмірів платежів, практики їх відрахування й відшкодування збитків, що є специфічною особливістю американського страхового ринку.

У Японії страхування здійснюється приватними страховими компаніями, державними організаціями й кооперативами. При цьому приватні компанії й державні організації зайняті пошуком найбільш прибуткових сфер для вкладання коштів, які накопичені від страхових внесків. Вони діють на національному й міжнародному рівнях, і їхньою метою є зростання власних доходів. Кооперативні ж організації взаємного страхування зорієнтовані на задоволення потреб членів кооперативу. Кооперативне страхування контролюється всіма членами кооперативу, а тому розвивається раціонально.

Страховий бізнес Великобританії протягом багатьох років концентрується в Лондоні як світовому фінансовому центрі. У Лондоні розташовані штабквартири ряду міжнародних страхових організацій, а також деякі структури національного страхового ринку (інститут Лондонських страховиків, інститут дипломованих страховиків та ін.), діяльність яких носить міжнародний характер.

У багатьох країнах ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу аварійним забрудненням включається до стандартного договору добровільного загального страхування цивільної відповідальності підприємств.

На сьогодні в Європі не існує загальноприйнятої системи екологічного страхування. Рівень його розвитку також різний у різних державах. Європейський комітет виділяє чотири основних системи страхування екологічних ризиків, які застосовуються в європейських країнах:

- 1) стара система полісів загальної відповідальності, яка не робить відмінностей між раптовим (випадковим) та поступовим забрудненням;
- 2) тотальне виключення забруднення із загальної відповідальності з необов'язковим страхуванням раптового та випадкового збитку;
- 3) страхування загальної відповідальності, що покриває лише випадкові та раптові забруднення;
- 4) спеціалізовані страхові поліси з екологічних ризиків, які включають і покриття збитків від поступового забруднення.

Багато страховиків світового страхового ринку (особливо США і Англії) взагалі виступали проти проведення спеціального страхування відповідальності на випадок забруднення навколишнього середовища. Такий опір страховиків пояснювався не тільки величезними розмірами передбачуваних виплат страхового відшкодування і вимогами компенсації збитку, нерідко після тривалого часу закінчення терміну дії угоди, але і рядом інших складних проблем, що виникали у зв'язку з проведенням цього виду страхування.

Головна проблема полягає не в тім, що підприємства, які несуть відповідальність перед третіми сторонами за тілесні ушкодження чи збиток їхньому майну в результаті ненавмисного забруднення навколишнього середовища, не хочуть укласти угоду про страхування, а в тім, що страхові компанії не можуть надати страхове забезпечення в розмірі, необхідному потенційним забруднювачам. Максимальна сума страхового відшкодування із страхування відповідальності у випадку ненавмисного забруднення, прийнята на Лондонському страховому ринку, складає від 85 до 170 млн дол, а максимальний обсяг страхової відповідальності в Європі, включаючи страхування відповідальності у випадку поступового забруднення, – не більш як 20 млн дол. Такі суми, як показує практика, явно недостатні. Наприклад, треба було більш ніж 300 млн дол для відшкодування збитку, заподіяного забрудненням навколишнього середовища в результаті експлуатації Бхопальського заводу в Індії. У свою чергу, ці суми будуть замалими у зв'язку з численними людськими жертвами.

5. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків

Суттєві особливості в екологічному страхуванні має і поняття збитку, у відшкодуванні якого зацікавлені як потерпілі, так і страхувальники. Так, традиційне страхування найчастіше має справу з прямими майновими збитками (наприклад, пошкодження або втрата майна в результаті пожежі чи протиправних дій третіх осіб), хоч в окремих випадках страхуванням можуть покриватися й непрямі збитки, завдані настанням страхового випадку (наприклад, збитки, зумовлені простоем транспортного

засобу, якому заподіяно шкоду протиправними діями третіх осіб). Але характер таких збитків зовсім інший порівняно з характером збитків в екологічному страхуванні, де їх неможливо розділити на прямі і непрямі, коли йдеться про шкоду, заподіяну забрудненням природі, природним об'єктам (атмосферне повітря, водні об'єкти, земля, тваринний і рослинний світ) і шкоду, заподіяну громадянам, юридичним особам.

Необхідно зазначити, що в даному випадку як перші, так і другі збитки є рівнозначними та прямими, і хоча б часткове покриття цим страхуванням ризику заподіяння шкоди природним об'єктам з метою їх можливого відтворення є одним з важливих завдань екологічного страхування.

Ще однією специфічною рисою екологічної шкоди є те, що вона може бути виявлена лише через місяці або навіть роки через тривалість латентного періоду забруднення довкілля екологічно небезпечними джерелами. Це викликає певні труднощі у визначенні збитків і розміру страхового відшкодування, яке має бути виплачене страховиком. Специфіка екологічних ризиків, у тому числі ядерних, породжує також великі труднощі при встановленні страховиком причинного зв'язку між страховою подією (забрудненням навколишнього природного середовища) і заподіяною шкодою, особливо тоді, коли має місце прихована форма забруднення або заподіяння шкоди довкіллю кількома джерелами.

Поняття «забруднення» у вузькому розумінні має на увазі викид забруднюючих речовин, що стають небезпечними, тому що не можуть більше поглинатися навколишнім середовищем.

Поняття «забруднення» можна тлумачити й у більш широкому змісті, оскільки будь-який викид токсичних, корозійних, іонізуючих, термічних та інших шкідливих речовин, незалежно від того, чи є вони відходами чи проміжним, кінцевим або ж побічним продуктом, забруднюють навколишнє середовище. Більш того, нешкідливі за своїми природними якостями речовини в контакт з іншими речовинами, що знаходяться в ґрунті чи воді, також можуть виділяти шкідливі для навколишнього середовища сполуки. При цьому не враховується характер забруднень (навмисне скидання відходів чи нещасний випадок, пов'язаний зі збереженням матеріалів, що відбувся з виробничим устаткуванням чи контейнером під час перевезення) – у будь-якому випадку природі завдається шкода. Характер же викиду забруднюючих речовин має велике значення для страховиків під час визначення умов виплати страхового відшкодування, які у більшості випадків схильні надавати страховий захист тільки від випадкових збитків.

Різниця між навмисним і випадковим забрудненням не завжди легко відчутна, особливо у випадку постійних і повторних викидів. Наприклад, провина підприємства, що продовжує викид фенолів чи формальдегідів (можливо, навіть одержуючи скарги у зв'язку з цим від сусідніх підприємств чи окремих осіб), але без наміру спричинити шкоду, може вважатися випадковою.

Або підприємство продовжує викид забруднюючих речовин, що не викликають ніяких відчутних змін у навколишньому середовищі, хоча первинна нормальна для неї концентрація забруднюючих речовин вже перетворилася на шкідливу. Так, потік води в річці став екологічно небезпечним через те, що порушилась екологічна рівновага і втратилась можливість знезараження стоків. І тільки тоді, коли дані зміни проявилися явно, адміністрація підприємства усвідомила ступінь виниклого ризику і тільки тоді завдані збитки перестають вважатися ненавмисними і випадковими.

Постійні чи повторні викиди шкідливих речовин, що нерідко допускаються правилами й умовами наявної у підприємства ліцензії, можуть спричинити шкоду

здоров'ю третіх сторін у результаті поступового накопичення в організмі отруйних речовин. Але з точки зору підприємства цей збиток буде вважатися випадковим, оскільки, наприклад, концентрація пару, що випускається, не була вчасно визнана небезпечною.

Труднощі визначення характеру забруднень багато в чому залежать від тривалості часу настання тієї чи іншої події. Багато збитків від забруднення є результатом як постійних і повторних викидів, так і викидів, що продовжуються тривалий час, іноді тижні, місяці і навіть роки. Захворювання, викликані таким тривалим впливом отруйних і шкідливих речовин, а також збиток майну можуть проявитися не відразу, а протягом 10, 20 і більше років. Більш того, генетичні дефекти можуть виявитися як наслідок в народжених дітей. У цих випадках важко пересвідчитись у навмисності чи випадковості заподіяного збитку, оскільки не завжди можливо встановити причинний зв'язок між викидами забруднюючих речовин і захворюваннями, що залишаються прихованими протягом багатьох років чи викликають генетичні зміни.

У більшості європейських країн страхове відшкодування виплачується за збиток, викликаний забрудненням навколишнього середовища в результаті несподіваного нещасного випадку. При підвищених ризиках у визначених галузях промисловості страхове відшкодування виплачується тільки за умови, що дотримано страховиками превентивних заходів для запобігання збитку.

До негативних факторів страхування можна віднести:

- обмеження розмірів страхової відповідальності;
- виключення відповідальності страховика за збиток, заподіяний постійними чи повторними викидами забруднюючих речовин;
- виключення відповідальності за витрати на превентивне очищення.

Класифікація збитків. В основному відповідальність страховиків поширюється на випадкові і ненавмисні збитки, що поділяються на 2 групи:

1. Прямі збитки, до яких відносять збитки від тілесних ушкоджень, хвороб і психічних розладів. Сюди ж входить і збиток, заподіяний сільськогосподарським і водним культурам, лісам і нерухомій власності. До прямих збитків відноситься і неможливість окремих осіб володіти чи використовувати належне їм майно. А також порушення суспільного порядку й умов для відпочинку, тобто нематеріальної власності.

2. До непрямих збитків відносять збільшення витрат і втрату доходів (викликаних простоем устаткування) чи бізнесу в результаті забруднення і порушення земельної родючості, місць мешкання риби, а також територій, призначених для відпочинку і розваги. Непрямі збитки включають також витрати на очищення і видалення відходів, зниження вартості майна; нещасні випадки, пов'язані з забрудненням.

6. Проблеми та перспективи проведення екологічного страхування в Україні

Катастрофічні й екологічні ризики для України – жорстока реальність не тільки через аварію на Чорнобильській АЕС, але і тому, що в зонах можливого зараження сильнодіючими отруйними речовинами проживає 15 млн. чоловік, у зонах сейсмічної активності – 11 млн., у зонах можливого катастрофічного затоплення – 7,4 млн., а рівень зносу основних фондів складає біля 60 %.

Екологічному страхуванню присвячена ст. 49 Закону “Про охорону навколишнього природного середовища”, яка не дає його визначення, а передбачає можливість здійснення такого страхування у двох формах: добровільного страхування та обов'язкового державного страхування.

Сьогодні правові норми, що регулюють відносини в галузі екологічного

страхування, розкидані по різних нормативних актах, які, здебільшого, не мають прямої дії, що унеможлиблює створення єдиного правового механізму впровадження екологічного страхування в Україні. Тому, внесення змін та доповнень до чинних нормативних актів, зокрема законів, що вже вміщують норми з екологічного страхування, або прийняття низки підзаконних нормативних актів у цілому не вирішують цієї проблеми. Більш дієвим і прийнятним для практичного втілення екологічного страхування в Україні є прийняття спеціального нормативного акта з екологічного страхування у вигляді окремого закону. На необхідність прийняття саме закону з екологічного страхування вказано, зокрема, в «Основних засадах державної екологічної політики України на період до 2020 року», затверджених Законом України від 21 грудня 2010 р., де зазначений закон віднесено до першочергових актів екологічного законодавства, які потребують свого прийняття.

Слід зазначити, що спроби впровадження окремого Закону України «Про екологічне страхування» вже мали місце. Було розроблено проект Закону України «Про екологічне страхування» (реєстраційний №1046 від 21.05.2002р.), який був поданий на розгляд до Верховної Ради України, але його відхилили як такий, що «не виконує своєї мети – регулювання відносин у сфері екологічного страхування».

Значним недоліком сучасного стану правового закріплення відносин в галузі екологічного страхування в Україні є також те, що в підзаконних нормативних актах, що регулюють здійснення екологічно небезпечної діяльності, відсутні будь-які вимоги щодо наявності у суб'єкта такої діяльності фінансового забезпечення відшкодування екологічної шкоди у вигляді страхування чи іншого виду забезпечення.

Окрім законодавчих проблем, розвиток ринку екологічного страхування гальмується: слабкими стимулами добровільного страхування; браком надійних і загальноприйнятих методик оцінки ризику та розрахунку ймовірної шкоди; низькою потужністю самого ринку, що позбавляє змоги здійснювати страхування небезпечних і великих за масштабами екологічних ризиків; нестачею механізму контролю за укладанням договорів екологічного страхування, які є обов'язковими; браком достатніх статистичних даних щодо забруднення підприємствами довкілля, збитків, завданих навколишньому середовищу та третім особам; відсутністю підготовлених, висококваліфікованих кадрів.

Ринок екологічного страхування в Україні дотепер перебуває на стадії формування, однак є перспективним і потребує розроблення ефективних заходів, спрямованих на його вдосконалення, до яких передусім варто віднести наступні:

- вдосконалити законодавчу базу екологічного страхування, прийнявши, в першу чергу, Закон України «Про екологічне страхування»;
- розробити і затвердити концепцію розвитку екологічного страхування в Україні;
- пріоритетним напрямом у розвитку екологічного страхування має стати обов'язкове страхування відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки в разі заподіяння шкоди третім особам внаслідок аварійного забруднення навколишнього середовища;
- розвивати добровільне та обов'язкове екологічне страхування;
- впровадити державну підтримку ринку екологічного страхування;
- створити Національний фонд екологічного страхування, Національний пул екологічного страхування, Державну та акціонерні страхові компанії;
- на прикладі зарубіжного досвіду в рамках національного екологічного страхування враховувати ризик поступового забруднення навколишнього середовища;

- удосконалити механізм використання екологічного аудиту, який слугує потужним інформаційним ресурсом під час здійснення екологічного страхування.

Розвиток в Україні ринку екологічного страхування дозволить зменшити забруднення навколишнього природного середовища шкідливими речовинами під час діяльності господарсько-виробничих об'єктів підвищеної небезпеки; відшкодувати збитки населенню, яке постраждало від наслідків надзвичайних ситуацій; захищати майнові інтереси власників – джерел підвищеної небезпеки для довкілля, попереджувати їх банкрутство у випадку великої аварії; зменшити навантаження на державний та місцеві бюджети.

Головним під час оцінки екологічної небезпеки підприємств і виробництв повинно стати **страховий екологічний аудит**. Воно відповідає на два важливих питання:

– яка імовірність екологічної аварії на конкретному об'єкті, включеному в систему ЕС;

– який розмір збитків, що можуть бути викликані екологічною аварією.

Небезпека промислового виробництва може визначатися:

– за переліком шкідливих хімічних речовин, які використовуються у цьому виробництві в критичних кількостях;

– за кратним перевищенням граничних норм впливу на навколишнє середовище;

– виявлятися виходячи з розрахункових величин ризику забруднення і заподіюваного їм гіпотетичного збитку.

Процес страхування сам по собі винагороджує тих, хто мінімізує майбутні ризики і витрати суспільства. Відповідно, механізм приватного ринку стає інструментом регулювання і управління ризиком з можливістю значного зниження збитку навколишньому середовищу. Застосування такого прямого економічного стимулу може бути ефективним доповненням до традиційних способів економіко-правового регулювання взаємин суспільства і природи. Особлива роль у взаєминах між страхувальником і страховиком відводиться питанням страхових платежів. При розрахунках тарифів необхідно враховувати той низький рівень технології виробництва, що застосовується в Україні порівняно зі світовими аналогами, відсутність у необхідній кількості і належній якості контрольних-вимірювальних приладів, що дозволять з високою імовірністю визначити рівень забруднення; низький технічний рівень і аварійний стан багатьох очисних споруд. Все це в комплексі обумовлює високий ступінь забруднення землі, вод і атмосфери. Тому, не проводячи попередніх розрахунків, можна прогнозувати можливість більшого обсягу виплат відшкодування по страхуванню екологічних ризиків і відповідно необхідність встановлення високих тарифів. У цьому зв'язку при формуванні тарифних ставок необхідно розв'язати суперечності між реальними фінансовими можливостями страхувальників і обмеженням обсягу страхової відповідальності страховиків. Також, на наш погляд, винятково важливе значення буде мати диференціація тарифів, оскільки розміри збуту, що заподіюється підприємствами різноманітних галузей, сильно коливаються. Специфіка формування екологічного страхування в Україні (нерозробленість правової бази, відсутність висококваліфікованих експертів і юристів, а також спеціальних методик із розрахунку тарифних ставок і резервних фондів) повинна бути згадана при визначенні строків (термінів) страхування.

Можливо, що в першу чергу варто передбачити часткове відшкодування збитку страхувальником, тобто не всю відповідальність слід перекладати на плечі страховика. Це необхідно зробити тому, щоб підприємство хоча б частково знаходилося в безпосередній залежності від свого рівня екологічної небезпеки.

Питання для перевірки знань:

1. Що таке екологічне страхування?
2. Які основні завдання екологічного страхування?
3. Назвіть види екологічного страхування.
4. В яких випадках застосовується обов'язкове екологічне страхування?
5. В яких випадках страховик має право відмовити страхувальникові у виплаті страхової суми?
6. Які основні проблеми розвитку ринку екологічного страхування в Україні?
7. Що таке страховий екологічний аудит?

Тема 9. Статистика навколишнього середовища та природних ресурсів

1. Сутність і функції статистики навколишнього середовища.
2. Аналіз статистики з охорони та раціонального використання водних ресурсів.
3. Аналіз статистики з охорони атмосферного повітря.
4. Аналіз статистики з охорони земельних і лісних ресурсів.

1. Сутність і функції статистики навколишнього середовища

Значне зростання кількості та масштабів промислових підприємств, збільшення населення, підвищення техногенного навантаження, накопичення великої кількості відходів, зростання ступеня забруднення навколишнього середовища призвело до значного збільшення інформації про стан і динаміку його змін.

Однією з найактуальніших проблем розвитку суспільства є проблема збереження навколишнього середовища. Наслідки діяльності людини, природні явища і процеси спричиняють істотні зміни у довкіллі та вимагають постійного спостереження, обліку, аналізу стану умов проживання людини, дослідження використання, відновлення й охорони природних ресурсів. Здійснення цих функцій покладено на статистику, яка відіграє провідну роль і у відображенні екологічного моніторингу навколишнього середовища.

Щоб краще спеціалізуватись на дослідженнях природничого напрямку, поступово сформувалась нова галузь статистики – **статистика навколишнього середовища**. Методичною основою нової галузі стала система статистичних показників, яка могла характеризувати ситуацію у країні за навколишнім середовищем і результатами природокористування.

Статистика навколишнього середовища вивчає стан довкілля, дії на нього господарської діяльності, розміри, склад та використання запасів корисних копалин, земельного і лісового фонду. Її завдання полягає у систематичному зборі, опрацюванні, накопиченні, аналізі, прогнозуванні даних про стан навколишнього природного середовища, рівень споживання населенням сировинних ресурсів, про забруднення довкілля із застосуванням відповідних статистичних методів і інформаційних технологій. Особлива увага в системі соціальної статистики приділяється оцінці наслідків взаємодії природи й людини та ефективності заходів послаблення впливу цих наслідків на здоров'я населення як у цілому, так і окремих його соціальних груп.

Джерелом даних про навколишнє середовище та природні ресурси в Україні є єдина статистична звітність, яка охоплює показники використання корисних копалин, земельного і лісового фонду, їх територіальне розміщення, обсяги геологорозвідувальних робіт тощо. Збір звітності здійснюється районними відділами статистики, які потім надсилають первинні дані для опрацювання в обласні управління. Обласні управління статистики передають у районні відділи інформацію по

навколишньому середовищу для ведення динамічних рядів, здійснення аналітичної та публікаційної роботи.

Оцінка стану та якості навколишнього середовища проводиться одночасно з дослідженням ступеня впливу людської діяльності на природні ресурси, які є компонентами довкілля. Виходячи з цього, в статистиці застосовується система показників навколишнього середовища, яка характеризує:

- стан забруднення повітряного середовища;
- стан і використання водних ресурсів;
- склад і використання запасів корисних копалин;
- склад і використання земельного фонду;
- склад і використання лісового фонду;
- стан і охорону заповідних територій;
- використання й охорону тваринного світу.

Розвиток статистики навколишнього середовища дозволив чітко виділити предмет і об'єкт досліджень.

Предметом досліджень статистики є навколишнє природне середовище. Але незважаючи на те, що поняття «природа» близьке за значенням, воно має не тотожне значення. Під поняттям «природа» розуміємо сукупність природних умов існування людства.

Розглядаючи поняття «навколишнє природне середовище», ми акцентуємо увагу на господарській діяльності людини, яка впливає на природну сферу. Унаслідок цієї дії порушуються важливі процеси, що відбуваються в біосфері, через що змінюється і середовище мешкання людини. Таким чином, навколишнє середовище являє собою сукупність природних умов існування людства, яке зазнало антропогенного впливу.

Об'єктом статистики навколишнього середовища є не природне середовище, а процеси впливу діяльності людини на природу, негативний результат цього впливу, а також спеціальні природоохоронні заходи, необхідність яких зумовлена наявними негативними наслідками.

Найважливішими функціями статистики навколишнього середовища є:

1. Контроль за виконанням державних завдань у сфері охорони природи і раціонального використання природних ресурсів.
2. Забезпечення органів влади, а також громадськості інформацією про раціоналізацію природокористування, про заходи попередження або зменшення шкідливого антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.
3. Збір інформації, яка необхідна для створення кадастрів природних ресурсів (водного кадастру, земельного та ін.).
4. Проведення економіко–статистичного аналізу впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я населення, а також аналізу ефективності природоохоронних заходів.

Контроль за якістю навколишнього середовища проводиться шляхом аналізу ефективності заходів щодо збереження природних ресурсів. Іншим способом такого оцінювання є проведення порівняльного аналізу фактичного стану довкілля з гранично допустимими нормами щодо його забруднення і безпеки здоров'я людини. Такі нормативи встановлюються в законодавчому порядку і становлять критерії для оцінки санітарного стану навколишнього середовища.

2. Аналіз статистики з охорони та раціонального використання водних ресурсів

Розділ статистики, який пов'язаний із накопиченням інформації щодо водних ресурсів, відображає ситуацію з водозабезпечення в цілому по країні і окремих регіонах, дає загальну картину з водовикористання підприємствами та різними користувачами, висвітлює кількісний і якісний стан водних об'єктів, результати водоохоронних заходів.

Водні ресурси – важливий елемент природного середовища. Без них не може існувати все живе на Землі. Суспільство використовує водні ресурси майже усюди. Потреби у воді не зменшуються, а зростають. Тому цей стратегічний ресурс необхідно оцінювати, збільшувати його захищеність, розробляти сучасні заходи із захисту та збереження; вчитись раціонально використовувати ці ресурси.

Проблема скорочення запасів водних ресурсів і погіршення якості води підсилює актуальність статистичного вивчення стану, використання й охорони водного середовища.

Статистикою водних ресурсів збираються й аналізуються дані про:

- загальні запаси води, в тому числі за категоріями води, в цілому і в розрахунку на одиницю території та на одного жителя;
- характеристики водних джерел (протяжність річок і каналів, довжина берегової лінії озер і водоймищ);
- об'єми загального забору води з природних джерел та водопроводів;
- об'єми використаної води, в тому числі за категоріями води, в цілому і за класифікацією потреб (виробничі, комунальні, побутові та ін.).

Розглянемо **основні статистичні показники, які відображають стан водних ресурсів, їх охорону та раціональне використання:**

1. Загальна кількість водних ресурсів – це сумарна кількість поверхневих і підземних вод на окремій території. До цієї величини додаються всі штучні та природні водоймища. Під час підрахунку водних ресурсів враховують, що вони змінюються за обсягом з різних причин. Насамперед кількість води залежить від пори року, від активності дощів, величини покрову снігу тощо. Для більш точної оцінки загальної кількості водних ресурсів береться середня величина, що дорівнює середньому багаторічному стоку річок, запасам води в озерах тощо. Ця інформація береться за 30 років, що дозволяє досить точно врахувати обсяги води.

В Україні водних ресурсів вистачає, на території нашої країни їх значна кількість, але Україна відноситься до списку найменш забезпечених якісною водою країн. Незважаючи на те, що річка Дніпро входить до числа 34 найбільших річок світу, використання її досить проблематичне через значне забруднення води.

Усього на території України розташовано 11 річкових басейнів, в яких понад 71 тисяча річок і струмків загальною довжиною 248 тис. км. Водні ресурси складають 209 км³, четверта частина яких припадає на підземні води.

2. Розміщення водних ресурсів по території. По Україні водні ресурси розміщуються нерівномірно, що призводить до виникнення проблем у ряді регіонів. Недостатньо води у Харківський, Донецький і Запорізький областях (на узбережжі Азовського моря), АР Крим. Розміщення водних ресурсів має важливе значення для розвитку підприємств, що використовують у виробництві велику кількість води; для населення, яке проживає на даній території.

3. Питоме забезпечення водними ресурсами. Цей показник розглядається в цілому по країні, а також відносно регіону. Він характеризує водозабезпечення на 1 км і на 1 особу. Так, питома забезпеченість водними ресурсами в Україні найнижча в СНД і складає всього 1 тис. м³/ особу на рік. За запасами водних ресурсів в розрахунку на одиницю площі й одного жителя Україна займає останні місця серед країн Європи.

Якість поверхні вод визначається, виходячи з властивостей, притаманних певній категорії води (з урахуванням цілей, на які вона буде використана) порівняно з їх нормативними характеристиками. Всі їх можна класифікувати за показниками фізичного і хімічного складу води, концентрації забруднювачів, органічних речовин, інфекційних організмів, вмісту живильних речовин. Так, для контролю за якістю води господарського та культурно–побутового призначення оцінюють ступінь відповідності властивостей води гігієнічним нормам, які включають вимоги щодо живильних речовин, плавучих домішок, запаху і смаку, кольору води тощо.

Для оцінки якості вод застосовується також показник орієнтовно допустимих рівнів шкідливих речовин у воді, який використовується лише для попереджувального санітарного контролю за підприємствами, очисними спорудами, які перебувають на стадії будівництва або навіть проектування. Основною причиною забруднення водного середовища є скидання у водойми зворотних вод і відходів промисловими, виробничими та комунальними підприємствами.

Зворотні води – це води, які потрапляють у водне середовище після їх первинного використання на будь–які потреби, в результаті чого вода певною мірою забруднюється.

Розрізняють три категорії зворотних вод:

– **нормативно–чисті** – це зворотні води, скидання без очищення яких не погіршує гігієнічних і санітарних норм якості води у водних об’єктах;

– **нормативно–очищені** – це стоки, що пройшли очищення на відповідних спорудах та відведення яких після очищення у водні об’єкти не призводить до порушення встановлених норм якості води в контрольному створі або пункті водокористування;

– **забруднені** – це виробничі та побутові (комунальні) стоки, які надходять у водні об’єкти без очищення або після недостатнього очищення і містять забруднюючі речовини в кількості, що призводить до порушення норм якості води у контрольному створі.

Узагальнюючою характеристикою стану та якості водного середовища є:

1) показник навантаження на водойми джерел забруднення;

2) показник екологічного стану поверхневих вод.

Показник навантаження на водойми джерел забруднення (H_i) визначається з метою одночасного врахування різних забруднювачів, які містяться у складі зворотних вод того чи іншого підприємства. Він обчислюється як сума добутків вмісту i -го забруднювача у стічних водах (P_i) на ваговий коефіцієнт (W_i), який враховує ступінь небезпеки такого забруднювача:

$$H_i = \sum P_i \cdot W_i ,$$

Показник екологічного стану поверхневих вод (EC_i) розраховується як різниця між гранично допустимою нормою i -го забруднювача або шкідливої речовини у воді (H_i) та фактичним вмістом i -го забруднювача у стічних водах (P_i), віднесена до норми (H_i):

$$EC_i = \frac{a (H_i - P_i)}{H_i} ,$$

де a – коригуючий коефіцієнт, який враховує ступінь небезпеки i -го забруднювача у воді.

Зазвичай забруднювачі і шкідливі речовини поділяють на чотири класи небезпеки. Для забруднювачів виділяють: 1 – малонебезпечні, 2 – помірно небезпечні, 3 –

небезпечні, 4 – особливо небезпечні; для шкідливих речовин: 1 – надзвичайно небезпечні; 2 – високо небезпечні; 3 – небезпечні; 4 – помірно небезпечні.

3. Аналіз статистики з охорони атмосферного повітря

Одним з найнеобхідніших компонентів навколишнього природного середовища у межах земної поверхні є атмосферне повітря, забруднення якого згубне для всіх живих організмів.

Атмосферне повітря – головний компонент біосфери. Якщо без їжі людина може прожити кілька десятків тижнів, без води – кілька днів, а от без повітря – не більше кількох хвилин.

Загальна кількість повітря в атмосфері складає 5,15 x 10¹⁵ тонн, а вміст кисню в ньому – у п'ять разів менше. Це дуже багато. Але серйозною проблемою нині є нестача повітря, а його прогресуюче забруднення.

Під забрудненням атмосфери розуміють присутність у ній одного чи більше інгредієнтів або їх комбінацій упродовж певного часу та в такій кількості, що вони можуть вплинути на життя людини та її здоров'я. Розрізняють природні та антропогенні (зумовлені діяльністю людини) джерела забруднення атмосфери.

До **природних джерел** слід віднести такі явища, як викиди вулканів, лісові пожежі, пильні бурі тощо. Географія, періодичність, масштаби цих явищ природи достатньо стабільні, а в атмосфері відбуваються процеси самоочищення, що забезпечують стале середовище проживання.

Обсяги **антропогенного забруднення** з кожним роком зростають. Це пов'язано передусім зі зростанням енергозабезпеченості людства, недосконалими технологічними процесами. Тільки за рік в атмосферу потрапляє 5 млрд тонн вуглекислого газу під час спалювання горючих копалин. Інша особливість антропогенних забруднень пов'язана з їх переважною локалізацією у порівняно невеликих географічних районах – містах та промислових центрах. Швидкість накопичення шкідливих речовин в атмосфері сучасних міст дуже часто перевищує можливості самоочищення атмосфери. По друге, обсяги викидів у атмосферу шкідливих речовин, що визвано господарчою діяльністю людей, постійно зростають і можуть порушити екологічну рівновагу в масштабах усієї планети. Усі знають про кисневі дощі, які гублять ліси і водоймища, впливають на врожай. Наприклад, в Україні відбувається приблизно 352 тисячі організованих викидів шкідливих речовин в атмосферу.

Система статистичних показників з охорони атмосферного повітря враховує лише антропогенний вплив. При цьому облік ведеться за джерелами забруднювачів атмосфери – стаціонарними і пересувними (транспорт). Для того, щоб більш точно поділити потенційний і реальний вплив на атмосферу, статистика розглядає дві групи стаціонарних джерел забруднення:

- джерела, що виділяють шкідливі речовини у повітря;
- джерела, що викидають шкідливі речовини у повітря.

Джерела, що виділяють шкідливі речовини, – це технічний агрегат (обладнання, поточна лінія тощо) чи об'єкт (відвали породи, що горять; терикони шахт), який у процесі експлуатації виділяє шкідливі речовини.

Джерела, що викидають шкідливі речовини – спеціальне обладнання (труба, вентиляційна шахта та інше), за допомогою якого здійснюється відведення шкідливих речовин в атмосферу. Статистична звітність щодо стану повітряного середовища збирає дані по групах показників, які характеризують:

- 1) викиди в атмосферу забруднюючих речовин та специфічних шкідливих речовин

(бензапірен, сірчана кислота та ін.);

2) джерела викидів забруднюючих речовин в атмосферу;

3) виконання заходів щодо зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу.

Аналізуючи першу групу характеристик, слід зауважити, що в сучасній системі статистичних показників забруднення та охорони атмосферного повітря розрізняють викиди від стаціонарних і пересувних джерел забруднення.

Стаціонарним джерелом виділення шкідливих речовин в атмосферне повітря називається непересувний технологічний агрегат (установка, прилад і ін.), який у процесі експлуатації виділяє шкідливі речовини. Такого роду джерела забруднення атмосферного повітря можуть бути організованими й неорганізованими.

Організовані джерела викидів шкідливих речовин – це джерела, шкідливі речовини від яких надходять у систему газоходів або спеціального обладнання, оснащену газоочисними та пиловловлюючими установками.

Неорганізовані джерела викидів шкідливих речовин – це джерела, шкідливі речовини від яких надходять одразу у повітря через негерметичність технологічного обладнання, газовідводів тощо.

В статистиці стану повітряного середовища облік шкідливих викидів ведеться в цілому і по групах домішок (тверді, газоподібні, рідкі) за наступними показниками:

– кількість сполук, що фактично проходять очистку і які викидаються без очистки;

– питома вага організованих та неорганізованих викидів у загальній кількості викидів у повітря;

– питома вага викинутих в атмосферу, уловлених, знешкоджених і утилізованих речовин у загальній кількості сполук, які відійшли від джерел викидів;

– кількість шкідливих сполук, що надходять до повітряного басейну.

Сумарне значення показника загальної кількості шкідливих речовин, викинутих в атмосферу, визначається за формулою:

$V_{шр} = V_{дв} - V_{уз}$,

де $V_{шр}$ – загальна кількість шкідливих речовин, викинутих в атмосферу;

$V_{дв}$ – кількість шкідливих речовин, що відходять від усіх джерел викидів;

$V_{уз}$ – кількість уловлених і знешкоджених викидів.

Другу групу характеристик складають переважно показники забруднення навколишнього середовища промисловими підприємствами й транспортом, які є основними джерелами викидів. У статистиці ведеться облік кількості джерел забруднення повітря з виділенням серед них:

– кількості і частки джерел забруднення, які мають очисні споруди, в тому числі тих, у яких потужність очисних споруд недостатня для очищення викидів;

– кількості і частки джерел забруднення, у яких очисні споруди відсутні, в тому числі таких, що потребують очисних споруд.

У сучасних умовах господарювання найбільшої шкоди повітряному середовищу завдає автомобільний транспорт, який не тільки забруднює повітря шкідливими викидами, але й споживає кисень для своєї роботи.

Статистична оцінка діяльності автотранспорту щодо ступеня забруднення навколишнього середовища ведеться згідно з «Методикою розрахунку викидів забруднюючих речовин у повітря автотранспортом, який використовується суб'єктами господарської діяльності та іншими юридичними особами всіх форм власності». Відповідно до цієї методики проводяться розрахунки для виявлення в повітрі таких шкідливих речовин, як оксид вуглецю, азот, вуглеводень, діоксид сірки, свинець, сажа,

які є продуктами згоряння палива.

Серед факторів, що впливають на обсяги шкідливих викидів від автотранспорту, враховуються технічний стан автомобілів і автобусів, їх рух у різних типах місцевості, структура автопарку та види палива, яке використовується.

Під час проведення розрахунків витрати палива на роботу автотранспорту з одиниць об'єму переводяться у вагові одиниці за допомогою коефіцієнтів переводу і визначаються за формулою:

$$M_{i\text{пал}} = Q_{i\text{пал}} \cdot K_{i\text{пал}},$$

де $M_{i\text{пал}}$ – витрати i -го виду палива на роботу автотранспорту у вагових одиницях;

$Q_{i\text{пал}}$ – витрати i -го виду палива на роботу автотранспорту в одиницях об'єму;

$K_{i\text{пал}}$ – коефіцієнт перерахунку палива i -го виду.

Виконання заходів щодо зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу є характеристиками третьої групи показників стану повітряного середовища. В цьому напрямку статистика збирає дані щодо:

– кількості установок і апаратури для вловлювання шкідливих речовин та частки тих, що не потрапили в повітря (за групами домішок);

– кількості заходів, спрямованих на захист атмосфери в звітному періоді (за групами заходів);

– обсягів капітальних і поточних витрат на проведення заходів;

– обсягів зменшення шкідливих викидів після впровадження заходів.

Зіставлення показників першої і другої груп дозволяє судити про ступінь освоєння коштів на заходи, які передбачалося впровадити в звітному році. Зіставлення показників першої та третьої груп дають уявлення про питомі витрати на зменшення викидів у повітря на 1 т/рік. Порівняння фактичного показника зменшення викидів з очікуваним рівнем характеризує передбачуваний охоронний ефект.

4. Аналіз статистики з охорони земельних і лісних ресурсів

Земля є одним з компонентів навколишнього середовища людини і займає особливе місце серед умов, необхідних для її життя та виробничої діяльності.

Статистика земельних ресурсів досліджує стан і використання земельного фонду, а також заходи щодо їх відновлення.

Земельний фонд являє собою площу земель сільськогосподарського призначення, земель під населеними пунктами, лісового фонду, площу під водними об'єктами, заповідні землі та ін. Особливу групу складають природно-непродуктивні землі, тобто землі під льодовиками, скельними виходами тощо, які також входять до складу земельного фонду.

Землі сільськогосподарського призначення – це сільськогосподарські угіддя, зайняті під орні культури, багаторічні насадження, пасовища й сіножаті, сільськогосподарські будівлі, а також під подвір'я і прибудови до них.

Лісовий фонд – це частина території країни, покрита лісом, а також не зайнята ним, але призначена для потреб лісового господарства. До складу лісового фонду включаються також площі боліт, пісків, балок та інші території в межах земельних ділянок лісового фонду.

Землі під населеними пунктами класифікують за характеристиками площі під забудовами міського і сільського типу, зеленими насадженнями та садами, городами й кормовими угіддями, під промисловими і транспортними об'єктами; площі для збереження та знешкодження відходів.

Система показників стану й використання земельних ресурсів є наступною:

- обсяг загального земельного фонду і його структура за видами використання земель;
- середня площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одного сільського жителя;
- площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві;
- обсяги і частка забудованої площі в населених пунктах;
- площа рекреаційних земель у розрахунку на одного жителя.

Землі, стан яких негативно впливає на довкілля та які в результаті людської діяльності втратили свою початкову цінність, відносяться до категорії забруднених. Статистикою ведеться облік щодо загальної площі забруднених земель, їх частки в загальній площі земельного фонду. В структурі забруднених земель визначається частка тих, що містять радіоактивні компоненти, важкі метали, шкідливі хімікати, біологічні отруйні речовини, стічні води та інші викиди.

Співвідношення фактичного рівня забруднення земельної площі з гранично допустимою нормою характеризується коефіцієнтами концентрації забруднення, відповідно до значень якого розрізняють ступені забруднення земель забруднюючими речовинами: слабо забруднені (коли фактичний вміст забруднюючих речовин не перевищує ГДК), середньо забруднені (коли фактичний вміст забруднюючих речовин незначно перевищує ГДК, що неістотно впливає на земельні ресурси) та сильно забруднені землі (коли фактичний вміст забруднюючих речовин веде до значного погіршення властивостей землі і впливає на стан навколишнього середовища).

Статистика земельних ресурсів вивчає заходи, спрямовані на збереження земельного фонду, підвищення якості сільськогосподарських угідь, застосовуючи, зокрема, різні види меліорації земель.

Лісовпорядкування – система заходів, яка включає визначення кордонів, поділ лісу на наділи і ділянки лісонасаджень, групи, категорії захисту (водоохоронні, захисні, санітарно–гігієнічні та ін.); інвентаризацію лісового фонду (площа лісу, запаси деревини), визначення розміру щорічного користування лісом та ін.

Питання для перевірки знань:

1. Що вивчає статистика навколишнього середовища?
2. Які групи показників містить статистика навколишнього середовища?
3. Назвіть найважливіші функції статистики навколишнього середовища.
4. Які показники характеризують стан водних ресурсів, їх охорону та раціональне використання?
5. Які існують джерела забруднення атмосферного повітря?

Тема 10. Державне управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища в Україні

1. Поняття і зміст державного управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища.
2. Облік природних ресурсів. Планування використання і охорони природних ресурсів.
3. Екологічна експертиза.
4. Стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища. Контроль та нагляд за використанням і охороною природних ресурсів.
5. Моніторинг ефективності природоохоронної діяльності.

1. Поняття і зміст державного управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища

Система управління охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів належить до базисних інститутів механізму природокористування.

Державне управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища - це виконавчо-розпорядча діяльність державних органів, спрямована на забезпечення раціонального природокористування і ефективної природоохорони.

Розрізняють два види державного управління: загальнодержавне і відомче. **Загальнодержавне управління** має територіальний характер. Воно розповсюджується на всіх природокористувачів і всі об'єкти природи в межах держави в цілому або певної адміністративно-територіальної одиниці. Наприклад, загальнодержавне управління здійснює Кабінет Міністрів України, виконавчий орган обласної Ради народних депутатів на підлеглий йому території. **Відомче управління** розповсюджує свої дії лише на певний об'єкт природи: землю, води, ліс тощо. Воно не пов'язане з адміністративно-територіальним розподілом, а розповсюджується на природокористування певним природним ресурсом, незалежно від того, на території якої області він знаходиться. Так, відомче управління лісами здійснює Державне агенство лісових ресурсів України та його органи на місцях.

Управління охороною навколишнього природного середовища, як говориться в Законі про охорону навколишнього середовища, полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Метою управління в галузі раціонального природокористування є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення погодженості дій державних і громадських органів у галузі навколишнього природного середовища.

Збалансована система державного управління у сфері природокористування повинна мати такі головні складові частини:

- ◆ регулювання природокористування і охорони довкілля, еколого-економічне нормування господарчої діяльності;
- ◆ контроль за використанням природних ресурсів та додержанням екологічних вимог, нормативів і стандартів;
- ◆ моніторинг та прогноз стану природних ресурсів і довкілля, прогнозування, попередження та упередження надзвичайних екологічних ситуацій і катастроф;
- ◆ екологічна реабілітація ушкоджених територій.

Основною метою регулювання, як складової частини загальної системи управління в екологічній сфері є встановлення правил і меж економічно раціонального та екологічно безпечного використання природних ресурсів, а також вимог до різних видів діяльності (господарської, побутової, наукової, військової, рекреаційної, суспільної та інших), які мають зовнішні ефекти і можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища. Це регулювання має здійснюватися через конкретні **механізми**, до яких відносяться: 1) законодавчі і нормативно-правові; 2) ліцензійні; 3)

економічні.

Нормативно–правові механізми забезпечуються законодавчими актами, які регламентують стосунки в сфері природокористування та діють через відповідні екологічні нормативи і стандарти. Виконання їх вимог є обов'язковим для всіх суб'єктів господарської діяльності, незалежно від форм власності відповідних підприємств та їх статусу (є вони юридичними чи фізичними особами).

На даний час, закони і нормативно–правові документи, які існують в Україні, в цілому забезпечують механізми державного управління у цій сфері. Але в умовах економічної кризи переважна більшість підприємств не спроможна у повному обсязі забезпечити виконання їх вимог внаслідок складного фінансового стану.

Ліцензійні механізми (надання ліцензій, дозволів, лімітів, квот). Питання надання ліцензій, дозволів, лімітів і квот вирішуються з врахуванням можливих наслідків здійснення того чи іншого виду діяльності, виникаючих при цьому екологічних загроз, економічних інтересів держави, кількості природного ресурсу у даному місці та загальної його дефіцитності.

До **видів контролю** у загальній системі державного управління в сфері екологічної безпеки відносяться: оперативний контроль, моніторинг стану довкілля і природних ресурсів, державна екологічна експертиза і екологічний аудит.

Метою **оперативного контролю** у цій сфері є забезпечення додержання суб'єктами господарської діяльності вимог природоохоронного законодавства, екологічних нормативів та стандартів, встановлених правил екологічної безпеки та користування природними ресурсами. Це адміністративний засіб, ефективність якого базується на повному врахуванні екологічних вимог в технологіях виробництва і господарської діяльності. Розпорошеність функцій оперативного контролю по різних міністерствах, комітетах тощо суттєво знижує його ефективність.

Моніторинг стану довкілля здійснюється на об'єктовому, локальному, районному, регіональному та державному рівнях. Результати моніторингу використовуються для поточної оцінки стану довкілля та розробки адекватних природоохоронних заходів, оцінки їх ефективності, а головне – для прогнозу розвитку негативних змін довкілля і екологічних ситуацій.

Державна екологічна експертиза контролює відповідність проектів (на всіх етапах проектування, будівництва, експлуатації, завершення діяльності і реабілітації території), державних і галузевих програм вимогам екологічної безпеки, ресурсозбереження і природоохоронного законодавства та наслідків їх здійснення на стан довкілля і здоров'я людини і є, таким чином, засобом попередження таких аспектів господарської діяльності, які могли б спричинити невинуватену і неприйнятну шкоду довкіллю і населенню.

Екологічний аудит здійснюється з метою сприяння забезпеченню дотримання суб'єктами господарювання вимог і норм природоохоронного законодавства, екологічної безпеки, раціонального використання та відтворення природних ресурсів. Він дозволяє визначити джерела і фактори негативного впливу на довкілля внаслідок діяльності підприємств господарського комплексу, а також оцінити витрати на їх нейтралізацію та реабілітацію територій.

Екологічний аудит – це екологічне обстеження підприємства, постановка «діагнозу» його «здоров'я», перевірка здатності виробничих систем до самоочищення й випуску екологічно чистої продукції.

Характерні особливості екологічного аудиту – його незалежність, конфіденційність, об'єктивність, компетентність та відповідність цілям, що

визначаються замовником під час укладання договору на проведення екологічного аудиту. Екологічний аудит є обов'язковим у разі приватизації чи страхування підприємства, розробки природоохоронних заходів, надання підприємству фінансової допомоги з екологічних фондів.

Відносно новим видом діяльності є **екологічний маркетинг** — це управлінська функціональна діяльність у складі загальної системи менеджменту підприємства, спрямована на визначення, прогнозування та задоволення споживацьких потреб таким чином, щоб не порушувати екологічної рівноваги в довкіллі й не завдавати шкоди здоров'ю людей.

У завдання екологічного маркетингу входить вивчення попиту на екологічно безпечну продукцію, технології створення нових очисних об'єктів, освоєння природних ресурсів, установлення цін на товари та послуги екологічного призначення. Вивчається також конкурентоспроможність екологічно безпечної продукції тощо.

В екологічних законодавчих актах визначені функції управління, система державних органів, які здійснюють управління, і їх компетенція.

До функцій управління відносяться:

- а) облік природних ресурсів;
- б) планування використання і охорони природних ресурсів;
- в) проведення екологічної експертизи;
- г) стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- д) здійснення контролю за використанням і охороною природних ресурсів.

2. Облік природних ресурсів. Планування використання і охорони природних ресурсів

Облік природних ресурсів ведеться головним чином за допомогою відповідних державних кадастрів. У ст. 23 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» записано: «Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів».

Кадастр – це зведення основних відомостей про той чи інший об'єкт природи. Існують, зокрема, такі державні кадастри: земельний, водний, лісовий, родовищ і проявів корисних копалин, кадастр тваринного світу.

Державний земельний кадастр призначений для забезпечення Рад народних депутатів, зацікавлених підприємств, установ, організацій і громадян відомостями про землю з метою організації її раціонального використання та охорони, регулювання земельних відносин, землеустрою, обґрунтування розмірів плати за землю.

Земельний кадастр містить систему необхідних відомостей і документів про правовий режим земель, їх розподіл серед власників землі і землекористувачів, у тому числі орендаторів, за категоріями земель, про якісну характеристику і народногосподарську цінність земель.

Ведення державного земельного кадастру забезпечується проведенням топографо-геодезичних, картографічних та інших обстежень і розвідувань, реєстрацією землеволодінь та землекористувань і договорів на оренду землі, обліком кількості та якості земель, бонітуванням та економічною оцінкою земель.

Земельний кадастр ведеться за рахунок коштів державного, республіканського (Автономної Республіки Крим) і місцевих бюджетів.

Державний водний кадастр складається з метою систематизації даних

державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів. Він містить дані кількісних і якісних показників, реєстрації водокористувачів, а також дані обліку використання вод. Ведення водного кадастру має важливе значення для планування розвитку промисловості, сільського господарства, енергетики, транспорту та інших галузей народного господарства.

Державний облік лісів і державний лісовий кадастр ведуться з метою ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді та забезпечення Рад народних депутатів, зацікавлених органів державної виконавчої влади, лісокористувачів відомостями щодо лісового фонду.

Облік лісів і лісовий кадастр містять систему відомостей і документів щодо правового режиму лісового фонду, розподілу його між користувачами, якісного і кількісного стану лісового фонду, поділу лісів за групами, економічної оцінки та інших даних, необхідних для раціонального ведення лісового господарства і оцінки результатів господарської діяльності в лісовому фонді.

Державний облік лісів і державний лісовий кадастр ведуться державними органами лісового господарства на основі матеріалів лісовпорядкування, інвентаризації, обстежень і первинного обліку лісів за єдиною для України системою на кошти державного бюджету.

Аналогічний зміст і призначення мають і кадастри інших природних об'єктів.

Державна служба геології та надр України складає державний баланс запасів корисних копалин та веде державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин.

Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Дуже важливою функцією управління природокористуванням і охороною природи є **планування**. Від якісного і своєчасного планування багато в чому залежить раціональність використання і надійність охорони природних ресурсів.

Планування використання природних ресурсів і їх охорона здійснюється на всіх рівнях — від підприємства до держави в цілому. У державних програмах економічного і соціального розвитку України є окремі розділи, присвячені питанням природокористування і охорони навколишнього природного середовища.

Відповідні міністерства складають плани використання і охорони земель, вод, лісів, надр, тваринного світу, атмосферного повітря і природно-заповідного фонду.

Поряд з плануванням використання природних ресурсів планується їх охорона, в основі якої лежить екологічне законодавство. Недоліком є те, що планування природоохорони ще не стало обов'язковим для всіх суб'єктів екологічних відносин, а там, де такі плани є, вони не завжди виконуються. Це свідчить про те, що охоронна спроможність права в екологічних відносинах реалізується недостатньо.

3. Екологічна експертиза

Важливою функцією управління в галузі використання і охорони навколишнього природного середовища є проведення екологічної експертизи, що визначається Законами України «Про екологічну експертизу», «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства України.

Екологічна експертиза в Україні — вид науково-практичної діяльності

уповноважених державних органів, еколого–експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Завданням законодавства про екологічну експертизу є регулювання суспільних відносин у галузі екологічної експертизи для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави.

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно–правових актів, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища.

Завданнями екологічної експертизи є:

- 1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 2) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;
- 3) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства;
- 4) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, і якість природних ресурсів;
- 5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

Основними принципами екологічної експертизи є:

- 1) гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;
- 2) збалансованість екологічних, економічних, медико–біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;
- 3) наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність, гласність;
- 4) економічна доцільність реалізації екологічної експертизи об'єктів, запланованої чи здійснюваної діяльності;
- 5) законність.

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи.

Державній екологічній експертизі підлягають:

- 1) державні інвестиційні програми, проекти схем розвитку і розміщення

продуктивних сил, розвитку окремих галузей економіки;

2) проекти генеральних планів населених пунктів, схем районного планування;

3) документація по перепрофілюванню, консервації та ліквідації діючих підприємств, окремих цехів, виробництв та інших промислових і господарських об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, в тому числі військового та оборонного призначення;

4) проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, діяльності, що може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища;

5) документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів і речовин (у тому числі тих, що закуповуються за кордоном), які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу;

6) документація щодо генетично модифікованих організмів, що призначаються для використання у відкритій системі.

Спеціальні вимоги до документації на об'єкти державної екологічної експертизи:

1) комплексна еколого-економічна оцінка впливу запланованої чи здійснюваної діяльності на стан навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, оформлена у вигляді окремого тому (книги, розділу) документації і Заяви про екологічні наслідки діяльності;

2) обґрунтування впровадження сучасних, досконалих нематеріало- і неенергоємних, мало- і безвідхідних технологічних процесів;

3) забезпечення комплексної переробки, утилізації і ефективного використання відходів виробництва;

4) заходи щодо економії водних ресурсів, забезпечення ефективної очистки всіх видів стічних вод, а також їх використання для технічних потреб без скидання цих вод у природні водотоки і водойми;

5) дієвість і досконалість передбачуваних заходів щодо охорони атмосферного повітря від забруднення;

6) забезпечення збереження, охорони і відтворення об'єктів рослинного і тваринного світу та природно-заповідного фонду;

7) забезпечення захисту населення і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу антропогенних фізичних, хімічних та біологічних факторів.

Кабінет Міністрів України в галузі екологічної експертизи:

1) призначає проведення державної екологічної експертизи екологічних ситуацій та діючих об'єктів і комплексів, негативний вплив яких на стан навколишнього природного середовища поширюється або може поширюватися за межі однієї області чи за межі Автономної Республіки Крим;

2) затверджує перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку;

Компетенція місцевих рад у галузі екологічної експертизи:

1) приймають рішення і організують у разі необхідності проведення екологічної експертизи;

2) визначають граничні розміри відрахувань на проведення екологічних експертиз з відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;

3) координують діяльність суб'єктів екологічної експертизи;

4) сприяють інформуванню населення про результати екологічних експертиз;

5) здійснюють контроль за дотриманням вимог законодавства про екологічну експертизу.

Експертом екологічної експертизи може бути спеціаліст, який має вищу освіту, відповідну спеціальність, кваліфікацію і професійні знання, володіє навичками аналізу експертної інформації і методикою еколого–експертної оцінки, також має практичний досвід у відповідній галузі не менше трьох років.

Процедура проведення екологічної експертизи передбачає:

1) перевірку наявності та повноти необхідних матеріалів на об'єкти екологічної експертизи та створення еколого–експертних комісій (груп) (підготовча стадія);

2) аналітичне опрацювання матеріалів екологічної експертизи, в разі необхідності натурні обстеження (основна стадія);

3) узагальнення окремих експертних досліджень одержаної інформації, підготовку висновку екологічної експертизи та подання його заінтересованим органам і особам (заключна стадія).

Державна екологічна експертиза проводиться у разі:

1) наявної або можливої потенційної небезпеки об'єктів екологічної експертизи для навколишнього природного середовища;

2) прийняття відповідного рішення Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, судом та правоохоронними органами відповідно до законодавства.

Державна екологічна експертиза видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, проводиться після оголошення замовником через засоби масової інформації Заяви про екологічні наслідки діяльності і подання еколого–експертним органам комплекту документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище.

Заява про екологічні наслідки діяльності повинна містити відомості про:

а) заплановану діяльність, мету і шляхи її здійснення;

б) суттєві фактори, що впливають чи можуть впливати на стан навколишнього природного середовища з урахуванням можливості виникнення надзвичайних екологічних ситуацій;

в) кількісні та якісні показники оцінки рівнів екологічного ризику запланованої діяльності, а також заходи, що гарантують впровадження діяльності відповідно до екологічних стандартів і нормативів.

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є дійсним протягом трьох років від дня його видачі та є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів. Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських організацій, а також місцевих органів виконавчої влади за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах. Громадська екологічна експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи. Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що заінтересовані у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

У Законі України «Про екологічну експертизу» визначені компетенція Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Уряду цієї республіки, місцевих Рад народних депутатів, Міністерства екології та

природних ресурсів у цій галузі.

Поряд з питанням державного регулювання та управління у галузі екологічної експертизи Закон закріпив права та обов'язки замовників екологічної експертизи, порядок її проведення та фінансування.

Окремий розділ у Законі закріплює відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу. Винні особи притягаються відповідно до дисциплінарної, адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності.

Згідно зі ст. 50 Закону України «Про екологічну експертизу» **правопорушеннями в галузі екологічної експертизи є:**

1) порушення встановленого законодавством порядку проведення екологічної експертизи;

2) надання свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічної експертизи;

3) надання дозволів на спеціальне природокористування, фінансування та реалізацію проектів і програм або діяльності, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, без позитивного висновку екологічної експертизи;

4) здійснення екологічної експертизи неправоздатними підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та іншими формуваннями;

5) недотримання під час реалізації об'єкта експертизи вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки відповідно до висновку державної екологічної експертизи;

6) незаконне втручання будь-кого у проведення екологічної експертизи;

7) ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів і формувань необхідних відомостей і матеріалів;

8) підготовка свідомо неправдивого висновку державної екологічної експертизи.

4. Стандартизація і нормування. Контроль та нагляд за природокористуванням та охороною довкілля

Стандартизація і нормування проводяться для встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей.

Екологічні нормативи є одним з головних елементів управління екологічною безпекою, тим юридичним засобом, за допомогою якого визначаються межі впливу на довкілля.

Система екологічних нормативів складається з:

а) нормативів екологічної безпеки (гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі, гранично допустимих рівнів акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище та вмісту шкідливих речовин у продуктах харчування).

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у

навколишньому природному середовищі є єдиними для всієї території України.

б) нормативів гранично допустимих викидів та скидів в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин.

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи, які розробляються і вводяться в дію Міністерством екології та природних ресурсів, Міністерством охорони здоров'я та іншими уповноваженими на те органами відповідно до законодавства України. Вони повинні відповідати вимогам охорони навколишнього природного середовища та здоров'я людей від негативного впливу його забруднення.

У разі необхідності для курортних, лікувально–оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Більшість чинних нині природоохоронних правил і нормативів була опрацьована на базі досягнень санітарно–гігієнічної науки 60–х років, в основу яких покладено витратно–екстенсивний підхід до природокористування. Ці правила і нормативи викладено у декількох сотнях різних документів, і переважна їхня частина має тільки дорадчий характер.

Якщо порівняти вимоги цих правил і нормативів з реальною екологічною ситуацією в державі, то їх слід визнати недосконалими.

Головними недоліками існуючого природоохоронного нормування є відсутність:

- єдиної концепції;
- уніфікованих принципів і методів;
- просторово–часової диференціації та обмежень на використання екологічних нормативів у різних природних зонах;
- організаційних і матеріально–технічних умов для розгортання науково–дослідних робіт з проблем забезпечення екологічної безпеки, включаючи й екологічне нормування;
- зв'язку окремих норм між собою.

Контроль підвищує дієвість і ефективність усіх функцій управління. Він допомагає втілювати в життя закони та інші правові акти, спрямовані на забезпечення раціонального використання і охорони природних ресурсів, надає можливість виявляти недоліки в організаційній, господарській і виховній роботі, що пов'язана з використанням і охороною природи.

Завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Контроль допомагає своєчасно виявляти і усувати помилки та недоліки в галузі екології, примушує недобросовісних користувачів неухильно виконувати свої прямі обов'язки, належно використовувати і охороняти природне багатство. Він підвищує почуття відповідальності керівників усіх рівнів за стан справ в екології. Контроль здійснюється Радами народних депутатів та їх виконавчими органами, Міністерством екології та природних ресурсів, його органами на місцях та іншими спеціально вповноваженими державними органами.

З метою вдосконалення системи державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів Кабінетом

Міністрів України створена Державна екологічна інспекція. Положення про Державну екологічну інспекцію затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р.

5. Моніторинг ефективності природоохоронної діяльності

В останні роки все більше уваги приділяється адаптивним процедурам оцінки екологічної ситуації і прийняття рішень в управлінні природокористуванням. Причина цього – глибоко досліджені теорією і підтверджені практикою факти, які свідчать, що:

- взаємозв'язки соціальних, демографічних, економічних та екологічних процесів мають складний характер, який динамічно змінюється в просторі і в часі, через що судження про майбутні зміни в природокористуванні неминуче є ненадійними, навіть якщо вони ґрунтуються на виявлених на даний момент тенденціях розвитку окремих процесів;

- економіко–виробничі та екологічні системи, маючи властивість змінюватись і самоорганізовуватись, зберігають свою пристосованість і здатність до самовідновлення лише в певних межах, при перевищенні яких вони переходять в якісно інший стан;

- збитки від прорахунків у плануванні і відхилень при втіленні в життя природоохоронної політики надто великі, щоб можна було формувати і реалізовувати їх у режимі проб і помилок, обмежуючись реагуванням на порушення, що відбулися, без самонавчання всієї системи.

Ці обставини роблять нереальними надії на розробку «ідеальних» природоохоронних стратегій, які залишалися б стабільними тривалий час. Зміни, що вносяться в подібні стратегії, повинні базуватись на все глибших наукових теоріях і моделях динамічної оптимізації. Сам же контролюючий і корегуючий механізм природоохоронної політики повинен забезпечувати випереджувальне й оперативне внесення необхідних змін у природоохоронні дії, мати «пам'ять» не лише про тенденції зміни об'єктивних даних, а й володіти «базою знань» про системи аргументів та установок, які в минулому призвели до помилок або сприяли успіхам, знати і враховувати «ціну» і наслідки позитивного і негативного досвіду природоохоронної політики. Адаптивний підхід до управління природоохоронною діяльністю – одна з найважливіших передумов її ефективності.

Адаптація режиму управління здійснюється двома шляхами. По–перше, шляхом корегування стратегій природокористування і встановлення механізму прийняття оперативних рішень відповідно до умов, що змінюються і передбачаються. По–друге, природоохоронна політика може і повинна сама по собі активно впливати на формування сприятливих умов свого наступного розвитку – зокрема, шляхом підвищення рівня екологічної освіченості суспільства, нарощування природоохоронного потенціалу тощо. Мова йде, таким чином, не про пристосовуваність, а про активну адаптацію, яка досягається шляхом цілеспрямованої зміни зовнішнього середовища відповідно до перспективної мети охорони і раціонального використання природних ресурсів.

Настійна потреба поліпшення інформаційно–методичного забезпечення природоохоронної політики покликала до життя розвиток екологічного моніторингу.

В документах міжнародної конференції ООН з питань навколишнього середовища (Стокгольм, 1972) була висунута ідея моніторингу в формі національних систем постійного спостереження за змінами в біосфері з метою одержання достовірних відомостей зростання техногенного впливу на її компоненти, екологічного прогнозування і обґрунтування рішень щодо регулювання взаємодії техносфери з біосферою.

Моніторинг (від лат. monitor – той, що наглядає, нагадує) – спостереження, оцінка (порівняння з нормативними параметрами) і прогноз стану навколишнього середовища в зв'язку з господарською діяльністю людини; постійне і безперервне спостереження.

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обгрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні з 1991 р. створюється система державного моніторингу навколишнього середовища.

Екологічний моніторинг докiлля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформатизації і забезпечує регулярне оцінювання і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Моніторинг ефективності природоохоронної політики (МЕПП) є головною складовою загального моніторингу навколишнього середовища. При цьому реалізується система спостереження з передбаченням, основними функціями якої є:

- систематизація оперативної інформації про процеси, з точки зору наслідків яких у майбутньому може привести досягнутий стан, виходячи з розвитку в минулому;
- фільтрація оперативної інформації;
- визначення можливих альтернатив розвитку;
- одержання рекомендаційної інформації для органу управління на основі прогнозування наслідків різних варіантів розвитку.

Отже, в рамках системи моніторингу повинні забезпечуватися не лише збір і накопичення даних, а й оперативне виконання процедур аналізу, діагнозу і прогнозу, необхідних для здійснення управління в адаптованому режимі. Результати МНС дають змогу визначити завдання, які вимагають невідкладного розв'язання. Моніторинг забезпечує безперервний контроль за станом і використанням технологій природокористування, ефективністю існуючого механізму економічного та адміністративного регулювання відносин у цій сфері.

Питання для перевірки знань:

1. З якою метою здійснюється управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища?
2. З допомогою яких механізмів здійснюється державне управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища?
3. Що таке державна екологічна експертиза і в яких випадках її проведення є обов'язковим?
4. В чому полягає суть екологічного аудиту і в яких випадках він є обов'язковим на підприємстві?
5. Перелічіть основні функції управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища.
6. Яку інформацію містить заява про екологічні наслідки діяльності?
7. Які показники містить система екологічних нормативів?

Тема 11. Природоохоронна інфраструктура України

1. Система органів управління природокористуванням і охороною докiлля та їх повноваження.
  - 1.1. Державні органи управління загальної компетенції;
  - 1.2. Державні органи управління спеціальної компетенції;

а) Міністерство екології та природних ресурсів України та його повноваження у сфері охорони навколишнього середовища;

б) Держгеокадастр та його повноваження у сфері охорони навколишнього середовища;

в) Державне агентство водних ресурсів України: основні завдання в сфері природокористування;

г) Державне агентство лісових ресурсів України: основні завдання в сфері природокористування;

д) Державне агентство рибного господарства України: основні завдання в сфері природокористування;

е) Роль Державної екологічної інспекції та Державної служби геології та надр України в управлінні природокористуванням і охороні довкіллям.

2. Інші центральні органи виконавчої влади у забезпеченні раціонального природокористування.

3. Правові питання участі громадськості в управлінні природокористуванням та охороною довкілля.

1. Система органів управління природокористуванням і охороною довкілля та їх повноваження

В Україні існує система органів управління в галузі охорони навколишнього середовища – це юридично самостійні державні, самоврядні й громадські інституції, уповноважені здійснювати організаційно–розпорядчі, координаційні, консультативні, організаційно–експертні, контрольні та інші функції в галузі забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

До системи органів управління в галузі охорони навколишнього середовища належать: органи загальної та спеціальної компетенції. Органи загальної компетенції здійснюють управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища разом з іншими функціями і видами діяльності. Для органів спеціальної компетенції управління в екологічній сфері є основним напрямом їх діяльності.

До державних органів загальної компетенції належать Верховна Рада, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів АРК, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації (обласні, міські, районні).

Верховна Рада України: визначає основні напрями державної політики в галузі охорони природного середовища, затверджує державні екологічні програми, визначає правові основи регулювання відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища, приймає рішення про припинення діяльності підприємств і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, визначає повноваження місцевих рад, порядок організації та діяльності органів управління в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки, установлює правовий режим зон надзвичайної ситуації, оголошує такі зони на території держави та визначає статус потерпілих громадян.

Компетенція **Кабінету Міністрів України** відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища":

- здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики;
- забезпечує розробку державних цільових, міждержавних екологічних програм;
- координує діяльність центральних органів виконавчої влади, інших установ та

організацій України у питаннях охорони навколишнього природного середовища;

- встановлює порядок утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі Державного бюджету України та затверджує перелік природоохоронних заходів;

- розробляє та затверджує екологічні нормативи, ліміти використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів;

- керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим у галузі охорони навколишнього природного середовища на своїй території:

- виконує аналогічні Кабінету Міністрів функції;

- організує управління і контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, координує діяльність із здійснення державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, вод та відтворення водних ресурсів, охорони, використання та відтворення лісів, мисливських тварин, рослинного та тваринного світу.

Органи місцевого самоврядування здійснюють управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища у відповідному регіоні, керуючись законами "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про охорону навколишнього природного середовища".

Регіоналізація системи управління соціально–економічними процесами вимагає посилення ролі органів місцевого самоврядування в питаннях раціонального використання місцевого природно–ресурсного потенціалу. Органи місцевого самоврядування мають сповна використовувати надані їм ресурсними кодексами права і повноваження, щоб посилити вплив природного капіталу на темпи соціально–економічного піднесення. На даний момент **місцеві ради**:

- забезпечують реалізацію екологічної політики України;

- дають згоду на розміщення з урахуванням екологічних вимог на підвідомчій території підприємств, установ і організацій;

- затверджують з урахуванням екологічних вимог проекти планування й забудови населених пунктів, їх генеральні плани та схеми;

- видають і скасовують дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;

- затверджують місцеві екологічні програми;

- організовують вивчення навколишнього природного середовища;

- організовують у разі необхідності проведення екологічної експертизи;

- інформують населення про стан навколишнього природного середовища;

- організовують роботу з ліквідації екологічних наслідків аварії, залучають до цих робіт підприємства, установи й організації (незалежно від їх підпорядкування і форми власності) та окремих громадян;

- здійснюють контроль за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- припиняють господарську діяльність підприємств, установ та організацій у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища в межах своєї компетенції:

- здійснюють реалізацію рішень відповідних рад;

– координують діяльність підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідно села, селища, міста, незалежно від форм власності та підпорядкування;

– організують розробку місцевих екологічних програм;

– затверджують за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, ліміти на утворення і розміщення відходів;

– організують збір, переробку, утилізацію і захоронення відходів на своїй території;

– формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів;

– забезпечують систематичне та оперативне інформування населення, підприємств, установ, організацій та громадян про стан навколишнього природного середовища, захворюваності населення;

– організують екологічну освіту та екологічне виховання громадян;

– приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно–заповідного фонду місцевого значення.

До державних органів управління спеціальної компетенції належать: Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України); Державне агентство геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр України); Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України); Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство України); Державне агентство рибного господарства України (Держрибагентство України); Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція України); Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України).

Міністерство екології та природних ресурсів України відповідно до Указу Президента України від 13 квітня 2011 р. №452 є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінприроди України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Основними завданнями Мінприроди є:

– формування державної політики у сферах: охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах своєї компетенції біологічної, генетичної та радіаційної безпеки, поводження з відходами, пестицидами і агрохімікатами, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів (надр, поверхневих та підземних вод, внутрішніх морських вод і територіального моря, атмосферного повітря, лісів, тваринного і рослинного світу), відтворення та охорони земель, збереження, відтворення та невиснажливого використання біо– та ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі, організації, охорони та використання природно–заповідного фонду, охорони атмосферного повітря, збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату і адаптації до його змін і виконання у межах компетенції вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, розвитку водного господарства і меліорації земель, геологічного вивчення та раціонального використання надр;

– державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Міністерство екології та природних ресурсів та його органи на місцях:

– здійснюють комплексне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища в країні, проводять єдину політику з питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, координують діяльність міністерств, відомств, підприємств, установ і організацій у цій галузі;

– ведуть державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, а також за додержанням норм екологічної безпеки;

– забезпечують роботу державної екологічної інформаційної системи;

– затверджують нормативи, права, беруть участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

– здійснюють державну екологічну експертизу;

– видають дозволи на захоронення промислових, побутових та інших відходів, на скиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище та спеціальне використання природних ресурсів;

– обмежують чи припиняють діяльність підприємств і об'єктів (незалежно від їх підпорядкування та форм власності), якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням лімітів на викиди та скиди забруднюючих речовин;

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру було утворено Постановою Кабінету міністрів України № 442 від 10 вересня "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" шляхом реорганізації **Державного агентства земельних ресурсів України**.

Його діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України (далі – Міністр), входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері земельних відносин.

Держгеокадастр:

– розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Мінагрополітики України та в установленому порядку подає їх Міністру;

– вносить у встановленому порядку пропозиції щодо розпорядження землями державної та комунальної власності, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, регулювання земельних відносин;

– бере участь у розробленні та виконанні державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин, раціонального використання земель, їх відтворення та охорони, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, у проведенні моніторингу земель, територіальному плануванні, здійсненні топографо-геодезичної і картографічної діяльності;

– забезпечує підготовку та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, інших територій та об'єктів екомережі;

– готує в межах своїх повноважень і подає Міністрові пропозиції щодо формування інвестиційної політики у сфері використання та охорони земель, виходячи з пріоритетів структурного реформування економіки, а також пропозиції до проектів загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку України і Державного бюджету України;

– здійснює землеустрій відповідно до Закону України "Про землеустрій", у тому числі забезпечує проведення державної інвентаризації земель;

– забезпечує науково–експертне, аналітичне, інформаційне та методичне проведення землевпорядних, землеоціночних робіт, пов'язаних із земельними торгами, вживає організаційних заходів щодо проведення земельних торгів;

– проводить відповідно до законодавства моніторинг земель та охорону земель;

– здійснює ведення і адміністрування державного земельного кадастру та отримує інформацію про відведення земельних ділянок;

– здійснює державну реєстрацію земельних ділянок та обмежень у їх використанні;

– бере участь у державному регулюванні планування територій та розмежування земель державної і комунальної власності;

– створює інформаційну базу даних з питань реформування земельних відносин, землеустрою, охорони та проведення моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, оціночної діяльності і земельних торгів.

Забезпечення реалізації державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів покладено на **Державне агентство водних ресурсів України**. Положення про Держводагентство України затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. №453. Відповідно до покладених на нього завдань Держводагентство України:

– погоджує клопотання водокористувачів з обґрунтуванням потреби у воді в разі використання поверхневих вод;

– розробляє та бере участь у реалізації державних цільових, міждержавних і регіональних програм з питань водного господарства, меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

– забезпечує потребу населення і галузей економіки у водних ресурсах;

– здійснює моніторинг якості вод;

– забезпечує моніторинг стану зрошуваних та осушуваних земель;

– здійснює моніторинг водних об'єктів за радіологічними показниками на територіях, які піддалися радіоактивному забрудненню;

– здійснює моніторинг стану ґрунтів у зонах впливу меліоративних систем, прибережних зон водосховищ;

– здійснює заходи щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;

– погоджує договори оренди водних об'єктів;

– погоджує нормативи водопостачання; веде державний облік водокористування;

– веде державний водний кадастр у розділі "Водокористування";

– здійснює паспортизацію річок і джерел питного водопостачання.

Державне агентство лісових ресурсів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. Положення про Держлісагентство України затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 458 і передбачає виконання ним таких завдань:

– вносить пропозиції щодо загальнодержавних і регіональних (місцевих) програм з

охорони, захисту, використання та відтворення лісів, мисливських тварин, розвитку мисливського господарства;

- здійснює державне управління в галузі ведення лісового і мисливського господарства, а також державного контролю за дотриманням законодавства з ведення лісового господарства;

- здійснює державне управління територіями та об'єктами природно–заповідного фонду в лісах підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління;

- організовує ведення лісовпорядкування та мисливського впорядкування;

- веде державний лісовий кадастр та облік лісів;

- веде державний кадастр мисливських тварин, що перебувають на території України;

- здійснює державний контроль за дотриманням законодавства в галузі мисливського господарства і полювання;

- організовує роботу з укладання з користувачами мисливських угідь договорів про умови ведення мисливського господарства та здійснює контроль за виконанням цих договорів;

- веде державний облік чисельності і добування мисливських тварин;

- вносить пропозиції щодо вартості ліцензій на добування мисливських тварин, граничного рівня цін і тарифів на продукцію полювання, включаючи живу дичину;

- вносить пропозиції щодо лімітів і норм використання мисливських тварин;

- вносить пропозиції щодо розміру збору за видачу посвідчення мисливця, щорічної контрольної картки обліку добутої дичини;

- вносить пропозиції щодо такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства і полювання;

- видає в установленому порядку дозволи на використання мисливських тварин, що перебувають у державній власності, за винятком тих, що знаходяться на територіях та об'єктах природно–заповідного фонду;

- видає паспорти на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів;

- видає посвідчення мисливця та щорічну контрольну картку обліку добутої дичини та порушень правил полювання та деякі інші функції.

Державне агентство рибного господарства України утворюється для реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства. Відповідно до Положення про Держрибагентство України, затвердженого Указом Президента України від 16 квітня 2011 року № 484, зазначений орган:

- здійснює державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів у виключній (морській) економічній зоні України, територіальному морі, внутрішніх водоймах України, щодо риболовних суден, що плавають під Державним Прапором України відповідно до міжнародних договорів України;

- видає спеціальний дозвіл на ведення промислу водних живих ресурсів у виключній (морській) економічній зоні України;

- здійснює контроль за дотриманням правил рибальства;

- здійснює контроль за дотриманням лімітів і нормативів використання водних живих ресурсів;

- складає протоколи та розглядає справи про адміністративні правопорушення у

випадках, передбачених законом;

– бере участь у веденні державного кадастру тваринного світу.

Державна екологічна інспекція України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України (далі – Міністра).

Держекоінспекція України утворюється для забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Основними завданнями Держекоінспекції України є:

– внесення Міністрові пропозицій щодо формування державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

– реалізація державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів;

– додержанням режиму територій та об'єктів природно–заповідного фонду;

– нагляд за екологічною та радіаційною безпекою під час імпорту, експорту та транзиту вантажів і транспортних засобів, біологічною і генетичною безпекою щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів (ГМО) у відкритій системі;

– контроль та нагляд поводженням з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами) і небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами.

Положення про Держекоінспекцію України затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 року № 454.

Державна служба геології та надр України є центральним органом виконавчої влади, її діяльність забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр. Положення про Держгеонадра України затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 року №391.

Держгеонадра України відповідно до покладених на неї завдань:

– веде державний кадастр родовищ, запасів і проявів корисних копалин;

– веде державний резерв розвіданих родовищ дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;

– здійснює державну реєстрацію і облік робіт і досліджень, пов'язаних із геологічним вивченням надр;

– веде єдину інформаційну систему користування надрами;

– видає у встановленому порядку спеціальні дозволи на: геологічне вивчення родовищ корисних копалин, у тому числі промислову розробку родовищ корисних копалин; видобування корисних копалин; будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

– зупиняє та анулює в установленому порядку дію спеціальних дозволів на користування надрами, поновлює їх дію та виконує інші функції.

Донедавна одним з органів регулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища було **Державне агентство екологічних інвестицій України**, створене Указом Президента України від 13 квітня 2011 року №

455. Однак на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», дане агентство ліквідовано.

2. Інші центральні органи виконавчої влади у забезпеченні раціонального природокористування

Державне управління у сфері природокористування та охорони довкілля здійснюється також іншими центральними органами виконавчої влади, завданням яких є забезпечення реалізації державної політики в окремих галузях економіки чи сферах управління. До таких органів слід віднести: Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики України); Державну службу України з надзвичайних ситуацій; Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України); Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон України); Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (Міненергівугілля України); Міністерство фінансів України (Мінфін України); Міністерство інфраструктури України (Мінінфраструктури України).

Міністерство аграрної політики та продовольства України (Положення про Мінагрополітики України затверджено Указом Президента України від 23 квітня 2011 року) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації: державної аграрної політики, політики у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки України; державної політики у галузі рибного господарства та рибної промисловості, ветеринарної медицини, безпечності харчових продуктів, земельних відносин, лісового та мисливського господарства, нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Мінагрополітики:

- повинно здійснювати державний контроль за дотриманням земельного законодавства і порядку користування землею;
- відповідає за організацію охорони і раціонального використання земель, що перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств і організацій, за правильність застосування в сільському господарстві отрутохімікатів, розробку біологічних засобів боротьби з хворобами і шкідниками сільськогосподарських культур і насаджень, організацію економного використання води при зрошенні земель;
- здійснює контроль за рекультивацією земель. Воно організовує виконання комплексу протиерозійних заходів, включаючи роботи по полезахисному лісорозведенню;
- здійснює контроль за проведенням заходів по боротьбі з шкідниками, хворобами рослин, за дотриманням встановлених правил зберігання отрутохімікатів з тим, щоб не допустити потрапляння шкідливих речовин у сільськогосподарську продукцію і нагромадження їх у ґрунті і водоймах.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) (Положення "Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій" затверджено Указом Президента України від 16 січня 2013 року № 20/2013) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України, і забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також

гідрометеорологічної діяльності.

Міністерство охорони здоров'я України (Положення про МОЗ затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 року) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, формуванні державної політики у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських препаратів і медичних виробів, протидії ВІЛ–інфекції СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово–комунального господарства України (Положення про Мінрегіон України затверджено Указом Президента України від 31 травня 2011 року) здійснює формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово–комунального господарства, благоустрою населених пунктів, поводження з побутовими відходами.

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (Положення про Міненерговугілля України затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 р.) відповідно до покладених на нього завдань визначає пріоритетні напрями розвитку паливно–енергетичного комплексу; формує та реалізує заходи щодо здійснення енергетичного нагляду та дотримання якості вугільної продукції; приймає рішення щодо введення підземних сховищ нафти, газу чи продуктів їх переробки у дослідно–промислову та промислову експлуатацію; здійснює моніторинг ринку газу, нафти, нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини; затверджує проект ліквідації та консервації вугледобувного підприємства.

Міністерство фінансів України (Положення про Мінфін України затверджено Указом Президента України від 8 квітня 2011 року) забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, у тому числі тих, які стосуються охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, використання природних ресурсів.

Міністерство інфраструктури України (Положення про Мінінфраструктури України затверджено Указом Президента України від 12 травня 2011 року) здійснює формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері транспорту, туризму, діяльності курортів, дорожнього господарства та ін.

3. Правові питання участі громадськості в управлінні природокористуванням та охороною довкілля

Залучення громадськості до управління було і є одним із найважливіших шляхів реалізації екологічної політики держави. До громадських природоохоронних (екологічних) організацій в сій час належали: товариства охорони природи; громадські інспекції з охорони окремих природних ресурсів або навколишнього природного середовища; студентські дружини по охороні природи; масові громадські організації, що об'єднували своїх членів за професійними, територіальними, віковими та іншими ознаками (профспілки, молодіжні, науково–технічні і спортивні товариства, трудові колективи, добровільні народні дружини тощо).

Надзвичайно важливим і актуальним залишається це питання і сьогодні. Його правовою основою є ст. 36 Конституції України, відповідно до якої громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних,

соціальних, культурних та інших інтересів, у тому числі й екологічних. Таке право є одним із невід'ємних прав, закріплених Загальною декларацією прав людини, іншими основоположними міжнародними юридичними документами.

Участь громадськості в управлінні природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища реалізується крізь призму повноважень громадських організацій і об'єднань, що виконують екологічні функції. Відповідно до ст. 21 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" громадські природоохоронні організації мають право:

- брати участь у розробці планів, програм по охороні навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми;
- брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;
- виступати з ініціативою проведення всеукраїнського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;
- проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення;
- вносити до відповідних органів пропозиції про організації територій та об'єктів природно–заповідного фонду.

В Україні існує близько 30 громадських об'єднань і організацій, асоціацій і груп екологічної спрямованості національного рівня і більше 350 – місцевого рівня. Серед них Українське товариство охорони природи, Українське товариство мисливців і рибалок, асоціація "Зелений світ", Українська молодіжна екологічна ліга, Національний екологічний центр, Українська екологічна академія наук та деякі інші.

Важлива роль в управлінській екологічній діяльності громадськості України належить громадським інспекторам з охорони довкілля. Відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженого наказом Мінприроди України від 27 лютого 2002 року, громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, які досягли 18–річного віку і мають досвід природоохоронної роботи, а також пройшли співбесіду в органах Держекоінспекції.

Громадські інспектори мають право:

- спільно з працівниками органів Держекоінспекції, інших державних органів, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів;
- за направленням органу Держекоінспекції, який призначив громадського інспектора, проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок;
- складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства, відповідальність за які передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, і подавати їх відповідному органу Держекоінспекції для притягнення винних до відповідальності;
- доставляти осіб, які вчинили порушення природоохоронного законодавства, до

органів місцевого самоврядування, органів внутрішніх справ та штабів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, якщо особу порушника не може бути встановлено на місці порушення;

– брати участь у підготовці для передачі до судових органів матеріалів про відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та виступати в ролі свідків;

– брати участь у проведенні громадської екологічної експертизи відповідно до Закону України "Про екологічну експертизу";

– одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації.

Питання для перевірки знань:

1. Що таке природоохоронна інфраструктура? Яке її значення?
2. Назвіть основні органи управління в галузі охорони навколишнього середовища.
3. Які функції покладені на місцеві органи самоврядування у проведенні екологічної політики?
4. Які структури в Україні належать до державних органів управління спеціальної компетенції?
5. Які основні функції покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України?
6. Назвіть основні напрями роботи Держгеокадастру України.
7. Яким чином реалізується участь громадськості в управлінні природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища ?

Тема 12. Екологічна політика держави

1. Необхідність охорони навколишнього середовища.
2. Екологічна політика: суть та значення.
3. Мета і принципи екологічної політики.
4. Стратегічні цілі і завдання національної екологічної політики
5. Завдання національної екологічної політики, спрямовані на екологічно збалансоване використання природних ресурсів.
6. Інструменти національної екологічної політики та напрями їх вдосконалення.

1. Необхідність охорони навколишнього середовища

В Україні вже досить давно відбулися структурні деформації народного господарства, коли перевага віддавалася розвитку сировинно–видобувних – найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, використання яких у промисловості й сільському господарстві здійснювалося найбільш «дешевим» способом – без будівництва відповідних очисних споруд.

Протягом багатьох десятиків років природокористування носило економічно неприродний, руйнівний характер. Держава в домаганні досягти високих економічних показників, злочинно нехтувала екологічними пріоритетами в природокористуванні. Використання природних ресурсів у народному господарстві здійснювалась переважно без чітко окресленого еколога–економічного обґрунтування. В подальшому це призвело до загрозливого порушення екологічного балансу.

Не було ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів захисту навколишнього природного середовища.

Головними причинами, що призвели до загрозливого стану довкілля, є такі:

- застаріла технологія виробництва, зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури;
- висока енергоємність та матеріалоємність, що перевищують у 2–3 рази відповідні показники розвинутих країн;
- високий рівень концентрації промислових об'єктів та інтенсивне сільське господарство;
- несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв;
- відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів;
- відсутність належного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем;
- відсутність належного контролю за охороною довкілля;
- низька екологічна свідомість суспільства;
- фінансування і здійснення природоохоронних заходів за залишковим принципом.

Ці причини призвели до високого техногенного навантаження на природне середовище, до його деградації, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря і земель, нагромадження у величезних кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних відходів виробництва. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до значного погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, що загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією всього народу України.

Антропогенне та техногенне навантаження на навколишнє природне середовище в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу та продовжує зростати.

Тривалість життя в Україні становить у середньому близько 66 років (у Швеції – 80, у Польщі – 74 роки). Значною мірою це зумовлено антропогенним навантаженням на навколишнє природне середовище, зокрема його забрудненням підприємствами головним чином гірничо-видобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетичного сектору.

В Україні найвищий в Європі рівень розораності земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів. Питома вага орних земель в Україні становить 55%. Проте понад 31 із 42 млн га сільськогосподарських угідь зазнають водної та вітрової ерозії, 10 млн. га мають підвищену кислотність, 4,7 млн. га – землі засолені й солонцюваті. За останні 15 років із сільськогосподарського обороту вилучено 450 тис га, з яких 97% – колишні високопродуктивні землі.

Щільність викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря останнім часом становить понад 130 кілограмів на кожного мешканця України, що в кілька разів перевищує зазначений показник у розвинутих країнах світу.

Найвищий рівень забруднення в містах Донецьку, Маріуполі, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Лисичанську, Кривому Розі, Дніпродзержинську, Луганську, Макіївці, Полтаві, Ялті, Києві.

Високий рівень хімічного і бактеріологічного забруднення має акваторія Азовського моря, особливо в районах Маріуполя і Бердянська. Чорне море має дуже

забруднені акваторії біля Одеси і Каркінітського лиману.

В Україні на 1 жителя припадає 1130 м³ води за рік, що в 15 разів менше, ніж у країнах Європи. Гострий дефіцит води відчувають райони Донбасу, Криму, Придніпров'я. Забруднено річки, зокрема Дніпро, Сіверський Донець та інші. Унаслідок порушення гідрологічного режиму з карти України нині зникло багато малих річок, озер та інших водоймищ.

Зараз в Україні неякісну воду п'є 17% населення, що спричиняє жовчнокам'яні захворювання, вірусний гепатит.

Значна частина водних об'єктів втратила природну чистоту, порушена їх здатність до самоочищення. У ряді областей обсяг скидання забруднених вод у річки перевищує обсяг природного стоку. Водні об'єкти забруднені сполуками важких металів, азоту, сульфатами, нафтопродуктами і фенолами. За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, серед 122 країн світу посідає 95 місце. Особливе занепокоєння викликає стан водопостачання сільського населення, оскільки централізованим водопостачанням забезпечено лише 25 % сільських населених пунктів України.

Витрати свіжої води на одиницю випущеної продукції в Україні перевищують аналогічні показники у Франції в 2,5 рази, Німеччині та Великобританії – у 4,3 рази.

Вітчизняними підприємствами та іншими суб'єктами господарювання не створено систему екологічного управління та екологічного маркування продукції. На 2009 рік в Україні налічується 1630 підприємств, що отримали сертифікати системи управління якістю, в тому числі 55 – системи екологічного управління. Лише для 256 видів продукції 27 товаровиробників отримали екологічний сертифікат на відповідність міжнародним екологічним критеріям згідно з вимогами міжнародних стандартів серії ISO 14000.

Останнім часом розпочалася торгівля токсичними відходами, яка набула міжнародних масштабів. Але в 1992 р. 80 держав заборонили ввезення до себе токсичних відходів. Україна не увійшла до їх складу, тому лише за останні роки було здійснено близько 40 спроб захоронити на її території шкідливих речовини (230 т промислових відходів та понад 100 т хімікатів, 390 т пластикових упаковок тощо. В Україну у великих обсягах надходили імпорتنі пестициди, які заборонені на Заході і використовуються у нас через відсутність відповідних законів, низькі вимоги до якості пестицидів та екологічну неосвіченість бізнесменів.

На сьогоднішній день у державі накопичено понад 35 млрд. тонн відходів, 17 % її території зазнає підтоплення та понад 18 % вражено інтенсивною ерозією.

За браком коштів екологічні проблеми в Україні нині практично не вирішуються, хоч деякі з них стають дедалі загрозливішими. Система організації управління природокористуванням, охороною навколишнього середовища, контролю за цими процесами, що формувалася в адміністративно–командній системі та за державної власності на всі національні багатства, виявилася неспроможною здійснювати ефективне екологічне регулювання розвитку продуктивних сил суспільства, розв'язувати складні еколого–економічні проблеми.

2. Екологічна політика: суть та значення

Відсутність ефективної системи управління в сфері охорони навколишнього природного середовища та повільне проведення структурних реформ і модернізації технологічних процесів зумовлює необхідність здійснення державою **екологічної політики** – це комплекс заходів, спрямованих на охорону навколишнього середовища,

збереження і відновлення природних ресурсів, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвитку природоохоронної освіти і виховання, правову охорону екологічних систем з метою забезпечення оптимальних умов природокористування. Екологічна політика визначається також як організаційна та регулятивно-контрольна діяльність суспільства і держави, спрямована на охорону та оздоровлення природного середовища, ефективне поєднання функцій природокористування і природоохорони, забезпечення нормальної життєдіяльності та екологічної безпеки громадян.

Формує, забезпечує та реалізує державну політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України), тобто саме це Міністерство здійснює нормативно-правове регулювання, комплексне управління та екологічний контроль щодо охорони, використання і відтворення природних ресурсів.

Як свідчить досвід, проводити ефективну політику невиснажливого розвитку в державі досить важко навіть за умов економіки, що процвітає. Тим складнішою виглядає ця проблема в Україні, яка переживає успадковану системну кризу і змушена одночасно вирішувати безліч проблем: економічних, соціальних, екологічних.

Виходячи з цього, в Україні розроблені «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики на період до 2020 року». Цей документ визначає не лише мету та пріоритетні завдання охорони довкілля, а й механізми їх реалізації.

Державна екологічна політика передбачає:

- екологічно раціональне використання природного та соціально-економічного потенціалу держави, збереження сприятливого середовища життєдіяльності суспільства;
- соціально-екологічне та економічно раціональне вирішення проблем, які виникають у результаті забруднення довкілля, небезпечних природних явищ, техногенних аварій і катастроф;

- розвиток міжнародного співробітництва щодо збереження біорізноманіття природи, охорони озонового шару атмосфери, запобігання антропогенній зміні клімату, захисту лісів і лісовідновлення, транскордонного забруднення довкілля, відновлення природного стану Дніпра, Дунаю, Чорного і Азовського морів.

До основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів належать:

- гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

- поліпшення екологічного стану басейнів річок України та якості питної води;

- стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

- будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;

- запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;

- формування збалансованої системи природокористування та адекватна структурна перебудова виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві, на транспорті;

- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа.

Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено

відповідно до статті 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Державна політика у сфері екології, як і будь якій іншій сфері повинна базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система, особливо у перехідний період повинна бути еластичною, тобто вміти швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватися до змін занадто складного середовища. І це є дуже ефективним засобом подолання екологічної кризи та забезпечення природоохоронної функції держави.

3. Мета і принципи екологічної політики

Метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально–економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Нормативне закріплення системи принципів охорони навколишнього природного середовища міститься в ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка виділяє наступні **принципи**:

- а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;
- б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;
- е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;
- є) обов'язковість екологічної експертизи;
- ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;
- з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;
- и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- і) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питання охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Національна екологічна політика базується на принципах:

– екологічної відповідальності, який потребує запровадження відповідальності за будь-які порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

– запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах державної екологічної експертизи, а також проведення державного моніторингу навколишнього природного середовища;

– інтеграції питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) в секторальну політику на тому ж рівні, що й економічні та соціальні цілі;

– "забруднювач та користувач платять повну ціну", який передбачає запровадження для забруднювача стимулів щодо зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище та повної відповідальності користувача за стан наданих йому у користування природних ресурсів, а також зменшення впливу його діяльності (бездіяльності) на стан цього середовища;

– міжсекторального партнерства та залучення до реалізації політики усіх заінтересованих сторін, який наголошує, що лише шляхом спільного розв'язання нагальних проблем можливо забезпечити успішну реалізацію екологічної політики.

– участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства;

– доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації;

– державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

4. Стратегічні цілі і завдання національної екологічної політики

Основними стратегічними цілями національної екологічної політики є:

– досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища;

– підвищення рівня суспільної екологічної свідомості;

– поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;

– удосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом включення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки;

– удосконалення регіональної екологічної політики, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище;

– припинення втрат біо- та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвиток заповідної справи;

– забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів.

Основними завданнями національної екологічної політики є такі:

1) досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, що передбачає:

- проведення оцінки та послідовне зниження екологічних ризиків для здоров'я людини;

- упровадження системи екологічного маркування товарів і продуктів харчування;
- приведення якості питної води у відповідність з європейськими стандартами;

2) підвищення рівня суспільної екологічної свідомості, що здійснюватиметься шляхом:

- створення державної системи інформування населення про стан навколишнього природного середовища та заходи щодо його поліпшення, а також відповідної бази геоінформаційних даних;

- створення мережі загальнодержавної автоматизованої інформаційно–аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, що включатиме, зокрема, національну систему кадастрів природних ресурсів, реєстри викидів та перенесення забруднюючих речовин

- залучення громадськості до участі у розв'язанні екологічних проблем, проведення постійних консультацій з громадськістю стосовно рішень, спрямованих на поліпшення навколишнього природного середовища та активне формування у населення громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища;

- сприяння впровадженню системи безперервної екологічної освіти в інтересах екологічно збалансованого розвитку для всіх вікових та професійних категорій населення;

3) підвищення якості повітря та запобігання змінам клімату, що здійснюватиметься шляхом:

- технічного переоснащення виробничого комплексу на основі впровадження інноваційних проєктів, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів;

- оптимізації структури енергетичного сектору економіки на основі використання енергетичних джерел з низьким рівнем викидів вуглецю, у тому числі нарощування обсягів використання відновлюваних і нетрадиційних джерел енергії;

4) підвищення якості поверхневих і підземних вод, що здійснюватиметься шляхом:

- значного підвищення ефективності виконання комплексних програм з упровадження нових технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві та на транспорті;

- підвищення ефективності технологій очищення виробничих стічних вод та утилізації їх осадів, зменшення скидів у водойми висококонцентрованих стічних вод через систему централізованої каналізації;

- зниження рівня забруднення водних ресурсів унаслідок використання мінеральних добрив, синтетичних миючих засобів, нафтопродуктів та хімічних засобів захисту рослин;

- подолання кризового стану системи водопровідно–каналізаційного господарства та підвищення ефективності комунальних очисних споруд;

5) забезпечення екологічної безпеки, усунення збільшення навантаження на навколишнє природне середовище, що здійснюватиметься шляхом:

- переходу на інтегровані дозволи, що видаються за принципом "єдиного вікна", та удосконалення порядку видачі дозволів на викиди і скиди забруднюючих речовин, розміщення відходів;

- удосконалення системи управління відходами з урахуванням міжнародних

стандартів та нормативів;

– забезпечення стимулювання виробників до застосування екологічно безпечних ресурсо– та енергозберігаючих технологій, підвищення ролі еколого–економічних інструментів та більш ефективного впровадження принципу "забруднювач та користувач платять повну ціну";

– зменшення обсягів викидів і скидів шкідливих речовин, мінімізації утворення відходів та комплексного використання матеріально–сировинних ресурсів, у тому числі за рахунок стимулювання виробників до більш інтенсивного впровадження системи надання сервісних послуг замість реалізації готової продукції;

– забезпечення екологічно безпечного зберігання та видалення небезпечних відходів, максимально можливої утилізації відходів за рахунок прямого повторного чи альтернативного використання їх ресурсно–цінної складової та безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації;

– стимулювання виробників до запровадження системи екологічного менеджменту з метою зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Екологізація промисловості передбачає:

– розроблення методології визначення ступеня екологічного ризику для навколишнього природного середовища, обумовленого виробничою діяльністю екологічно небезпечних об'єктів;

– упровадження новітніх наукових досягнень, енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів;

– удосконалення еколого–економічного механізму з метою стимулювання впровадження екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем, широке застосування екологічного аудиту та сертифікації виробництва;

– налагодження ефективного екологічного контролю з метою управління техногенним навантаженням, раціональним використанням природних ресурсів і розміщенням продуктивних сил;

– упровадження екологічно ефективних методів організації виробництва, принципів корпоративної соціальної відповідальності, більш чистого виробництва з метою зменшення обсягів викидів і скидів, мінімізації утворення відходів та комплексного використання матеріально–сировинних ресурсів, у тому числі вторинних;

– удосконалення системи обліку відходів та статистичної звітності щодо утворення, накопичення та утилізації відходів;

– розвиток державної системи моніторингу навколишнього природного середовища.

Екологізація транспорту передбачає:

– розвиток екологічно безпечних видів транспорту;
упровадження інноваційних проектів, спрямованих на зменшення рівня шумового забруднення;

– оптимізацію дорожнього руху на території великих міст, подальший розвиток громадського електротранспорту;

– підтримку використання автотранспортних засобів, що відповідають європейським стандартам;

– підвищення вимог до забезпечення екологічної безпеки та надійності трубопровідного транспорту;

– гармонізацію планів розвитку транспортної структури з вимогами, принципами та пріоритетами розвитку екомережі, невиснажливого використання, відтворення та

збереження біо– та ландшафтного різноманіття;

- стимулювання використання альтернативних видів палива.

Екологізація енергетики передбачає:

- підвищення енергоефективності виробництва;
- розвиток альтернативної енергетики;
- мінімізацію негативного впливу атомної енергетики на довкілля;
- упровадження в енергетиці сучасних технологій та інноваційних проектів, що забезпечать зменшення викидів забруднюючих речовин, зниження рівня шумового та електромагнітного забруднення, збільшення обсягів теплової та електричної енергії;

б) удосконалення регіональної екологічної політики, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище, що передбачає:

- розв'язання нагальних екологічних проблем у промислово розвинутих регіонах;
- проведення класифікації регіонів за рівнями техногенно–екологічних навантажень, створення банків геоінформаційних даних та карт техногенно–екологічних навантажень;
- удосконалення планування територіальної структури міст, зменшення концентрації і навантаження промислових об'єктів на обмеженій території;
- припинення руйнування навколишнього природного середовища великих міст, скорочення площі зелених насаджень міст і зелених зон, зниження рівня забруднення водойм, шумового та електромагнітного забруднення;
- підвищення ефективності функціонування системи водозабезпечення та водовідведення, модернізацію та реконструкцію очисних споруд населених пунктів, будівництво очисних споруд за новітніми технологіями;
- упровадження інструменту стратегічної екологічної оцінки регіональних планів і програм;

7) припинення втрат біо– та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвиток заповідної справи, що передбачає:

- збереження біорізноманіття, подальший розвиток системи його невиснажливого використання і відтворення;
- зниження рівня забруднення Азовського і Чорного морів, відновлення морських екосистем, охорону і збереження морського біо– та ландшафтного різноманіття;
- збереження у межах територій та об'єктів природно–заповідного фонду рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин, біотичних угруповань та типів природних середовищ;
- створення спеціальних центрів (розсадників, розплідників тощо) із збереження та відтворення у навколишньому природному середовищі видів рослинного та тваринного світу, занесених до Червоної книги України;
- припинення катастрофічного зменшення запасів водних живих ресурсів унаслідок їх надмірної експлуатації та погіршення стану навколишнього природного середовища;
- створення державної геоінформаційної системи об'єктів екомережі.

5. Завдання національної екологічної політики, спрямовані на екологічно збалансоване використання природних ресурсів, такі:

1) охорона водних ресурсів, екологізація водного господарства, що передбачає:

- підвищення ефективності водокористування шляхом запровадження економічних стимулів на басейновому рівні та повного відшкодування витрат;
- зменшення обсягів використання води для потреб виробництва і житлово–

комунального господарства;

- збільшення обсягу збирання та очищення зворотних вод;
- упровадження системи відшкодування повної вартості послуг з водопостачання і раціонального використання водних ресурсів з урахуванням стимулювання до вжиття заходів водозаощадження;

2) охорона земельних ресурсів, екологізація сільського господарства, що передбачає:

- забезпечення широкого впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій землекористування;

- удосконалення державної системи моніторингу земель, ведення земельного кадастру та землеустрою;

- розширення площі лісів, полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень відповідно до науково обґрунтованих показників;

- розроблення технологій з відновлення виведених з ріллі деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь;

- сприяння розробленню та широкому впровадженню нових біологічних засобів захисту рослин у сільськогосподарському виробництві;

- забезпечення екологічно допустимого сільськогосподарського навантаження на ґрунтовий покрив;

- забезпечення широкого впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій ведення сільського господарства;

3) невиснажливе використання тваринних та рослинних ресурсів, екологізація лісового господарства, що передбачає:

- запровадження принципу гнучкого управління використанням природних ресурсів, у тому числі постійного моніторингу кількісних та якісних показників таких ресурсів під час їх використання;

- передбачення можливості коригування процесу використання природних ресурсів з урахуванням результатів моніторингу, включаючи їх видову зміну та припинення виснажливого використання;

- установа ціни обґрунтованої ціни біоресурсів з урахуванням їх несировинної цінності, розміру плати за спеціальне використання та вдосконалення дозвільно-ліцензійної діяльності у цій сфері;

- відновлення чисельності рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин;

- запровадження системи повної відповідальності постійного користувача за стан наданих у користування лісів;

- забезпечення розширеного відтворення лісів і збільшення лісистості країни;

- забезпечення підтримки лісового господарства шляхом поєднання заходів державного регулювання та впровадження ринкового механізму.

4) екологічно стале надрокористування, що передбачає:

- створення умов для ефективного, екологічно збалансованого розвитку надрокористування на основі впровадження нових технологій, комплексного використання ресурсів надр, рекультивації територій;

- видачу спеціальних дозволів на користування надрами з метою їх геологічного вивчення та видобування корисних копалин за умови забезпечення повноти розробки родовищ корисних копалин.

6. Інструменти національної екологічної політики та напрями їх

вдосконалення

Необхідність переорієнтації зусиль з формування політики на її практичне проведення, удосконалення і наближення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища до європейського, зміцнення інституціонального потенціалу природоохоронної діяльності та створення ефективних інструментів екологічної політики передбачають, зокрема:

- стимулювання виробників до зміни моделі ресурсоємного виробництва, впровадження стандартів системи управління навколишнім природним середовищем;

- підвищення ролі еколого–економічних інструментів для регулювання охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

- удосконалення системи державного контролю, зокрема формування єдиної системи контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, виключення дублювання функцій контролю різними уповноваженими органами виконавчої влади;

- посилення відповідальності забруднювачів, зокрема підвищення нормативів діючої системи екологічного податку до рівня, що стимулює суб'єктів господарювання скорочувати обсяги забруднення; підвищення фінансової відповідальності порушників законодавства, розширення бази оподаткування, розроблення нових правил проведення оцінки збитку на основі фактичних витрат на відновлювальні заходи;

- реформування системи видачі дозволів, зокрема перехід до видачі комплексних дозволів для забруднювачів за принципом "єдиного вікна", спрощення процедури для малих і середніх підприємств, розроблення системи технологічних нормативів на викиди, скиди, розміщення відходів;

- гармонізація національного екологічного законодавства про охорону навколишнього природного середовища з європейським та нормами міжнародного права; розроблення проекту Екологічного кодексу України, забезпечення прийняття та дотримання його основних вимог;

- удосконалення економічного та фінансового механізмів реалізації національної екологічної політики, визначення джерел фінансування шляхом:

- 1) визначення пріоритетності фактора бюджетного та податкового регулювання. Це зумовлює необхідність збільшення в дохідній частині бюджету частки природно–ресурсних платежів, розвиток системи регуляторів, спрямованих на стимулювання суб'єктів господарювання до виробництва екологічно безпечних видів продукції та надання послуг у цій сфері;

- 2) удосконалення та встановлення більш жорсткого контролю за здійсненням платежів за понаднормативне забруднення навколишнього природного середовища;

- 3) підвищення стимулюючої функції екологічного податку з метою стимулювання суб'єктів господарювання до впровадження екологічно безпечних технологій.

- 4) удосконалення діючого економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів в умовах переходу до ринкових відносин як головної складової системи екологічного управління. При цьому стимулювання заходів з охорони і відтворення природно–ресурсного потенціалу держави забезпечуватиметься за рахунок створення відповідних економічних умов (інвестиційних, податкових, кредитних тощо);

- 5) здійснення видатків на охорону навколишнього природного середовища в обсязі, не меншому ніж надходження коштів до державного та місцевих бюджетів від збору за спеціальне використання природних ресурсів, за

забруднення навколишнього природного середовища, штрафних санкцій та відшкодування заподіяних збитків внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. При цьому головним джерелом видатків на охорону навколишнього природного середовища повинні бути кошти підприємств–забруднювачів, що зумовлює необхідність створення фінансового механізму залучення приватного капіталу в природоохоронну діяльність (наприклад, лізинг).

Важливим джерелом фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища є фонди охорони навколишнього природного середовища, порядок використання коштів яких потребує реформування.

Для розв'язання регіональних екологічних проблем важливо залучати також кошти місцевих бюджетів.

Незадіяним повною мірою джерелом коштів на потреби охорони навколишнього природного середовища є міжнародна технічна допомога та впровадження так званих гнучких механізмів Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

Питання для перевірки знань:

1. Якими нормативно–правовими актами регулюється здійснення екологічної політики в Україні?
2. На основі яких принципів здійснюється екологічна політика в Україні?
3. Назвіть основні стратегічні цілі екологічної політики в нашій державі.
4. Назвіть основні завдання екологічної політики.
5. Які заходи передбачає екологізація промисловості?
6. Які заходи передбачає екологізація транспорту?
7. Які заходи передбачає екологізація енергетики?

Тема 13. Нормативно–правова база забезпечення раціонального природокористування

1. Суть та значення екологічного права.
2. Система екологічного законодавства України.
3. Екологічні права та обов'язки громадян.
4. Міжнародний досвід екологічного законодавства.

1. Суть та значення екологічного права

Стокгольмська декларація з навколишнього середовища (16 червня 1972 р.) є базовим актом для міжнародного права навколишнього середовища. Вона – не міжнародний договір, а політико–правовий документ (так зване «м'яке право»). Стокгольмська декларація складається із преамбули та 26 статей–принципів. Декларація починається із визнання права людини жити у сприятливому довкіллі і обов'язку його охороняти (Принцип 1). Декларація визначила основні напрямки та принципи міжнародно–правової охорони довкілля у таких сферах як раціональне використання природних ресурсів, збереження флори і фауни, попередження забруднення довкілля (включаючи моря), зв'язок між охороною довкілля та соціально–економічним розвитком, демографічні питання, управління охороною довкілля, наукові дослідження та освіта. Окрім визначення природоохоронних завдань і напрямків співпраці, Стокгольмська декларація вперше закріпила ряд міжнародно–правових принципів: принцип суверенного права держав розробляти свої природні ресурси та відповідальності за завдання шкоди довкіллю інших держав (Принцип 21), принцип

співробітництва у вирішенні екологічних проблем (Принцип 24).

Проведення Стокгольмської конференції спонукало до ряду наукових міжнародних досліджень, які вийшли у 1972 р. Два таких дослідження мали значний вплив на розвиток міжнародного права навколишнього середовища — «Межі росту» (дослідження було виконане на замовлення Римського клубу) та звіт «Тільки одна Земля». Так, звіт «Тільки одна земля» вперше підняв питання взаємозв'язку між охороною навколишнього середовища та розвитком (зокрема, теза про те, що людство повинно взяти на себе зобов'язання з управління планетою).

Екологічне право – самостійна комплексна галузь права, що поєднує сукупність еколого–правових норм, які регулюють суспільні екологічні відносини з метою охорони життя і здоров'я громадян, захисту їхніх екологічних прав і свобод, раціонального природокористування і забезпечення якості довкілля в інтересах сьогодення і майбутніх поколінь.

Мета екологічного права:

- регулювання і забезпечення ефективного використання природних ресурсів;
- забезпечення якості навколишнього природного середовища;
- гарантування екологічної безпеки, реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Екологічні правовідносини – це складна галузь суспільних відносин, які охоплюють відносини щодо використання, відтворення і охорони різних об'єктів природи. Суб'єктами екологічних відносин є сторони, між якими вони виникають. Об'єктом екологічних відносин може бути як об'єкт природи в цілому, так і його частина. Залежно від об'єктів природи їх можна поділити на відносини, що виникають із приводу використання і охорони земель, вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного світу, надр, і природно–заповідного фонду. Кожна група екологічних правовідносин регулюється і охороняється відповідним видом правових норм і принципів та галуззю законодавства: земельним, водним, лісовим, про тваринний світ, атмосферне повітря, надра, природно–заповідний фонд. Кожна з перерахованих галузей законодавства має свою мету, але вони тісно взаємопов'язані між собою і складають єдину систему екологічного законодавства.

Предметом екологічного права є нормативно врегульовані суспільні екологічні відносини, щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Систему екологічного права складають екологічні норми, принципи та інститути. **Екологічні норми** – це одиничні, формально–визначені, загальнообов'язкові правила поведінки за допомогою яких регулюються суспільні відносини із приводу охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні правовідносини). **Принципи екологічного права** – це головні, основоположні правила, які визначають загальну спрямованість і найсуттєвіші риси правового регулювання екологічних суспільних відносин. До найважливіших із них необхідно віднести принципи:

- переваги державної власності на землю, воду, ліси, надра та інші об'єкти природи;
- державного управління природокористуванням і охороною природи;
- поєднання раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- комплексного підходу до природокористування і охорони природи;
- поєднання заходів щодо стимулювання і відповідальності у справі використання

та охорони природних ресурсів;
– законності в екологічних відносинах.

2. Характеристика основних нормативно–правових актів в сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища

Основним джерелом екологічного права України є **Конституція України**, яка закріплює основи екологічного права. Так ст. 16 Основного Закону встановлює, що "Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави". А ст. 50 передбачає, що "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. На будь–яку особу, що перебуває в Україні, покладається також конституційний обов'язок не заподіювати шкоди природі відповідно до ст. 66 Конституції України.

Головною метою всієї системи екологічного законодавства України, як і екологічного права в цілому, є забезпечення реалізації екологічних прав громадян та виконання ними передбачених законодавством обов'язків.

Загалом, досить поширеними джерелами екологічного права є укази Президента та постанови Кабінету Міністрів України, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин у галузі використання, відтворення і охорони природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки населення України. Серед найбільш відомих постанов Кабінету Міністрів України, які присвячені врегулюванню та охороні екологічних праввідносин, слід насамперед, згадати такі: "Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля" від 30 березня 1998 р., "Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів" від 17 вересня 1996 р., "Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища" від 7 травня 1998 р. тощо.

Самостійними джерелами екологічного права є накази й інструкції міністерств та інших органів центральної виконавчої влади та акти місцевих органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування.

Основа правової охорони навколишнього природного середовища – це комплекс норм земельного, водного, лісового повітряного законодавства, законодавства про надра тощо.

Екологічне регулювання в Україні здійснюється через відповідні нормативно–правові акти. Упродовж 1991–1995 рр. ухвалено низку екологічних законів. Одним з основних нормативних актів є **Закон України «Про охорону навколишнього середовища» (1991 р.)** Закон визначає засади та рамки діяльності щодо захисту довкілля, передбачає реалізацію державних екологічних програм, стверджує право власності на природні ресурси. Законом визначено такі цілі: регулювання захисту довкілля, використання природних ресурсів і підтримання екологічної безпеки; запобігання можливій шкоді довкіллю від економічної та іншої діяльності; збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, які є частиною історичної та культурної спадщини України.

В ньому викладено загальні положення, екологічні права та обов'язки громадян,

функції рад народних депутатів, а також повноваження органів управління у сфері охорони природи, висвітлено питання спостереження, прогнозування, обліку та інформації в галузі охорони довкілля, питання екологічної експертизи, контролю й нагляду, регулювання використання природних ресурсів, економічних механізмів забезпечення охорони природи. Наведено також положення про заходи, пов'язані з екологічною безпекою, надзвичайними екологічними ситуаціями, про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства та про міжнародні зносини України у сфері охорони довкілля.

Іншими нормативно-правовими актами у ній сфері є: Закони України «Про природно-заповідний фонд» (1992 р.), «Про тваринний світ» (1993 р.), Кодекс України про надра (1994 р.). Закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995 р.), «Про екологічну експертизу» (1995 р.), «Про виключну (морську) економічну зону України» (1995 р.), Водний кодекс України (1995 р.), Закони України «Про утилізацію радіоактивних відходів» (1995 р.), «Про відходи» (1998 р.), «Про рослинний світ» (2000 р.), «Про охорону атмосферного повітря» (2001 р.), Земельний кодекс України (2001 р.), «Про охорону земель» (2003 р.), «Про землеустрій» (2003 р.). Лісовий кодекс України (2006 р.) та ін.

Верховною Радою України ратифіковано значну кількість міжнародних екологічних угод. Ці угоди стосуються не лише глобальних питань захисту довкілля, а й питань захисту і збереження біологічного та генетичного різноманіття та природних екосистем.

Законом України “Про природно-заповідний фонд” від 16.06.1992 р. визначено правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів. Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Закон України “Про охорону атмосферного повітря” від 16.10.1992 р. Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища. Цей Закон спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Цей Закон визначає правові і організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря.

Лісовим кодексом України від 21.01.1994 р. регулюються лісові відносини, що виникають при використанні землі, надр, вод, а також відносини щодо охорони, використання й відтворення рослинного та тваринного світу.

Кодексом України “Про надра” від 27.07.1994 р. регулюються гірничі відносини з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорона надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Водний кодекс України від 06.06.1995 р. в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-

екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання. Водний кодекс України забезпечує контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

Закон України “Про поводження з радіоактивними відходами” від 30.06.1995 р. спрямований на забезпечення захисту людини та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу радіоактивних відходів на сучасному етапі та в майбутньому.

Законом України “Про відходи” від 05.03.1998 р. визначено правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов’язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров’я людини на території України.

Законом України від 05.03.1998 р. затверджено «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки». Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до статті 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави.

Законом України від 14.10.1998 р. “Про захист рослин” регулюються правовідносини, пов’язані із захистом рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження від шкідників, хвороб та бур’янів, визначає права і обов’язки підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян, повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері.

Законом України “Про рослинний світ” від 09.04.1999 р. регулюються відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослин і багаторічних насаджень сільськогосподарського призначення. Завданням законодавства України про рослинний світ є регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань.

Законом України від 14.01.2000 р. “Про меліорацію земель” визначено засади правового регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі проведення меліорації земель, використання меліорованих земель і меліоративних систем, та повноваження органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері меліорації земель і спрямований на забезпечення екологічної безпеки меліоративних систем та захисту суспільних інтересів.

Законом України “Про мисливське господарство та полювання” від 02.02.2000 р. визначено правові, економічні та організаційні засади діяльності юридичних і фізичних осіб у галузі мисливського господарства та полювання, забезпечено рівні права усім користувачам мисливських угідь у взаємовідносинах з органами державної влади щодо ведення мисливського господарства, організації охорони, регулювання чисельності, використання та відтворення тваринного світу.

Законом України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації” від 13.07.2000 р.

забезпечується: правове регулювання відносин, що виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації; визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідного режиму використання, охорони та відтворення природних ресурсів; визначення порядку відшкодування шкоди, заподіяної юридичним та фізичним особам внаслідок виникнення надзвичайних екологічних ситуацій або проведення робіт з ліквідації їх наслідків.

Законом України від 21.09.2000 р. затверджено **Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки**. Програма розроблена в контексті вимог щодо подальшого опрацювання, вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.). Основною метою Програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, забезпечення можливості міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. При цьому національна екологічна мережа має відповідати вимогам щодо її функціонування у Всеєвропейській екологічній мережі та виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття. Крім того, Програма має сприяти збалансованому та невиснажливому використанню біологічних ресурсів у господарській діяльності.

Законом України **“Про тваринний світ”** від 13.02.2001 р. забезпечується інтереси нинішнього і майбутніх поколінь в Україні за участю підприємств, установ, організацій і громадян в здійсненні заходів щодо охорони, науково обґрунтованого, невиснажливого використання і відтворення тваринного світу.

Земельним кодекс України від 25.10.2001 р. регулюються земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря. Також вказаним законом забезпечено основні принципи земельного законодавства, повноваження центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у галузі земельних відносин.

Законом України **“Про питну воду і питне водопостачання”** від 10.01.2002 р. визначено правові, економічні та організаційні засади функціонування системи питного водопостачання, спрямовані на гарантоване забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою. Цим законом визначено поняття екологічної броні питного водопостачання та її застосування, принципи державної політики у сфері питної води та питного водопостачання екологічні нормативи якості води джерел питного водопостачання.

Законом України від 17.01.2002 р. затверджено **Загальнодержавну програму розвитку водного господарства**. Метою Програми є впровадження державної політики, спрямованої на запобігання зростанню антропогенного впливу на довкілля, забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності населення і господарської діяльності та захисту водних ресурсів від забруднення та виснаження, раціональне використання водних ресурсів, забезпечення сталого функціонування екосистем у басейнах річок України, запобігання шкідливій дії води і ліквідації її наслідків.

Законом України **“Про Червону книгу України”** від 07.02.2002 р. забезпечується комплекс організаційних, правових, економічних, наукових, інших заходів,

спрямованих на забезпечення збереження, охорони та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу.

Законом України від 19.06.2003 р. **“Про державний контроль за використанням та охороною земель”** визначено правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель і спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля.

Законом України від 19.06.2003 р. **“Про охорону земель”** визначено правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля.

Законом України від 24.06.2004 р. **“Про екологічний аудит”** визначено основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб’єктів господарювання.

Законом України від 24.06.2004 р. **“Про екологічну мережу України”** регулюються суспільні відносини у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорона навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства.

Зазначеним Законом визначено поняття екомережі та її складових, принципи формування, збереження та використання екомережі, повноваження КМУ, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, місцевих органів влади, засоби забезпечення формування, збереження та раціонального використання екомережі.

Законом України від 03.03.2005 р. затверджено **Загальнодержавну програму “Питна вода України” на 2006–2020 роки**. Метою Програми є покращення забезпечення населення України питною водою нормативної якості в межах науково обґрунтованих нормативів (норм) питного водопостачання, реформування та розвиток водопровідно–каналізаційної мережі, підвищення ефективності та надійності її функціонування, поліпшення на цій основі стану здоров’я населення та оздоровлення соціально–екологічної ситуації в Україні, відновлення, охорона та раціональне використання джерел питного водопостачання.

Законом України від 04.06.2009 р. затверджено **“Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010–2015 роки”**. Метою Програми є підвищення якості та безпечності продуктів тваринного походження, харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, і кормів, інформування споживачів про ризики, пов’язані із вживанням низькоякісних харчових продуктів тваринного походження, використанням кормів, що містять залишки ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин, а також розширення ринків збуту вітчизняної сільськогосподарської продукції.

Законом України від 21.12.2010 р. затверджено **Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року**. Метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього

природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально–економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Законом України від 21.04.2011 р. затверджено **Загальнодержавну програму розвитку мінерально–сировинної бази України на період до 2030 року**. Одним із вагомих чинників подолання кризового становища в економіці України є належне забезпечення потреб економіки в мінерально–сировинних ресурсах та ефективне їх використання. Метою Програми є забезпечення потреб національної економіки у мінеральних ресурсах за рахунок власного видобутку, зменшення залежності України від імпорту мінеральних ресурсів та збільшення експортного потенціалу країни за рахунок власного видобутку корисних копалин, що мають великий попит на світовому ринку. Мета Програми повною мірою відповідає сучасним європейським принципам сталого розвитку – забезпечення нагальних потреб у мінеральних ресурсах без ризику позбавлення майбутніх поколінь у забезпеченні їх потреб.

Постановою КМУ від 27.07.1995 р. **“Про перелік видів діяльності та об’єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку”** затверджено розроблений Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки і Міністерством охорони здоров'я перелік видів діяльності та об’єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, для яких здійснення державної експертизи є обов'язковим.

Постановою КМУ від 29.08.2002 р. **“Про затвердження Положення про Зелену книгу України”** затверджено Зелену книгу України, яка є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні. Зелена книга є основою для розроблення охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання занесених до неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямовується на збереження їх ценотичної структури, популяцій рідкісних видів рослин та умов місцезростання.

Розпорядженням КМУ від 22.09.2004 р. **“Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки”** схвалено Концепцію Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки. Біорізноманіття є національним багатством України, збереження та невиснажливе використання якого визнано одним з пріоритетів державної політики в сфері природокористування, екологічної безпеки та охорони довкілля, невід’ємною умовою поліпшення його стану та екологічно збалансованого соціально–економічного розвитку. Метою Програми є: подолання тенденції деградації живої компоненти довкілля екологізація сфер суспільної діяльності, яка може негативно впливати на компоненти біорізноманіття та довкілля максимальне відтворення первинного стану природних комплексів.

Розпорядженням КМУ від 31.12.2004 р. схвалено **Концепцію Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища**. Екологічна ситуація в Україні залишається вкрай складною, навантаження на навколишнє природне середовище зростає. Забруднення і виснаження природних ресурсів продовжує загрожувати здоров'ю населення, екологічній безпеці та економічній стабільності держави.

Розпорядженням КМУ від 17.10.2007 р. **“Про схвалення Концепції національної екологічної політики на період до 2020 року”** схвалено Концепцію національної

екологічної політики на період до 2020 року. Основними завданнями Концепції є: досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища, підвищення громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища, підвищення якості повітря та запобігання змінам клімату, підвищення якості поверхневих і підземних вод, забезпечення екологічної безпеки, усунення збільшення навантаження на навколишнє природне середовище, зумовленого економічним зростанням, удосконалення системи інтегрованого екологічного управління шляхом введення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки, припинення втрат біо– та ландшафтного різноманіття, формування екомережі, розвиток заповідної справи, удосконалення регіональної екологічної політики, зменшення негативного впливу процесів урбанізації на навколишнє природне середовище.

3. Екологічні права та обов'язки громадян

Метою існування екологічних прав та обов'язків є забезпечення **екологічної безпеки**. Під нею розуміють стан навколишнього природного середовища, який забезпечує запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічне законодавство закріплює екологічні права та обов'язки громадян України, передбачає гарантії їх реалізації, а також встановлює правові, соціальні, економічні та інші основи охорони навколишнього природного середовища.

Виходячи із цього, **екологічне право людини і громадянина в Україні** – це юридично закріплений вид і міра можливої, дозволеної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері. **Екологічний обов'язок людини і громадянина в Україні** – це юридично закріплений вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері.

Згідно з діючим законодавством кожний громадянин в Україні має право на:

- безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні проєктів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій із цих питань;
- участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
- здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- одержання в установленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- участь у проведенні екологічної експертизи;
- одержання екологічної освіти;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування збитків, заподіяних його здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище, тощо.

Усі екологічні права громадян захищаються і відновлюються в судовому порядку.

Поряд із правами згадані нормативно–правові акти передбачають і деякі обов'язки.

Так, громадяни зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного

середовища;

– здійснювати діяльність із додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

– не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

– вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;

– компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище, тощо.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" покладає на громадян і підприємства, установи й організації як на суб'єктів спеціального використання природних ресурсів, спеціальні обов'язки. Так, плата за спеціальне природокористування встановлюється на основі нормативів плати і лімітів використання природних ресурсів. Указані нормативи визначаються з урахуванням кількості та якості природних ресурсів, можливості використання, місцезнаходження, можливості переробки і зберігання відходів. До того ж, суб'єкти спеціального природокористування зобов'язані вносити плату за забруднення навколишнього природного середовища, що встановлюється за викиди в атмосферу забруднюючих речовин, скидання забруднюючих речовин у територіальні та морські води, а також під землю тощо.

Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення:

1) кримінальна;

2) адміністративна;

3) цивільно-правова;

4) дисциплінарна відповідальність.

4. Міжнародний досвід екологічного законодавства

У зарубіжних країнах діє широка мережа національних законів з охорони повітря, вод і земель, комплексні правові акти з охорони навколишнього середовища. Забруднення навколишнього середовища стало однією з основних проблем у США, пов'язаною з економічним зростанням. З кінця 60-х років загострення екологічних проблем досягло в країні граничної межі і ставлення до них кардинально змінилося. У 70-ті рр. запроваджено стандарти якості навколишнього середовища та сформульовано положення про обов'язковість державної екологічної експертизи всіх напрямів господарської діяльності, у 80-ті рр. – екологічне управління та планування заходів, пов'язаних зі збереженням необхідної якості навколишнього середовища, та ініціювання США міжнародного співробітництва з охорони навколишнього середовища.

У спеціальних законах сформульовано конкретні природозахисні заходи з охорони повітря, води, боротьби з твердими відходами, контролю за отрутохімікатами й токсичними речовинами, рекультиватії земель, боротьби з шумом, несприятливими вібраціями та запахами. Серед спеціальних законів слід відзначити закон про екологічну освіту. Прийняття кожного природоохоронного закону супроводжується виділенням із державного бюджету асигнувань на захист навколишнього середовища. У 1972 р. Конгрес прийняв «Закон про чистоту водного середовища», на реалізацію якого було виділено 18 млрд доларів на найближчі три роки; інвестиції використано на будівництво муніципальних очисних споруд, які наполовину завантажені переробкою промислових стічних вод. На знешкодження звалищ хімічних та інших небезпечних відходів у 1980 р.

виділено 1,6 млрд доларів («Закон про суперфонд»), а в 1986 р. – ще 8,5 млрд («Новий закон про суперфонд»). Для зацікавлення лісокористувачів у відновленні зелених насаджень, за законом США, тимчасові витрати на амортизацію капіталу бере на себе держава. Вона виділяє на пільгових умовах під мінімальні проценти і на декілька років близько 10 тис. доларів щорічних займів на цільові витрати (насіннезнавство, меліорація). Як і в інших країнах, значно забруднюють повітря в містах вихлопні гази автомобілів. Сенат конгресу США схвалив законопроект щодо застосування інших видів палива для роботи автотранспорту. Міністерством транспорту США виділено 35 млн дол для проведення в містах випробовувань автобусів, які працюють на зрідженому газі, стиснутому природному газі, етанолі і метанолі.

Закон США про водні ресурси передбачає виконання 16 програм. Встановлено кримінальну відповідальність за свідоме скидання у водойми забруднень, що загрожують здоров'ю і життю людей. Створивши необхідний економічний механізм, американцям вдалося не лише зупинити подальше забруднення навколишнього середовища, а й суттєво поліпшити його якість. У США цільові заходи охорони довкілля встановлює федеральне Агентство з охорони природи, а потім кожний штат окремо пропонує конкретні заходи щодо їх реалізації, пов'язуючи їх з планами розвитку галузі. Ефективним засобом контролю за викидами є запровадження Агентством з охорони навколишнього середовища США «дозволів» на допустиму кількість забруднюючих речовин, що можуть бути викинуті у навколишнє середовище. Цей захід дав можливість фірмам, обсяг викидів забруднюючих речовин яких є меншим, ніж встановлений для них ліміт, продавати свої права іншим фірмам. У державі створився ринок прав на забруднення навколишнього середовища. Сформувавши банк дозволів на забруднення навколишнього середовища, уряд США покращив екологічну ситуацію в країні.

У країнах Західної Європи, починаючи ще з 1973 р., розроблено спеціальні програми охорони природи, у яких загальне визнання здобула ідея сталого розвитку, відповідно до якої екологічні та економічні цілі в динаміці збігаються, а на рівні Європейського Союзу його країни-члени розробили принципи та загальні заходи для законодавчих актів у сфері охорони природи. У Франції контроль за охороною вод здійснюється на основі закону, прийнятого у 1964 р. За цим законом у країні діє 6 басейнових управлінь. У Великобританії відповідно до закону про водні ресурси (1973 р.) стан якості водойм контролюють 10 регіональних водних комітетів. У Нідерландах відповідно до закону про забруднення поверхневих вод промислові підприємства і муніципалітети зобов'язані мати ліцензію на скидання відходів. У Німеччині й країнах Європейського Союзу розроблена та реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту й екологічного підприємництва як одного з важливих напрямків екологічної модернізації. Цьому сприяло зростання ролі екологічних якостей і характеристик товарів та продуктів на ринку як передумови їх виробництва і реалізації, посилення тиску громадськості на підприємців, які використовують природні ресурси, задоволення екологічних інтересів населення та розвитку водного законодавства, зростання значимості екологічного права і підприємницької діяльності. Крім того, всі підприємства Німеччини в обов'язковому порядку проходять екологічний аудит. Здебільшого прийняті національні стандарти, які регулюють екологічний аудит. Так, у червні 1993 р. прийнято основні принципи і положення екологічного обліку в рамках ЄС, які набули чинності в квітні 1995 р. За оцінками Німецького агентства з питань навколишнього середовища в галузі екологічної професійної підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, нині професійні екологічні інтереси групуються за ступенем їх

пріоритетності для тих, хто навчається, таким чином: переробка відходів; екологічне право; водне господарство і очистка стічних вод; охорона ґрунтів; енергозбереження; охорона довкілля на підприємствах; регіональне екологічне планування (екологічна програма); екологічна експертиза; боротьба з хімічним забрудненням навколишнього середовища; екологічна політика; екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва; міжнародні аспекти охорони водних ресурсів; охорона біорізноманіття; екологічна освіта; екологічна консультація; програми економії води.

У квітні 1992 р. в Китаї створили неурядову Раду з питань міжнародного співробітництва в галузі навколишнього середовища і розвитку. В її завдання входить надання уряду обґрунтованих пропозицій з координації розвитку народного господарства й екологічного захисту, а також залучення для цих цілей коштів і технологічної допомоги з боку іноземних держав. Китай до 1993 р. приєднався до 50 міжнародних конвенцій і угод із захисту навколишнього середовища, зокрема, в країні заборонено промислове використання хімічних речовин, які впливають на водні екосистеми та озоновий шар атмосфери, створений національний центр збору міжнародної екологічної інформації. Крім цього, на початку 90-х років складено програму покращення екологічного стану Пекіна. Подібні екологічні програми розроблені й для інших китайських міст.

У Японії діє законодавство про контроль за виробництвом фреонів, розроблено спеціальну програму реконструкції підприємств з виробництва фреонів, обсяг фінансування якої щороку становить 48 млн єн. Передбачено пільги щодо кредитування і податків на екологічні заходи.

Питання для перевірки знань:

1. Що таке екологічне право?
2. Назвіть принципи екологічного права.
3. Перерахуйте види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення.
4. Які основні нормативно-правові акти регулюють природокористування в Україні?
5. Що таке екологічне нормування?
6. Назвіть недоліки існуючого екологічного нормування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гирусов Э. В. Экология и экономика природоиспользования: [учеб. для вузов] / Э. В. Гирусов – М.: Закон и право: Юнити, 1998. – 212 с.
2. Гопонюк М. А. Передумови та перспективи розвитку екологічного страхування в Україні / М. А. Гопонюк, В. І. Малько // Фінанси України. – 1997. – № 7. – С. 90–99.
3. Екологічний аудит: [навч. посібн.] / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький та ін. – К.: Символ – Т., 1997. – 221 с.
4. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні / Б. В. Буркинський, Т. П. Галушкіна, В. Є. Реутов. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України – Саки: ПП «Підприємство Фенікс», 2011. – 348 с.
5. Карпенко О. Г., Литвинов О. І. Екологічне страхування в Україні як механізм забезпечення екологічної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Ecologia/76482.doc.htm
6. Кашенко О. Л. Менеджмент фінансових ресурсів природокористування в регіоні / О. Л. Кашенко // Управління підприємницькою діяльністю / За ред. д.е.н. А. В. Чупіса. – Суми: Університетська книга. 1999. – 333 с.
7. Кашенко О. Л. Теоретично-методологічні основи фінансових відносин у сфері природокористування / О. Л. Кашенко // Вісник СДАУ. Сер. «Фінанси і кредит». – 1999. – №1. – С. 7–11.
8. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування. – Суми: Видавництво «Університетська книга», 1999. – 421 с.
9. Кашенко О. Л. Фінансове планування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств з урахуванням екологічної складової / О. Л. Кашенко // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 43-45.
10. Кашенко О.Л. Фінансово-економічні основи природокористування / О. Л. Кашенко. – К.: Вища школа, 1999. – 221 с.
11. Кашенко О. Л. Формування фінансово-кредитної системи природокористування / О. Л. Кашенко // Економіка АПК. – 1999. – № 4. – С. 43-45.
12. Мельник Л. Г., Шапочка М. К. Екологічна економіка та управління природокористуванням: [підручн.] / Л. Г. Мельник, М. К. Шапочка. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
13. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
14. Проценко О.Л. Екологічне страхування: український аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2012_2/part1/46.pdf
15. Ткаченко Н. В. Страхування : [навч. посібник] / Н. В. Ткаченко – К.: Ліра, 2007. – 376 с.
16. Царенко О. М. Навколишнє середовище та економіка природокористування: [навч. посібн.] / О. М. Царенко, Ю. А. Злобін. – К.: Вища школа, 1999. – 176 с.
17. Хвесик М. А. Економіко-правове регулювання природокористування : [Монографія] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Ю. П. Кулаковський. – К.: Кондор, 2004. – 524 с.

Навчальне видання

Матвійчук Наталія Миколаївна

Фінанси природокористування

Курс лекцій

Друкується в авторській редакції

Друк – Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки.
43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13.
Тираж 25 прим. Обсяг 10 обл.-вид. арк.